

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง ความมีอยู่ของชุมชนสังฆะ : กรณีศึกษา สวนโมกขพลาราม ตำบลเลม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา
2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเป็นชุมชน
3. แนวคิดการพัฒนาชุมชน
4. แนวคิดการพัฒนาสังคมแนวพุทธ
5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา

แนวคิดเกี่ยวกับ “สังฆะ” ในพระพุทธศาสนา

นับแต่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จนตรัสมาสัมโพธิญาณ และได้ประกาศพระสัจธรรมให้เป็นที่ประจักษ์แก่พระปัญจวัคคีย์ 5 รูป มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นหัวหน้าคณะ จนทำให้มีพระสงฆ์เกิดขึ้นครั้งแรกในโลก โดยพระสงฆ์ทุกรูปเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงอุปสมบทให้ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอุปสมบทให้กุลบุตรเข้าร่วมเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นจนถึง 1,250 รูป ซึ่งมีปรากฏชัดเจนนั่นคือ เมื่อครั้งการชุมนุมของพระอริยสงฆ์ในวันเพ็ญเดือน 3 (วันมาฆบูชา) ในคราวนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศโอวาทปาติโมกข์ (ที.ม. 10/90/50-51) อันเป็นหลักการ วิธีการและอุดมการณ์ของพระพุทธศาสนา ในส่วนอุดมการณ์หรือจุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน อันหมายถึงความดับแห่งทุกข์ทั้งมวล ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ด้านหลักการของพระพุทธศาสนา คือ ต้องมีความอดทนในการฝึกตนเอง เพื่อบรรลุจุดหมายต้องประกอบด้วยการไม่ทำความชั่วโดยประการทั้งปวง, การทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ, การชำระจิตใจให้สะอาด บริสุทธิ์ผ่องใส และในส่วนองวิธีการที่จะบรรลุจุดหมายต้องฝึกอบรมตนแบบต่อเนื่อง โดยยึดถือหลักการไม่ว่าร้าย กล่าวคือไม่กล่าวให้ร้ายผู้อื่น, การไม่ทำร้าย กล่าวคือไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่าผู้อื่น, การสำรวมใน

ปาติโมกข์, การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, การภาวนาทางจิตอยู่เสมอ จากการแสดงโอวาทปาติโมกข์ของพระพุทธองค์นั้น ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดลักษณะของชุมชนสังฆะได้อย่างชัดเจน พร้อมกันนี้ พระพุทธองค์ยังได้ทรงมอบหมายให้สมาชิกในชุมชนสังฆะไปประกาศแนวคิดเรื่องชุมชนสังฆะให้แพร่หลายออกไป โดยให้พระสาวกนำโอวาทปาติโมกข์นั้นไปประพฤติปฏิบัติและเผยแผ่ให้แก่มหาชนต่อไป

ความหมายของ “สังฆะ” ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่าง ๆ

คำว่า “สังฆะ” หรือ “สงฆ์” ในพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาท เกิดขึ้นเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักขณสูตรแก่พระภิกษุปัญจวัคคีย์ จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ซึ่งนับว่าเป็นพระสงฆ์กลุ่มแรกในพระพุทธศาสนา ในมหานามสูตร (อง.จก. 22/10/422) กล่าวว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ คู่แห่งพระอริยบุคคล 4 คู่ พระสงฆ์นี้เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ของทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คู่แห่งพระอริยบุคคล 4 คู่ นั้น แบ่งประเภทตามการละกิเลสได้ มี 4 จำพวก คือ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2545, น. 128, 244)

1. พระโสดาบัน คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลสมบุรณ์ สามารถละกิเลส (ละสังโยชน์ 10) อย่างหยาบได้ 3 อย่าง คือ

- ก) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวตนเราเขา
- ข) วิจิกิฉา ความลัษเลสสงสัยเคลือบแคลงต่าง ๆ ในพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ เป็นต้น

ค) สีลพตปราคาส การยึดถือปฏิบัติตามศีลพรต ด้วยเห็นว่าเป็นของขลังหรือเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกเหนือจากทางแห่งสังฆธรรม

2. พระสกทาคามี คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลสมบุรณ์ มีสมาธิปัญญาสามารถบรรเทากิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงได้ และสามารถละกิเลส 3 อย่างที่พระโสดาบันจะได้

3. พระอนาคามี คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีลสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาสามารถแทงตลอด (ละ) กิเลสได้เพิ่มอีก 2 คือ

- ก) กามราคะ ความกำหนัดในกาม คือ ติดใจในกามคุณ
- ข) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ หงุดหงิดขัดเคืองใจ

4. พระอรหันต์ คือ เป็นพระอริยสงฆ์ผู้มีศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ละกิเลส (สังโยชน์ 10) ได้ทั้งหมด คือ ละกิเลสอย่างละเอียด 5 อย่างได้คือ

ก) รูปราคะ ความติดใจอยู่ในรูปขั้นธัมมประณีต เช่น ติดใจรสแห่งความสุข ความสงบของสมาธิขั้นรูปฌาน

ข) อรูปราคะ ความติดใจอยู่ในอรูปธรรม เช่น ติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน

ค) มานะ ความถือตัวสำคัญตนว่าดีหรือเลวหรือเท่าเทียมผู้อื่น

ง) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ว้าวุ่น สับสนในใจไม่สงบ

จ) อวิชชา ความไม่รู้เท่าทันสภาวะแห่งเหตุผล คือไม่รู้รู้ริยสัง

พระอริยสงฆ์ 4 ประเภทนี้ เป็นหมู่สงฆ์ผู้มีทวิวิมุตติและศีลเสมอกันเท่าเทียมกัน โดยมีคุณสมบัติ คือ การบรรลุมรรคในขั้นที่สามารถละกิเลสหรือละสังโยชน์เป็นตัวชี้วัด ส่วนพระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถละกิเลสขั้นใดได้ ต้องพยายามศึกษาประพฤติปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสต่อไป ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นสมมติสงฆ์ คือ พระสงฆ์ที่ได้รับรองสถานภาพจากมติอันเป็นเอกฉันท์ของสงฆ์ตั้งแต่ 5 รูปขึ้นไป เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยญัตติตุตถกรรมวาจา เพื่อศึกษาและประพฤติปฏิบัติธรรมอันกระทำการละกิเลสให้ได้อย่างสิ้นเชิง และเพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา ดังนั้น พระสงฆ์ในพุทธศาสนาจึงมี 2 ประเภท คือ พระอริยสงฆ์ และพระสมมติสงฆ์

ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา (2541, น. 37) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สงฆ์หรือสังฆะ” ว่า “หมายถึง การรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันด้วยคุณสมบัติร่วมกัน คือ มีทวิวิมุตติ (ทรรศนะ ลัทธิตุทษญ) ที่เรียกว่า ทวิวิมุตติสามัญญตา และมีศีล (คือ บทบัญญัติอันเป็นกฎเกณฑ์เดียวกันหรือจิตสำนึกร่วมกัน) ที่เรียกว่า สิลสามัญญตา กล่าวคือ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มบุคคลผู้มีความคิดเห็นแนวคิดและกฎเกณฑ์ที่เสมอกันหรือเท่าเทียมกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีความแปลกแยกแตกต่าง เป็นสังคมหรือชุมชนอารยะมีอิสระอย่างแท้จริง และเป็นแบบอย่างของสังคมในอุดมคติเป็นชุมชนของผู้ดำเนินชีวิตอันประเสริฐ คือ พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ซึ่งหมายถึงสังคมหรือชุมชนของพระอริยสงฆ์”

ความหมายของ “สังฆะ” ในทัศนะเถรวาท

คำว่า “สังฆะ” หรือ “สงฆ์” ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทไม่ได้หมายถึงพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ แต่หมายถึงหมู่พระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปประชุมร่วมกันเพื่อทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จผลตามหลักของพุทธศาสนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร

ญาณวโรส (2538, น. 4-5) ได้กล่าวถึงองค์กำหนดแห่งพระสงฆ์ที่จะประกอบสังฆกรรมแต่ละชนิด มีดังนี้

1. สงฆ์จตุรวรรค คือพระภิกษุจำนวน 4 รูปสามารถประกอบสังฆกรรมให้ทุกชนิด ยกเว้นการให้อุปสมบท ปวารณาและอัฬภาน (การอัฬภาน คือ การรับกลับเข้าหมู่ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของวุฒฐานวิธี ได้แก่ การที่สงฆ์สวดระงับอาบัติ รับภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส และได้ทำโทษตนเองตามวิธีที่กำหนดเสร็จแล้ว ให้กลับคืนเป็นผู้บริสุทธิ์)

2. สงฆ์ปัญจวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 5 รูปขึ้นไป สามารถประกอบสังฆกรรมได้ คือ ปวารณาให้การอุปสมบทในชนบทได้ และประกอบสังฆกรรมอย่างอื่นได้ ยกเว้นการให้อัฬภาน และการให้อุปสมบทในมณฑลประเทศ

3. สงฆ์ทศวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 10 รูป สามารถให้การอุปสมบทในมณฑลประเทศได้ และประกอบสังฆกรรมอย่างอื่นได้ ยกเว้นการให้อัฬภาน

4. สงฆ์วิสตี้วรรค คือ พระภิกษุจำนวน 20 รูป สามารถประกอบสังฆกรรมได้ทุกอย่าง กล่าวคือทั้งอุปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม และญัตติจตุตถกรรม

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต, 2546, น. 248) ได้กล่าวว่า คำว่า สงฆ์ แปลว่า หมู่, ชุมนุม โดยได้อธิบายไว้ 2 ความหมายคือ

1. หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สาวกสงฆ์ ดังคำสวดในสังฆคุณประกอบด้วยคู้บุรุษ 4 บุรุษบุคคล 4 เริ่มแต่ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค จนถึงพระอรหันต์ ต่างจาก ภิกษุสงฆ์ คือ หมู่แห่งภิกษุหรือชุมนุมภิกษุ ต่อมา บางทีเรียกอย่างแรกว่า อริยสงฆ์ อย่างหลังว่า สมมติสงฆ์

2. ชุมนุมภิกษุหมู่หนึ่งตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป ซึ่งสามารถประกอบสังฆกรรมได้ตามกำหนดทางพระวินัย ต่างโดยเป็นสงฆ์จตุรวรรคบ้าง ปัญจวรรคบ้าง ทศวรรคบ้าง วิสตี้วรรคบ้าง

ดังนั้น คำว่า “สงฆ์” ในทัศนะของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ และสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตามด้วย พระสงฆ์ในความหมายของพระสูตรแม้เพียงรูปเดียวก็ได้ชื่อว่าเป็นสงฆ์ แต่ในความหมายของพระวินัยหมายเอาพระภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปจึงได้ชื่อว่า “พระสงฆ์”

ความหมายของ “สังฆะ” ในทัศนะของมหายาน

นิกายมหายาน เป็นนิกายหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่แยกออกจากพระพุทธศาสนาเถรวาท เกิดมาจากนิกายมหาสังฆิกะที่มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าสูงมาก พระพุทธเจ้าในความรู้ลึกซึ้งของมหาสังฆิกะว่ามีฐานะเป็นเทพเจ้ามากกว่าจะเป็นมนุษย์ ดังนั้น หลักการสำคัญของ

พระพุทธานุภาพฝ่ายมหายานจึงมุ่งเน้นหลักอุดมการณ์แห่งพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นเหตุที่ทำให้บังเกิดพุทธานุภาพ การที่บุคคลหนึ่งบุคคลใดที่จะบรรลุถึงพุทธานุภาพได้ ต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่งพระโพธิสัตว์มาก่อน โดยมหายานมีความเชื่อว่า ทั้งนักบวช ฆราวาส และแม้แต่สัตว์ดิรัจฉานอาจเป็นพระโพธิสัตว์ได้ หากบำเพ็ญบารมี 6 ประการ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปรัชญา เพราะฉะนั้น มหายานจึงเน้นหนักไปในทางที่จะให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ทำหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์ โดยขอหลุดพ้นเองเป็นคนสุดท้าย จึงได้เรียกตนเองว่า มหายาน แปลว่า ยานใหญ่ที่อาจชนสัตว์ข้ามพ้นสังสารวัฏได้มาก ดังนั้น อุดมคติอันเป็นจุดหมายสูงสุดของมหายาน จึงอยู่ที่การบำเพ็ญบารมีตามแนวทางพระโพธิสัตว์ เพื่อนำพาสรรพสัตว์สู่ความหลุดพ้นจากวัฏสงสารให้หมดสิ้น

พระสงฆ์ในนิกายมหายาน มีความแตกต่างจากภิกษุในฝ่ายเถรวาทอยู่บ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะมีความเป็นบรรพชิตเช่นเดียวกัน ในบางนิกายย่อยของมหายานไม่มีพระสงฆ์เลย มีเพียงฆราวาสผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่งกายนุ่งห่มจีวรพระแบบมหายาน เช่น บางนิกายในญี่ปุ่น ส่วนพระวินัยในฝ่ายพระมหายานนั้น มีข้อตรงกับฝ่ายเถรวาทอยู่มากอาจจะมีแปลกกันไปบ้างและมีข้อพิเศษเพิ่มเติมมาอีก เพื่ออำนวยความสะดวกในการครองเพศบรรพชิต และเพื่อส่งเสริมในการประพฤติปฏิบัติตามแบบโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นเป้าหมายของฝ่ายมหายาน อภิขัย โพธิประวัติศาสตร์ (2539, น. 90-91) กล่าวว่า มหายานเกิดขึ้นจากพุทธบริษัทที่เรียกตนเองว่า ชาวพุทธที่ก้าวหน้าตื่นตัวต่อเหตุการณ์ ทันสมัยต่อเหตุการณ์ และสามารถปรับปรุงตนเองให้เข้าได้กับสถานการณ์ ยิ่งกว่าคณะพุทธบริษัทที่เคร่งครัดต่อระเบียบแบบแผนเดิมจนเกินไป คณะพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ก็พยายามเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสังคมต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดด้วยวิธีการใหม่ ๆ เพื่อชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ประกอบกับคฤหัสถ์เหล่านี้มีโพธิจิตปรารถนาโพธิญาณ จึงได้ชื่อกันว่า เป็นโพธิสัตว์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ พระโพธิสัตว์ฆราวาส ซึ่งประพฤติพรหมจรรย์เยี่ยงสมณะ ประเภทนี้แม้จะครองเรือนอยู่ แต่รักษาความสงบอยู่ภายใน ซึ่งเสถียร โพธิ์นันทะเรียกพระโพธิสัตว์ฆราวาสฝ่ายนี้ว่า “ฆราวาสมุณี” และพระโพธิสัตว์ฆราวาส ซึ่งยังบริโภคนกามคุณเยี่ยงสามัญชนทั่วไป

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงสถานภาพและบทบาทของทะเลลามะว่า ในทิเบตใช้คำเรียกว่า พระสงฆ์ ว่า “ลามะ” ซึ่งมีความหมายกว้างขวางและยิ่งใหญ่ คำว่า “ลา” หมายความว่า จิตของพระพุทธเจ้า คำว่า “มะ” มาจากคำว่า “มา” หรือแม่ หรือจิตเมตตาของแม่ รวมความว่า ดวงจิตของพระพุทธเจ้าที่แผ่เมตตาพรอชีวิตประดุจมารดา หรือมีความหมายสั้น ๆ คือ ผู้ทรงเมตตาคุณอันประเสริฐ คำว่า “ลามะ” จึงยิ่งใหญ่ พระศาสดามุณีพุทธเจ้าก็เรียกว่าพระศาสดามุณีลามะได้ พระอมิตาภพุทธเจ้าก็เรียกพระอมิตาภลามะ คำว่า “พระลามะ” จึง

มิใช่ใช้เรียกสงฆ์สมณะหรือผู้ปฏิบัติธรรมธรรมดาทั่วไป (<http://www.duangden.com/Buddhism/Dalai-Lama.html>)

ความหมายของ “ชุมชนสังฆะ” ในพระพุทธศาสนา

ความคิดของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับชุมชนสังฆะ ท่านได้เสนอว่า พระพุทธองค์ทรงบัญญัติระบบวินัย จะทำให้เราเห็นได้ทีเดียวว่า เป็นระบบที่ผูกพันกันไว้ เป็นพวกเป็นหมู่ไม่แยกออกจากกันไป รู้ได้ตรงคำว่า “สงฆ์” นั่นเอง คำว่า สังฆะ พระสงฆ์ ตัวหนังสือ แปลว่า หมู่ หรือ พวก มันไม่ได้แปลว่า เดี่ยว คนเดียว เมื่ออยู่เป็นหมู่เป็นพวก มันก็ต้องมีอะไรที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หรือมีหลักธรรมสัจจะอันใดอันหนึ่ง ที่จะทำให้คณะสงฆ์ตั้งอยู่ได้เป็นหน่วยเดียว จากส่วนประกอบของหน่วยหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นหน่วย ดึงเข้าเป็นสังคมาที่ถูกต้อง ที่อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก และพระคชกุฎี เมธกะโร ได้สรุปแนวความคิดท่านพุทธทาสเกี่ยวกับสังฆะว่า สังฆะ หมายถึง กลุ่ม หมู่ ชุมชน อาจจำแนกได้เป็น 3 ระดับ ดังนี้ (http://www.buddhadasa.org/html/articles/1_bdb/sangha.html)

1. สังฆะ ในความหมายอย่างกว้างที่สุด ท่านเห็นว่า วิธีของสากลจักรวาลโลกธรรมชาติแวดล้อมและสรรพสิ่ง ต้องอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสหกรณ์ คือ พึ่งพาอาศัยกันและเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน จึงอยู่ร่วมกันได้ดีมาโดยตลอดซึ่งเป็นรากฐานของแนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยมของท่าน

2. สังฆะ ในความหมายของวิถีชีวิตของความเป็นอยู่ของหมู่พระภิกษุสงฆ์ หรือชีวิตรในวัด ซึ่งเน้นหลักการ “กินอยู่อย่าง ใคร่ครวญสูง” “อยู่อย่างต่ำ กระทำเพื่อผู้อื่น” “ทำงานเต็มความสามารถ ใช้จ่ายเท่าที่จำเป็น เจียดส่วนเกินให้ผู้อื่นที่ต้องการ” ซึ่งเป็นหลักการเป็นอยู่อย่างขุทเทลาภิเลส ลดละอัตตา สามารถนำชีวิตให้มีค่าสูงสุดและเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยสะดวก

3. สังฆะ ในความหมายถึง “การคณะสงฆ์ไทย” ซึ่งมีแบบแผนการปกครองการจัดการศึกษา การเผยแผ่และสาธารณูปการ ที่ต้องจัดให้ได้ผลดีมีประสิทธิภาพคุ้มค่าและยั่งยืนนาน ทั้งเหมาะสมกับยุคสมัย สอดคล้องกับพระธรรมวินัยนั้น

พระธรรมปิฎก (อังกูโร ปาฐกถา วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 37) ให้ความหมายของชุมชนโดยการเปรียบเทียบกับคำว่า “สังฆะ คือ ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือ การที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตร คือ ผู้ที่จะช่วยเหลือเกื้อหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงามและผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกัน เอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนให้เข้าถึงชีวิตที่งดงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จาก

สังฆะหรือชุมชน แต่ละบุคคลต้องเป็นส่วนประกอบหรือส่วนร่วมที่ดี เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยเช่นกัน”

พระไพศาล วิสาโล (2547, น. 182) ได้กล่าวถึงชุมชนสังฆะไว้ว่า ความสำคัญของชุมชนที่เรียกว่า “สังฆ” การที่พระพุทธองค์ทรงสร้างชุมชนสงฆ์ขึ้นมา ก็เพื่อให้เป็นปัจจัยส่งเสริมการพัฒนาชีวิตของภิกษุ (ภิกษุณี) เพราะทรงตระหนักว่า ถ้าพึ่งความตั้งใจหรือความเพียรส่วนบุคคลนั้นยังไม่เพียงพอที่จะช่วยให้ชีวิตเจริญงอกงามได้อย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีสภาพแวดล้อมทางสังคมมาหนุนช่วยอีกทางหนึ่ง ดังนั้น จึงทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นมาให้เป็นรากฐานของชุมชนสงฆ์ พระวินัยนั้นก็คือ ข้อกำหนดในการสร้างชุมชนที่ดีงาม อีกอย่างก็คือ เป็นเงื่อนไขในการจัดสร้างและดำรงชุมชนสงฆ์

พระมหาวิชัย เจริญผล (2544, น. 165-166) กล่าวถึงชุมชนสังฆะว่า เป็นชุมชนของผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมที่มีพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำ คำว่า “สังฆะ” ที่ถูกต้อง หากดูข้อความที่บรรยายสังฆคุณ คือ กลุ่มคนที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเพื่อธรรม และปฏิบัติสมควร ตามความหมายนี้จึงเน้นที่การศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อให้รู้ธรรมหรือจนได้รู้ธรรม โดยที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมนี้อาจจะเป็นภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ได้ ดังนั้น สังฆะ จึงมีอยู่ในชุมชนที่มีความเข้าใจที่ถูกต้องและมีการกระทำที่ถูกต้อง ชุมชนพระสงฆ์นั้นอยู่กันอย่างมีระเบียบวินัย ในด้านพฤติกรรมภายในก็ใช้ธรรมกำกับ ด้านพฤติกรรมภายนอกก็ใช้วินัยควบคุม เมื่อมีผู้ใดละเมิดวินัยก็มีมาตรการลงโทษตามสมควรแก่ความผิด เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ก็มีกลไกที่เหมาะสมสำหรับการจัดการกับความขัดแย้ง เมื่อมีกิจการงานของส่วนรวม ทุกท่านก็ให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วม ผู้ใดมีหน้าที่รับผิดชอบเรื่องใด ก็ทำหน้าที่นั้น ๆ ได้อย่างสมบูรณ์ รวมทั้งมีระบบการพัฒนาสมาชิกให้ก้าวหน้าในทางธรรมยิ่งขึ้นเรื่อย ๆ ชุมชนพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลจึงอยู่กันอย่างสามัคคี มีความสงบสุขและเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนคฤหัสถ์ทั่วไปด้วย ชุมชนพระสงฆ์ไม่ว่าจะเรียกชุมชนนี้ว่า “อาราม” “วิหาร” “วัด” หรือชื่ออื่นใดก็ตาม ทุกชุมชนล้วนมีลักษณะที่เอื้อต่อการพัฒนาปัจเจกบุคคลและสังคมได้เหมือนกัน เนื่องจากทุกชุมชนต่างก็เคารพนับถือพระศาสดาองค์เดียวกัน ยึดหลักพระธรรมวินัยเดียวกัน ความแตกต่างหลากหลายที่มีอยู่อันเกิดจากปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพจึงไม่ก่อให้เกิดความแตกแยก เรียกได้ว่า “มีเอกภาพท่ามกลางความหลากหลาย” ชุมชนพระสงฆ์ที่มีลักษณะดังกล่าวจึงเป็นชุมชนอุดมคติที่ชุมชนอื่น ๆ ก็สามารถนำเอาแบบอย่างที่ดีงามไปใช้ได้ แม้จะเป็นชุมชนของคฤหัสถ์ ก็สามารถนำเอาส่วนที่ดีหลายอย่างไปปรับใช้ได้ เพื่อให้เป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง มีการพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ เพื่อถึงอุดมคตินี้เองที่สมควรเรียกว่า “ชุมชนสังฆะ”

ประเวศ วะสี (2538, น. 12) ได้กล่าวถึงธรรมิกสังคมาว่า หมายถึง สังคมที่ใช้หลักธรรม หรือความถูกต้อง เป็นสังคมที่มีอิสรภาพหรือความสงบสุข ทั้งอิสรภาพและความสงบสุขนี้เป็น เรื่องเดียวกันกับการมีอิสรภาพหรือความสุข คือ การหลุดพ้นจากการบีบคั้นทั้ง 4 ประเภท คือ ความบีบคั้นทางกายหรือวัตถุ ความบีบคั้นทางสังคม ความบีบคั้นทางจิต และความบีบคั้นทาง ปัญญา และได้กล่าวถึงลักษณะชุมชนสังฆะเพิ่มเติม (2540, น. 2-3) ว่า พระพุทธองค์ทรงสร้าง พระสงฆ์คากยบุตรขึ้นเพื่อประโยชน์แก่สังคมสงฆ์ในอุดมคติ คือ ชุมชนทางปัญญาหรือชุมชนของผู้เรียนรู้ พระพุทธศาสนายกย่องศักดิ์ศรีของมนุษย์ที่เรียนรู้จนทรงความรู้ ดังใช้คำว่ามาบวชเรียน ทุกคนเมื่อมาบวชเรียนก็เสมอภาคกันทั้งหมด ในฐานะของความรู้พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ แก่การเรียนรู้สูงสุด ถือว่าการเรียนรู้คือวิถีชีวิตที่ทรงบัญญัติมรรค 8 ไว้ นั่น มรรค ก็คือวิถีชีวิต วิถีชีวิต 8 นี้เมื่อจัดกลุ่มเข้าด้วยกันเหลือ 3 เรียกว่า ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) พุทธศาสนาจึงยกย่องการศึกษาว่า เป็นวิถีชีวิตศึกษาเพื่อจะได้รู้ความจริง การรู้ความจริงทำให้รู้ความถูกต้อง การรู้ความถูกต้องทำให้ปฏิบัติถูกต้อง การปฏิบัติถูกต้องทำให้ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อมสัมพันธ์กัน อย่างถูกต้อง ทำให้เกิดสภาวะสันติหรือความสงบสุข

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ (2537, น. 23-24) ได้กล่าวถึงชุมชนสงฆ์ไว้ว่า เป็นสังคมใหม่ที่พระพุทธเจ้าสร้างขึ้นมา ที่เรียกว่า สังฆะ คือ สังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของศาสนาพุทธ ที่เรียกรวมอยู่ในพระรัตนตรัย สังฆะ คือ สังคมทางโลกให้ทุกคนมีสิทธิ์อยู่ในสังคมซึ่งนำไปสู่การตื่น นำไปสู่การเข้าใจธรรมที่ถูกต้อง และเมื่อเข้าใจธรรมะถูกต้องนั้น คือ สิ่งที่เราเรียกว่า ดวงตาเห็นธรรม พระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์ขึ้น เพื่อให้เป็นสังคมนอกกระแสหลักที่มีความเสมอภาคเป็นพื้นฐาน มีภราดรภาพเป็นแกนกลาง เพื่อสังฆบริษัทจะได้มีความประสานสอดคล้องกันฉันพี่น้อง เพื่อช่วยกันใช้ไตรสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา ให้เกิดอิสรภาพที่แท้ คือหลุดพ้นจากความโลภ โกรธ หลง และกล่าวถึงลักษณะของชุมชนสังฆะ (2547, น. 86) ว่า “สังฆะ” เป็นรูปแบบหนึ่งของสังคมนิยมที่ผูกติดอยู่กับความยุติธรรมทางสังคม ที่ทำให้ปัจเจกชนสามารถหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัวตน ไปสู่ความไร้ตัวตน ระบบสังฆะไม่เน้นเรื่องการใช้ความรุนแรง มีวัดเป็นศูนย์กลางด้านการปฏิบัติของสังคมนิยมเชิงอุดมคติ อุดมการณ์สังฆะ คือ การอยู่ด้วยกันอย่างประสานกลมกลืน เคารพซึ่งกันและกัน และเคารพต่อสรรพสัตว์ มีเป้าหมายในการเอาชนะความเห็นแก่ตัว ความโลภ โกรธ หลง มีพระวินัยที่เป็นพุทธบัญญัติเป็นกลไกกำกับ ในทุกสองสัปดาห์จะมี “วันอุโบสถ” ให้สำรวจตรวจสอบตนเองว่า ปฏิบัติตามพระวินัยครบถ้วนหรือไม่ ถ้าพบว่าได้กระทำผิดกฎเล็กน้อย ๆ ก็ต้องปลงอาบัติ แต่ถ้าผิดกฎใหญ่ก็ต้องถูกขับออกจากหมู่คณะชั่วคราว จนเมื่อรู้สำนึกจริง ๆ และได้เปลี่ยนจิตสำนึกได้

ซั่มด็อง รินโปเซ (อ้างถึงใน ประชา นุตานวัตร, 2547, น. 45-46) กล่าวว่า คณะสงฆ์เป็นตัวแทนขององค์กรในอุดมคติรูปแบบหนึ่ง ที่สมาชิกมีวินัยและอุดมคติที่คล้ายคลึงกัน พระพุทธเจ้าทรงอยู่กับคณะสงฆ์มาเกือบสี่สิบปี ในช่วงสามสิบปีแรกคณะสงฆ์ไม่มีวินัยหรือมีโครงสร้างมากนัก หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงนำทางให้คณะสงฆ์อย่างแท้จริงเพียง 26-27 ปีเท่านั้น (ผู้นำดี) ในช่วงเวลาดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายอย่างภายในคณะสงฆ์ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เคยหยุดนิ่ง พระองค์ได้พัฒนาระบบการแก้ไขข้อบกพร่องตัวเองของพระภิกษุ โดยหากพระภิกษุกระทำความผิดเนื่องจากการขาดวินัย หรือละเมิดกฎเพราะขาดความตระหนัก ก็เป็นความรับผิดชอบของภิกษุรูปอื่นที่จะไปบอกพระภิกษุรูปนั้นและชี้ให้เห็นถึงข้อผิดพลาด ภิกษุรูปนั้นจะถูกลงโทษให้ลงอาบัติและปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเอง ถ้าหากว่าภิกษุรูปนั้นไม่ยอม ประเด็นความผิดนั้นจะถูกนำเข้าสู่อำนาจพิจารณาของคณะสงฆ์ ซึ่งคณะสงฆ์จะถกเถียงกันว่าภิกษุรูปนั้นได้กระทำความผิดหรือไม่ ถ้าหากว่าเป็นการกระทำผิดของภิกษุรูปนั้นจะต้องแก้ไขตนเอง ในระบบ “สังฆะ” มีกระบวนการตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไขที่ดีทั้งการตรวจสอบตัวเอง และการตรวจสอบกันเอง โดยทุก ๆ 15 วันจะมี “วันอุโบสถ” ที่พระภิกษุทั้งหลายจะต้องมาทบทวนว่า อะไรคือ สิ่งผิด อะไรคือ สิ่งถูก วันอุโบสถ เป็นกลไกสำคัญที่ทำให้องค์กรกระตือรือร้นและกระตือรือร้นให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ เป็นการให้โอกาสพระภิกษุที่กระทำความผิดได้แก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง เพราะหากพระภิกษุรูปใดไม่ลงอาบัติก็ไม่สามารถเข้าร่วมสังฆกรรมกับภิกษุรูปอื่น ๆ ได้ แบบแผนการปฏิบัติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของ “สังฆะ” คือ ระบบการตรวจสอบการรับสมาชิกเข้าสู่คณะสงฆ์ โดยใครก็ตามที่ต้องการจะเข้าเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ ผู้นั้นจะต้องสามารถตอบคำถามต่าง ๆ มากกว่า 50 คำถามที่ถามโดยสมาชิกรูปหนึ่งที่เป็นตัวแทนของคณะสงฆ์ได้ และผู้นั้นจะได้อนุญาตให้เข้าสู่คณะสงฆ์ได้ก็ต่อเมื่อคณะสงฆ์พอใจกับคำตอบทุกข้อหาไม่ผู้นั้นก็ต้องรอคอยต่อไป ตัวแบบขององค์กรหรือชุมชนแบบ “สังฆะ” มี “สังฆกรรม” เป็นสิ่งสะท้อนถึงภูมิปัญญาที่สำคัญในการจัดองค์กร โดยให้หลักการเห็นพ้องต้องกันอย่างเป็นเอกฉันท์ (ไม่มีผู้เห็นแย้ง) เป็นข้อบังคับ หากว่ามีผู้ไม่เห็นด้วยเพียงหนึ่งเสียง ก็จะต้องมีการถกเถียงกันโดยละเอียด จะไม่มีการตัดสินใจโดยเสียงส่วนใหญ่ โดยที่ยังไม่สามารถลบเลือนความเห็นส่วนน้อยไปได้ ด้วยข้อเท็จจริงและเหตุผล ซึ่งในที่สุดแล้วข้อเท็จจริงและเหตุผลจะได้รับการยอมรับ แนวปฏิบัติเช่นนี้ทำให้ทุกคนมีโอกาสเข้าใจเหตุผลและความจริง ไม่มีการบีบบังคับด้วยพลังของเสียงส่วนใหญ่

จากคำนิยามทั้งหมด พอสรุปได้ว่า ชุมชนสังฆะ คือ หมู่แห่งสงฆ์ที่มีการรวมกลุ่มกันอย่างมีระเบียบแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติของชุมชน ทุกคนที่มาเข้าร่วมกลุ่มกันมีระบบการเรียนรู้และประพฤติปฏิบัติเพื่อมุ่งถึงจุดหมายอย่างเดียวกัน และสมาชิกในชุมชนสังฆะเป็นผู้มีส่วนร่วม

(กัลยาณมิตร) ในการช่วยเหลือเกื้อหนุนกันและกัน ให้สมาชิกได้เข้าถึงจุดมุ่งหมายแห่งการพัฒนาตามกระบวนการทางพระพุทธศาสนา

คุณลักษณะของชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา

ชุมชนสังฆะ เป็นรูปแบบสังคมทางเลื้อกใหม่ที่ทำให้ทุกคนในสังคมมีสิทธิเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาคเป็นพื้นฐาน มีหลักการ มีวิธีการปฏิบัติและมีอุดมการณ์ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสังฆะได้เข้าถึงธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งตามความสามารถของแต่ละบุคคล คุณลักษณะของชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วย

1. เป็นชุมชนที่มีความเสมอภาคกันโดยศีลและทฎฐิภายใต้พระธรรมวินัย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเสมอภาค เพราะทุกคนเมื่อเข้ามาสู่พระธรรมวินัยแล้ว จะมีสิทธิเสมอภาคเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย ความเสมอภาคในที่นี้แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1.1 ศีลสามัญญตา ความเสมอภาคในด้านความประพฤติหรือศีล ทุกคนที่จะเข้ามาสู่ชุมชนสังฆะ ต้องประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบของหลักธรรมะและวินัยเท่าเทียมกัน ระเบียบประพฤติปฏิบัติของชุมชนนั้น เรียกว่า ศีล คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจาหรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ศีลเป็นระเบียบปฏิบัติตามแบบอย่างที้พระ พุทธเจ้าทรงประพฤติปฏิบัติมา เรียกว่า ปาริสุทธิศีล แปลว่า ศีลเป็นมูลเหตุแห่งความบริสุทธิ์ มี 4 ประการ คือ

1. ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นจากข้อห้ามทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย การรักษาวินัยแม่บทของชุมชน (ปาฏิโมกขสังวร) เมื่อคนเข้ามาอยู่ร่วมกัน หรือมาทำกิจการร่วมกันเป็นชุมชน จะต้องมีการกำหนดกติกาหรือกฎหมาย เพื่อจัดระเบียบระบบให้เกิดความเรียบร้อย ความเกื้อหนุนต่อกัน ความร่วมรับผิดชอบและสามัคคีที้จะเอื้อโอกาสหรือเป็นหลักประกันให้ชีวิตความเป็นอยู่ และกิจการต่าง ๆ ดำเนินไปด้วยดีสมตามวัตถุประสงค์แห่งชีวิตหรือกิจการของชุมชนนั้น เช่น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา มีวินัยแม่บทที้เรียกชื่อเฉพาะว่า ปาติโมกข์ หรือเรียกกันง่าย ๆ ว่า ศีล 227 การจัดตั้งวางระเบียบชีวิตและระบบสังคมด้วยการบัญญัติกฎกติกาอันชอบธรรม ที้เรียกว่า วินัยแม่บทนั้น เพราะเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนสังฆะนั่นเอง วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย ก็คือเพื่อประโยชน์แก่งสงฆ์หรือส่วนรวม เพื่อประโยชน์แก่บุคคล เพื่อประโยชน์แก่งความบริสุทธิ์ทั้งทางกายและทางใจ เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา

2. อินทรีย์สังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบ-งำเมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทรีย์ทั้ง 6 การรู้จักใช้อินทรีย์ มนุษย์เรารู้สิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้ารับรู้ให้หูตาไม่เป็นแทนที่จะได้ประโยชน์ก็จะเกิดโทษ เช่น เกิดความลุ่มหลงมัวเมา ถูกหลอกลวงและเสื่อมเสียสุขภาพเป็นต้น ตลอดจนนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อการแย่งชิงหรือทำลาย จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการใช้อินทรีย์อย่างมีสติ เพื่อให้รู้จักใช้อินทรีย์ในการแสวงหาความรู้เป็นต้น ก็จะได้ปัญญา ได้คุณภาพชีวิต และนำไปสู่การใช้มือและสมองเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและทำการสร้างสรรค์

3. อาชีวนิวิธศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบเนสนามีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น การหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ (อาชีวนิวิธศีล) การทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นพฤติกรรมหลักในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในเรื่องการพัฒนาสัมมาชีพต้องส่งเสริมให้ประชาชนฝึกฝนตนให้สามารถประกอบสัมมาชีพ คือ หาเลี้ยงชีวิตโดยทางสุจริต ไม่ผิดกฎหมาย เช่น เป็นอาชีพการงานที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม เป็นต้น

4. ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ได้แก่ ปัจจัยปัจเจกเวทนี คือ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น การเสพบริโภคปัจจัยโดยใช้ปัญญา (ปัจจัยปฏิเสวนา) พฤติกรรมของมนุษย์ในการเสพบริโภคปัจจัย 4 ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาพฤติกรรมในการเสพบริโภค ก็จะก่อปัญหาอย่างมากทั้งแก่ชีวิต แก่สังคมและแก่โลก เพราะจะบริโภคปัจจัย 4 และสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลายรวมทั้งเทคโนโลยีด้วยโมหะ จะก่อให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ฟุ้งเฟ้อ ฟุ้งเฟ้อ ความเสื่อมเสียคุณภาพชีวิต การขัดแย้งแย่งชิงเบียดเบียนกัน สังคม การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และการก่อมลภาวะ เป็นต้น จึงต้องพัฒนาพฤติกรรมในการกิน ใช้ เสพ บริโภค ให้เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากปัญญาที่รู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของปัจจัย 4 ตลอดจนเทคโนโลยีนั้น ๆ เริ่มแต่รับประทานอาหารเช้าเพื่อบำรุงเลี้ยงร่างกายให้แข็งแรงมีสุขภาพดี ให้เป็นการกินด้วยปัญญาที่ทำให้รู้จักประมาณในการบริโภค หรือกินพอดี ที่เรียกว่า โภชนะมัตตัญญูตา ตลอดจนการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ อย่างประหยัด ซึ่งทำให้ได้ประโยชน์มากที่สุดโดยสิ้นเปลืองน้อย

1.2 ทิฏฐิสามัญญตา ความเสมอภาคในด้านความคิดเห็นหรือทิฏฐิ มีความเห็นเสมอกันนั้น คือ มีความเห็นชอบถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและได้บัญญัติไว้ สมัยก่อนพุทธกาล คำว่า “ทิฏฐิ” มีหมายความว่าความรวมถึง ความเชื่อ ทัศนะ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความจริงของตน หลักการที่เห็นสม ข้อที่เชื่อถือเอาไว้ ความเฝ

นิยม หรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ ในสังคมสมัยนั้นมีความเชื่อถือในด้านต่าง ๆ แตกแยกออกเป็นสาขาเป็นอันมาก อาจสรุปความเห็นในประเด็นได้ ดังนี้

- สัสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง กล่าวคือ คนกลุ่มหนึ่งที่มีทิฏฐิว่า เที่ยง บัญญัติอัตราและโลกว่า เที่ยง คงอยู่ยั่งยืน แม้เหล่าสัตว์จะเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร แต่สิ่งที่เที่ยงเสมอคงมีอยู่

- อูจเจททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ กลุ่มคนที่มีทิฏฐิว่าขาดสูญ โดยความเห็น ว่า ขาดสูญ คือ บัญญัติว่าอัตราว่ามีรูป หลังจากตายแล้วขาดสูญ ไม่เกิดอีก

- อภิรียทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ และเห็นว่าการกระทำไม่มีผล เช่น เห็นว่า การทำชั่ว หากไม่มีคนรู้คนเห็น ไม่มีคนชม ไม่มีคนลงโทษ ก็ถือว่าไม่เป็นอันทำ

- อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย คือ มีความเห็นผิดว่า คนเราจะได้ดีหรือชั่วตามคราวเคราะห์ ถึงคราวจะดี ก็ดีเอง ถึงคราวจะร้าย ก็ร้ายเอง ไม่มีเหตุอื่นจะทำให้คนดีคนชั่วได้

- นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ เช่น เห็นว่า ผลบุญผลบาปไม่มี บิдамารดาไม่มี ความดีความชั่วไม่มี นัตถิกทิฏฐิ เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นผิดที่ร้ายแรงอย่างหนึ่ง

ทิฏฐิดังกล่าวข้างต้น ในทางพุทธศาสนาถือว่า เป็นมิจฉาทิฏฐิหรือความเห็นในทางที่ผิดเพราะจะนำพาให้ไปสู่ความเห็นที่ผิดโง่ คือ การหมกมุ่นในความสุขทางกาย มัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง รวมความเรียกว่า เป็นการหลงเพลิดเพลินหมกมุ่นในกามสุขหรือกามสุขัลลิกานุโยค และเป็นการสร้างความลำบากแก่ตนดำเนินชีวิตอย่างเลือนลอย เช่น บำเพ็ญตะบะการทรมานตน คอยฟังอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น การดำเนินชีวิตแบบที่ก่อความทุกข์ให้ตนเหนื่อยแรงกาย แรงสมอง แรงความคิด รวมเรียกว่า อตตกิลมณานุโยค (วิ.มหา. 4/13/20)

ดังนั้น การประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ชุมชนสังฆะ ต้องมีความเห็นชอบที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ได้ทรงบัญญัติไว้ เป็นประการสำคัญ เมื่อมีความเห็นหรือความเข้าใจที่ถูกต้องก็สามารถปฏิบัติได้ถูกต้อง เพื่อความไม่เอียงเข้าใกล้ในความเห็นผิด ดังนั้น พุทธองค์จึงได้เสนอแนวปฏิบัติอันเป็นทางสายกลาง ให้หมู่สงฆ์ได้ประพฤติปฏิบัติ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติสายกลาง เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมัคค์ หรือ มรรคมรรค 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ, สัมมาวาจา วาจาชอบ, สัมมากัมมันตะ การงานชอบ, สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ, สัมมาวายามะ เพียรชอบ, สัมมาสติ ระลึกชอบ, สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

1. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ มีคำจำกัดความของสัมมาทิฐิที่ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายอย่าง ที่พบมากที่สุดคือ หมายถึงความรู้ในอริยสัจ 4 ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัมมาทิฐิคืออะไร ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุเกิดทุกข์ ความรู้ในการดับทุกข์ ความรู้ในข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ (มีที่มาหลายแห่ง เช่น ที.ม. 10/402/335 และ ม.อ. 14/375/422) นอกจากนี้ยังมีคำจำกัดความว่า รู้กุศลและอกุศลมูล กับ กุศลและอกุศลมูล รู้เห็นไตรลักษณ์ และรู้เห็นปัจจุสมุปบาท

โดยสรุป สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องชอบธรรม มีความหมายครอบคลุมถึงความเชื่อ ความเห็น ทศณคติ ความรู้ความเข้าใจในสภาพปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนสาเหตุของปัญหา การขจัดปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหา ความรู้ความเห็นที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผลเป็นประโยชน์เกี่ยวกับความดีความชั่ว คือ เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความเชื่อมั่นในคุณธรรม ในระดับสูงขึ้นไปอีกมีความหมายครอบคลุมถึงความรู้ความเห็นความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิต คือมีโลกทัศน์และชีวิตที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ซึ่งทำให้มองเห็นว่า ตัวเองจะสัมพันธ์กับคนอื่นอย่างไร จะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร จะเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและสังคม

2. สัมมาสังกัปปะ คำวิชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความว่า “ภิกษุทั้งหลายสัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายามในการไม่เบียดเบียน นี้ เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”(ที.ม. 10/402/335)

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต (2541, น. 749) ได้อธิบายความหมายของสัมมา สังกัปปะว่า มีความหมาย 3 ประการ คือ 1) เนกขัมมสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริที่ปราศจากโลภะ ความนึกคิดที่ปลอดโปร่งจากกาม ไม่หมกมุ่นพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความต้องการต่าง ๆ ความคิดที่ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความคิดเสียสละและความคิดในทางที่ดีงามทุกอย่าง ถือว่า เป็นความนึกคิดที่ปราศจากราคะหรือโลภะ 2) อภัยปาทสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริที่ไม่มี ความเคียดแค้นชิงชัง ชัดเคืองหรือมองในแง่ร้าย หมายถึง ความเมตตาปรารถนาดี ความมีไมตรี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ถือว่า เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะ และ 3) อวิหิงสาสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้าย หมายถึง ความกรุณาที่เป็นความคิดช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ถือว่า เป็นความนึกคิดที่ปราศจากโทสะเช่นเดียวกัน

ความดำริในทางที่ชอบนั้น มีความสำคัญในตัวเอง เช่น ทำให้ความดีงามที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้นและความดีงามที่เกิดขึ้นแล้วจะเจริญงอกงาม และยังเป็นสิ่งที่ไปช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิอีกด้วย คือ เมื่อมีความดำริที่เป็นอิสระปราศจากการเบียดเบียน มีความดำริที่เป็นกลาง ก็จะทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ในขณะที่เมื่อ

มีความเห็นสภาพต่าง ๆ ตามความเป็นจริงได้ก็จะทำให้มีความนึกคิดที่ไม่เอนเอียง เกลียดชัง ชัดแย้ง ทั้งสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะจึงมีส่วนช่วยสนับสนุนส่งเสริมกันและกัน และก่อให้เกิด การพูด การกระทำที่ถูกต้องต่อไป

3. สัมมาวาจา เจรจาชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความของสัมมาวาจา ว่า หมายถึง “เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นการพูดส่อเสียด เจตนา เป็นเหตุงดเว้นการพูดคำหยาบ และเจตนาเป็นเหตุงดเว้นการพูดเพ้อเจ้อ” (ที.ม. 10/402/335) และหมายถึง “วจีสุจริต 4 ประการ คือ การพูดจริง การไม่พูดส่อเสียด การพูดคำอ่อนหวาน และ การพูดด้วยปัญญา” (อง.ปญจก. 21/149/212) การเจรจาในทางที่ชอบประกอบด้วยความถูกต้อง จะมีส่วนสำคัญในการที่จะช่วยให้เกิดความสมานฉันท์ความสามัคคีในหมู่คณะ (สมัคคกรณีวาจา) และจะเป็นการพูดที่มีประโยชน์ (อรรถสัณนิทาวาจา)

ลักษณะของการเจรจาชอบ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นเครื่องชำระวาจาให้ สะอาด เพราะการที่บุคคลบางคนละเว้นจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภาที่ดี ในบริษัทที่ดี ในกลุ่ม ญาติที่ดี ในท่ามกลางชุมชนที่ดี ในราชสำนักที่ดี เมื่อถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถาม ก็พูดจริง ไม่รู้ก็ บอกว่าไม่รู้ รู้ก็บอกว่ารู้ เห็นก็บอกว่าเห็นหรือไม่เป็นก็บอกว่าไม่เห็น ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้เพราะ ตัวเองหรือคนอื่นเป็นเหตุหรือเพราะเห็นแก่อำมิสเล็กน้อย ละเว้นการพูดส่อเสียด คือ ฟังความจาก ฝ่ายหนึ่งไปบอกอีกฝ่ายหนึ่งเพื่อให้แต่ละฝ่ายแตกแยกกัน เป็นผู้สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริม คนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ส่งเสริมความสามัคคี ละเว้นการ พูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ รื่นหู น่ารัก จับใจ สุภาพ ที่ชาวเมืองชอบ ที่คนส่วนมากชื่นชม ละเว้นการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มี หลักฐาน มีที่อ้าง มีกำหนดขอบเขต มีประโยชน์ (อง.ทส. 24/176/324)

4. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความหมายความว่า สัมมา-กัมมันตะ หมายถึง เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ และการประพฤตินิโคตนา (ที.ม. 10/402/335) ในจุนทสูตร ได้ขยายความสัมมากัมมันตะที่เป็น กุศลกรรมบถ 3 ข้อแรกไว้ว่า หมายถึงการที่บุคคลเป็นผู้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ วางทณฺหาธุร และศีลตราธุร มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์ เป็นผู้ละเว้น จากการลักทรัพย์ คือ ไม่ถือเอาทรัพย์สินอุปกรณ์ของผู้อื่น ไม่ว่าจะอยู่ในบ้านหรือในป่า ด้วย เจตนาจะขโมย เป็นผู้ละเว้นจากการประพฤตินิโคตนา คือ ไม่ล่วงละเมิดในสตรีที่อยู่ปกครอง ของมารดาบิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาวหรือญาติที่ประพฤตินิโคตนา มีสามี มีกฎหมาย ค้ำครอง โดยที่ผู้ใดแม้สตรีที่รับหมั้นไว้แล้ว (อง.ทส. 24/176/324)

สัมมากัมมันตะ เป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ถ้าคนในสังคมไม่ทำร้ายเบียดเบียนกัน เคารพในสิทธิ ไม่ละเมิดทรัพย์สินของคนอื่น จะทำให้สังคมไม่มีความวุ่นวาย อยู่ร่วมกันด้วยความสมานสามัคคี สามารถสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้สังคมได้

5. สัมมาอาชีวะ อาชีพชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความหมายความว่า หมายถึง การละมิฉาชีพแล้ว สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาชีวะ (ที.ม. 10/402/335) ในวินัยสาสูตรมีพุทธพจน์แสดงไว้ว่า การค้าขาย 5 อย่าง คือ การค้าอาวุธ การค้าขายมนุษย์ การค้าขายเนื้อ การค้าขายของมีนเมา และการค้าขายยาพิษ เป็นอาชีพที่ไม่ควรทำถือว่าเป็นมิฉาชาวนิชาวจึงเป็นมิฉาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพที่ไม่ชอบธรรม ด้วยการงดเว้นจากอาชีพที่ไม่ชอบธรรมเช่นนี้ เป็นสัมมาอาชีวะ (อง.ปญจก. 22/177/295)

คำว่า สัมมาอาชีวะ ในทางธรรมมิใช่หมายถึงเพียงการใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้ว ได้รับปัจจัยเป็นเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึง การทำหน้าที่ ความประพฤติหรือการดำรงตนอย่างถูกต้อง ที่ทำให้สมควรได้รับปัจจัยเลี้ยงชีพด้วย และในการวัดคุณค่าของแรงงาน ไม่ใช่มุ่งวัดเพียงแค่ด้วยการได้ผลผลิตมาสนองความต้องการของมนุษย์ แต่ต้องมองที่ผลอันเกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมหรือแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย สำหรับคนทั่วไป การใช้แรงงานในหน้าที่เป็นเรื่องอาชีวะโดยตรง คือ เป็นไปเพื่อได้ผลตอบแทนเป็นปัจจัยเครื่องยังชีพ แต่ในทางธรรมการใช้แรงงานในหน้าที่ไม่เป็นเรื่องอาชีวะโดยตรง แต่เป็นไปเพื่อธรรมและเพื่อผดุงธรรมในโลก เพราะการใช้แรงงานแสวงหาเลี้ยงชีพ แต่กลับเป็นมิฉาชีพก็ถือว่าเป็นอาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์ได้ แต่สัมมาอาชีวะต้องไม่ถือกำไรสูงสุดคือเป้าหมาย แต่ถือว่า คุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคมเป็นเป้าหมาย เพราะการบริโภค นอกจากจะเพื่อบำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้รับความพอใจแล้ว ยังต้องให้เกิดคุณภาพชีวิตของคนในสังคมด้วย (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2541, น. 779)

6. สัมมาวายามะ พยายามชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความหมายความว่า หมายถึง ถึง การสร้างความพอใจ พยายามระดมความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ที.ม. 10/402/336) ในการเพียรพยายามเพื่อละอกุศล คือ ความชั่วมิให้เกิดขึ้นและความเพียรพยายาม เพื่อให้กุศลคือความดีเกิดขึ้นในตนนั้น จะต้องอาศัยเครื่องมือในการดำเนินการ ดังนี้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546, น. 266) คือ 1) ปาฏิโมกขสังวร สรรวมในพระปาฏิโมกข์ อันเป็นพระบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้แล้ว 2) สติสังวร สรรวม

ด้วยสติ คือสำรวจอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ระวังกษามิให้ความชั่วเข้าครอบงำเมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น 3) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ คือ ตัดกระแสกิเลสด้วยการใช้ปัญญาพิจารณามิให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิต 4) ขันติสังวร สำรวมด้วยขันติ คือดอดทนต่อหนาวร้อน หิวกระหาย ถ้อยคำที่หยาบและทุกขเวทนาต่าง ๆ เป็นต้น และ 5) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร คือ พยายามขับไล่และกำจัดอกุศลให้หมดไป

ข้อที่ควรตระหนัก คือ การทำความเพียรต้องเริ่มก่อตัวขึ้นในใจให้พร้อมและถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงขยายออกไปเป็นการกระทำที่ประสานกลมกลืนกัน ไม่ใช่ว่าเมื่ออยากทำความเพียรก็มุ่งระดมใช้กำลังร่างกายเข้าทุ่มอย่างเดียว ซึ่งอาจกลายเป็นการทรมานตัวเองไป จึงต้องมีความรู้ความเข้าใจใช้ปัญญาทำความเพียรให้พอเหมาะพอดีไม่ตึงหรือหย่อนจนเกินไป นอกจากนี้ ปัจจัยทางธรรมชาติและสังคมก็มีอิทธิพลต่อการทำความเพียรและผลของความเพียรได้ ดังนั้น สัมมาวายามะ การมีความเพียรพยายามชอบมีความสำคัญในการช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้การทำงานแม้ที่ทำได้ยากให้สำเร็จได้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2541, น. 801-802)

7. สัมมาสติ ระลึกชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความหมายว่า หมายถึง การพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ (ที.ม. 10/402/336) ในอภิธรรมมีคำจำกัดความอีกแบบหนึ่งว่า สัมมาสติ คือ การคอยระลึกถึงอยู่เสมอ ๆ การทวนระลึก ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่จำไว้ได้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม สติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค (อภิ.วิ. 35/211/179) ส่วนในพระสูตรให้คำจำกัดความว่า คือ หลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน 4 มีชื่อเรียกแต่ละข้อ คือ การพิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนา การพิจารณาเวทนา เรียกว่า เวทนานุปัสสนา การพิจารณาจิต เรียกว่า จิตตานุปัสสนา การพิจารณาธรรม เรียกว่า ธัมมานุปัสสนา (ที.มหา. 10/372-405/301/340)

ลักษณะการทำงานโดยทั่วไปของสตินั้น คือ การไม่ปล่อยใจให้เลือนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้ผ่านเรื่อยเปื่อยไป หรือไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แต่คอยเฝ้าระวังเหมือนจับตาอารมณ์ที่ผ่านมาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการกำหนดอารมณ์ใดแล้วก็เข้าจับดู ๆ ไป ไม่ยอมให้คลาดหาย คือ นึกถึงหรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม ประโยชน์ของสติในด้านต่าง ๆ มีดังนี้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2541, น. 809-810)

1. ความคุมรักษาสภาพจิตใจให้อยู่ในภาวะที่ต้องการ ตรวจตรากระบวนการรับรู้และการแสดงความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการ กันออกไปซึ่งสิ่งที่ไม่ต้องการ ตรึงกระแสความคิดให้เข้าที่และทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย

2. ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพที่เรียกได้ว่า เป็นตัวของตัวเอง เพราะมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุขโดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่าง ๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายในโลกอย่างได้ผลดี

3. ในภาวะจิตที่เป็นสมาธิ อาจใช้สติเหนี่ยวนำกระบวนการรับรู้ และกระแสความคิด ทำขอบเขตการรับรู้และความคิดให้ขยายออกไปโดยมิติต่าง ๆ หรือให้เป็นไปต่าง ๆ ได้

4. โดยการยึดหรือจับเอาอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาไว้ต่อหน้า จึงทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ชัดเจนเต็มที่ เท่ากับเป็นพื้นฐานในการสร้างเสริมปัญญาให้เจริญบริบูรณ์

5. ชำระพฤติกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างทั้งทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์ อิสระ ไม่เกื้อกักแล้วหรือเป็นไปด้วยอำนาจตัดหาอุปาทาน และร่วมกับสัมปชัญญะ ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญาหรือเหตุผลบริสุทธิ์ล้วน ๆ

8. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ มีพุทธพจน์ที่เป็นคำจำกัดความหมายความว่า หมายถึง การสงัดจากกามและอกุศลธรรมต่าง ๆ บรรลุปฐมฌานซึ่งมีองค์ประกอบ คือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข และเอกัคคตา บรรลุทุติยฌานซึ่งมีองค์ประกอบ คือ สุขและเอกัคคตา บรรลุตติยฌานซึ่งมีองค์ประกอบ คือ สุขและเอกัคคตา หรือบรรลุจตุตถฌานซึ่งมีองค์ประกอบ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา(ที.ม. 10/402/337) หรือหมายถึงสมาธิในทรีย คือ กำหนดเอาภาวะปล่อยวางเป็นอารมณ์ ให้สมาธิได้ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว (ส.ม. 19/479/289) ในอภิธรรมมีคำจำกัดความว่า หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความแน่วแน่นแห่งจิต ความมั่นคงแห่งจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่ใจไม่ซัดส่าย ความสงบ สมาธิในทรีย สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค (อภิ.วิ. 35/211/179)

สัมมาสมาธิมีศัตรู คือ สิ่งที่เกิดขึ้นขัดขวางการทำงานของจิต ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่ก้าวหน้าในการทำสมาธิ เรียกว่า นิวรณ์ มี 5 อย่าง คือ 1) กามฉันทะ คือความอยากได้สิ่งปรน เปรอทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 2) พยาบาทะ คือ ความขัดเคืองแค้นใจ ความโกรธ ความเกลียดชัง การมองในแง่ร้าย 3) ถีนมิทธะ ความหดหู่ท้อถอยและความง่วงเหงาหาวนอน 4) อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ความระแวง ความกลัวกังวลใจ 5) วิจิกิฉา คือ ความลังเลสงสัยในคุณงามความดี ตัดสินใจไม่ได้ว่าควรปฏิบัติหรือไม่ ได้ผลจริงหรือไม่ นิวรณ์ทั้ง 5

ประการนี้เป็นอุปสรรคต่อการฝึกสมาธิและการปฏิบัติธรรมทั่วไป นอกจากนี้ พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตฺโต (2534, น. 3, 7-9) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของสมาธิมีประโยชน์หลายด้าน คือ 1) ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา ได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ประโยชน์หลักในแง่นี้ คือ เป็นการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ประโยชน์รอง คือ ใช้ข่มกิเลสไว้ชั่วคราวได้ 2) ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษ คือ ทำให้มีฤทธิ์ต่าง ๆ 3) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นคนเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบเยือกเย็น สดชื่น แจ่มใส กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า มีเมตตา มีความมั่นคงทางอารมณ์ และ 4) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น ช่วยให้อารมณ์อ่อนคลาย หายเครียด ทำให้กายได้พักผ่อน ให้ใจสบายมีความสุข เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน ช่วยเสริมสุขภาพและใช้แก้ไขโรคได้

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางสายกลางที่นับเป็นประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นทั้งทางปฏิบัติวิธีการหรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติหรือสอดคล้องกับธรรมชาติ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ หลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ สามารถนำมาใช้ได้กับกิจกรรมทุกประเภทของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน โดยมีความมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาการจัดทุกข์เพื่อช่วยให้มนุษย์บรรลุความดีงาม

โดยสรุป ความเสมอภาคกันภายในชุมชนสังฆะ เป็นความเสมอภาคกันโดยศีลและทิวฐิภายใต้พระธรรมวินัย พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยความเสมอภาคทั้งสองส่วน อันจะนำไปสู่ชุมชนสังฆะเป็นสังฆสมาคมคือ คือ เป็นชุมชนมีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อชุมชนสังฆะมีศีลสามัญญตาและทิวฐิสามัญญตา ก็จะทำให้ชุมชนสังฆะนั้นมีความเข้าใจที่ถูกต้องในการประพฤติปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนา แต่ถ้าหากชุมชนสังฆะมีศีลไม่เสมอภาคกัน มีความเห็นไม่เสมอภาคกันแล้ว ก็เป็นเหตุแตกแยกกันได้ เหตุที่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแตกแยกเป็นนิกายต่าง ๆ ได้ ก็เพราะเหตุที่มีศีลและความเห็นแตกต่างกันนี้เอง แต่เมื่อมีศีลและความเห็นที่ถูกต้องเสมอภาคกัน ก็จะทำให้ชุมชนเองมีความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. ชุมชนสังฆะมีวิธีการดำรงชีพอย่างสันโดษ

ลักษณะการดำรงชีวิตของชุมชนสังฆะ มีรูปแบบที่แตกต่างจากชุมชนโดยทั่วไป คุณลักษณะเบื้องต้น ที่พระอุปัชฌาย์หรือกรรมวาจาจารย์ต้องบอกให้แก่พระภิกษุผู้อุปสมบทใหม่ให้ได้ทราบ คือ

2.1 นิสสัย 4 หรือเรียกอีกอย่างว่า กรณียกิจ คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต หรือกิจที่บรรพชิตควรกระทำ มี 4 อย่าง คือ (วิ.มหา. 10/128/179)

1. บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ พระสงฆ์ต้องอาศัยคำข่าวนหาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง เธอพึงทำอุตสาหะในข้อนั้นจนตลอดชีวิต (เที่ยวบิณฑบาต) อติเรกลาภ คือ ภัตตถวายสงฆ์ ภัตเฉพาะสงฆ์ การนิมนต์ ภัตถวายตามสลาก ภัตถวายในปัภษ ภัตถวายในวันอุโบสถ

2. บรรพชาอาศัยบังสุกุลจีวร คือ พระสงฆ์ต้องใช้ผ้า 3 ผืน เธอพึงทำอุตสาหะในข้อนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าป่าน ผ้าแกมกัน

3. บรรพชาอาศัยโคนต้นไม้เป็นเสนาสนะ เธอพึงอุตสาหะในข้อนั้นจนตลอดชีวิตอติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้ำ

4. บรรพชาอาศัยมูตรเน่าเป็นยา เธอพึงทำอุตสาหะในข้อนั้นจนตลอดชีวิต อติเรก- ลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย

2.2 อกรณียกิจ กิจที่ไม่ควรทำ หมายถึง กิจที่บรรพชิตทำไม่ได้ มี 4 อย่าง ได้แก่ (วิ.มหา. 10/129/198-199)

1. อันภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงเสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้ในสัตว์ดิรัจฉาน ตัวเมีย ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศาสดา

2. อันภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงถือเอาของอันเขาไม่ได้ให้ โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก โดยที่สุดกระทั่งเส้นหญ้าเดียว ภิกษุใดถือเอาของอันเขาไม่ได้ให้ โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก ได้ราคาบาทหนึ่งก็ดี ควรแก่ราคาบาทหนึ่งก็ดี เกิดบาทหนึ่งก็ดี ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศาสดา

3. อันภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงจงใจพรากสัตว์จากชีวิต โดยที่สุดหมายกระทั่งมดดำ มดแดง ภิกษุใดจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต โดยที่กระทั่งยังควรภีให้ตกไป ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศาสดา

4. อันภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว ไม่พึงกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม โดยที่สุดว่า เรา ยินดียิ่งในเรือนว่างเปล่า ภิกษุใดมีความปรารถนาชั่ว ถูกความอยากครอบงำแล้ว กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่ อันไม่จริง คือ ฌานก็ดี วิโมกข์ก็ดี สมาริก็ดี สมาบัติก็ดี มรรคก็ดี ผลก็ดี ไม่เป็นสมณะ ไม่เป็นเชื้อสายพระศาสดา

อกรณียกิจทั้งสี่เป็นข้อห้ามไม่ให้พระภิกษุรูปใดประพฤติ รูปใดล่วงละเมิดในสิ่งที่เป็นอกรณียกิจ 4 อย่างข้อใดข้อหนึ่งถือว่า ต้องขาดจากความเป็นพระภิกษุ ไม่ใช่สมณะอีกต่อไป

เปรียบเหมือนบุรุษถูกตัดศีรษะแล้ว เปรียบเหมือนใบไม้เหลือกลิ่นจากขั้วแล้วไม่อาจจะเป็นของเขียวสด เปรียบเหมือนศิลาหนาแตกสองเสี่ยงแล้ว และเปรียบเหมือนต้นตาลมียอดด้วน

วิถีชีวิตของชุมชนสังฆะ จะเป็นวิถีชีวิตที่มีมักน้อยความสันโดษ พระพุทธเจ้ามุ่งสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ โดยทรงสอนให้เป็นผู้มักน้อยเลี้ยงง่าย รู้จักประมาณ รู้จักพอใจ ปัจจัย 4 ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ตามที่มีตามที่ได้และตามสมควร และมีความยินดีพอใจในสิ่งที่มีอยู่หรือหามาได้ ตามความรู้ความสามารถของตน ต้องไม่ขัดขัดต่อศีลธรรมและขนบประเพณี ทั้งนี้ เพื่อพระสงฆ์จะไม่ปล่อยใจให้กระวนกระวาย เพราะอำนาจของกิเลสตัณหา สามารถตัดความกังวลและได้มีเวลาที่จะประพฤติปฏิบัติธรรมได้

3. มีหลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ของชุมชนสังฆะ

หลักการ วิธีการ และอุดมการณ์ของชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นหลักปฏิบัติของคณะสงฆ์ ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 ก่อนพุทธศักราช 45 ปี เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ มีใจความว่า (ที.ม. 10/90/50-51)

สพฺพปาปสฺส อภินิเวชิตฺวา จ อุตฺตมมรรคํ อธิสฺสํ

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ

ชนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา

น หิ ปพฺพชิตो ปรุปฺผาตี

สมณเณ โหติ ปรี วิเรชฺชยนฺโต ฯ

อนฺูปวาโท อนฺูปฆาโต ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตตฺตญฺญตา จ ภตฺตสฺสมี ปนฺตญฺจ สยนาสนํ

อริจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ฯ

แปลว่า

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชนฺตี คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่านิพพาน เป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย ความสำรวมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร ที่นั่งนอนอันสงัด ความเพียรในอริจิต นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ทั้งนี้ การปฏิบัติตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์นั้น เพื่อจะเข้าถึงหรือบรรลู่ถึงสภาวะธรรมที่เรียกว่า “พระนิพพาน” อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธองค์

ได้ตรัสเป็น หลักการ วิธีการและอุดมการณ์หรือจุดมุ่งหมาย ถือว่าเป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจของ พระพุทธ ศาสนาและเป็นหลักปฏิบัติในเบื้องต้น แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ (<http://www.learntripitaka.com/History/MakhaBucha.html>)

1. อุดมการณ์หรือจุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน (นิพพานัน ปรมมวทนต์ พุทฺธา) อันหมายถึงความดับแห่งทุกข์ทั้งมวล ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

2. หลักการของพระพุทธศาสนา คือ ต้องมีความอดทนในการฝึกตนเอง เพื่อบรรลุจุดหมาย (ขันติ ปรมม ตโป ตีติกขา) ต้องประกอบด้วย

2.1 การไม่กระทำความชั่วโดยประการทั้งปวง ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ (สพฺพปาปสฺส อกรณํ) เช่น ไม่ประพฤตินิคมในกาม ไม่ลักขโมย ไม่ผูกพยาบาท

2.2 การทำความดีทั้งทางกาย วาจาและใจ (กุสลสุสฺสอพฺปะทา) การไม่ทำความชั่วนั้น จะเรียกว่า เป็นคนดียังไม่ได้ การเป็นคนดี จะต้องทำความดี ทั้งทางกาย วาจา ใจ เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่โลภมาก และมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

2.3 การชำระจิตใจให้สะอาด ผ่องใส สงบ (สจิตฺตปริโยทปนํ) ด้วยการละบาปทั้งมวล ทำให้ปราศจากกิเลส ความโลภ โกรธ หลง ถือศีลและบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อมด้วยการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา

3. วิธีการที่จะบรรลุจุดหมาย คือ ต้องฝึกอบรมตนแบบต่อเนื่อง ให้เกิดมรรคสามัคคี คือ อริยมรรคมีองค์แปดรวมพลังกัน เหมือนเชือกแปดเกลียวหรือให้มี ศีล สมาธิและปัญญา รวมพลังกันเหมือนเชือกสามเกลียว พัฒนากาย วาจา ใจ ให้พูดดี ทำดี คิดดี ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งกิเลส ตัณหา หรือความใคร่ ความอยากมี อยากเป็น แบบมีติดบอด ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น ที่มันเป็นไปไม่ได้ เช่น ไม่อยากเป็นคนเสื่อมลาภ, ยศ, สรรเสริญ, สุข เป็นต้น โดยอาศัยวิธีการดังต่อไปนี้

3.1 การไม่ว่าร้าย คือ ไม่กล่าวให้ร้ายผู้อื่น กล่าวคือ ฝึกระวังวาจาไม่ให้กล่าวคำเท็จ คำหยาบ คำส่อเสียด คำเพ้อเจ้อ (อนุปวาโท)

3.2 การไม่ทำร้าย คือ ไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่าผู้อื่น กล่าวคือ ฝึกระวังกายมิให้มีการฆ่า ทำลายชีวิต ตลอดจนจนถึงการเบียดเบียนทางกาย (อนุปฆาโต)

3.3 สำรวมในปาติโมกข์ (ปาฏิโมกฺเข จ สํวโร) ละเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามไว้และทำตามข้อที่พระพุทธองค์อนุญาต กล่าวคือ การเคารพพระเบญจ กติกา กฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของสังคม

3.4 การรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ตลอดจนรู้จักประมาณในการใช้สอยปัจจัย 4 (มตฺตญฺญตา จ ภตฺตสุทฺถิ)

3.5 อยู่ในสถานที่ที่สงัด คือ อยู่ในสถานที่ที่สงบและมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม กล่าวคือ การฝึกตนอย่างจริงจังในที่ที่สงัดจากสิ่งรบกวน (ปณฺฑยุจ สยนาสน)

3.6 การภาวนาอยู่เสมอ คือ พัฒนาตนเองให้พ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหา การภาวนา หมายถึง การใช้ทั้งสมาธิและวิปัสสนา แก้ปัญหา หรือจัดการกับกิเลส (อธิจิตฺเต จ อายโค) เป็นการตรวจสอบตัวเองอยู่เสมอ มิให้จิตใจเศร้าหมอง ให้จิตใจผ่องใสอยู่เสมอ (สจิตฺตปริโยทปน)

การปฏิบัติตามหลักการและวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหมายไว้นั้น พระพุทธองค์ได้ย้ำเตือนไว้ว่า จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นอย่างบรรพชิตหรือเป็นอย่างสมณะ คือ เว้นจากความชั่วทุกประการและเป็นผู้ปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างเพื่อระงับบาปอกุศล ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นอริยบุคคล ทั้งไม่เบียดเบียนและไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบทั้งหลาย (น หิ ปพฺพชิตฺโต ปรูปภาตํ สมณโหติ ปรี วิเหสุยฺนโต)

สภาวะธรรมที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนามีชื่อเรียกว่า “นิพพาน” แปลว่า ความปราศจากกิเลสที่ร้อยรัด หมายถึง ความดับสนิทไม่เกิดได้อีกเหมือนไฟที่สิ้นเชื้อแล้ว ผู้ถึงภาวะนี้ เรียกว่า พระอรหันต์ เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส หลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งได้แก่ความโลภ โกรธ หลง เป็นอิสระจากความครอบงำของสิ่งเหล่านี้ มีคำหลายคำที่สามารถใช้บรรยายสภาวะของนิพพาน เช่น วิชา ความรู้แจ้ง วิมุตติ ความหลุดพ้น วิสุทธิ ความหมดจด สันติ ความสงบ และนิพพาน ความสิ้นกิเลส มีข้อความที่แสดงคุณลักษณะของพระนิพพานว่า “พระนิพพานเป็นสภาวะธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน” (องฺ.ติก. 20/56/219)

คำว่า “นิพพาน” เป็นคำที่มีปัญหาในการอธิบายความมากที่สุด และมีการตีความอย่างหลากหลาย ตามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ให้ความหมายว่า

นิพพาน หมายถึง เย็นหรือดับลง เย็นเหมือนไฟที่เย็นลง หรือของร้อน ๆ อะไรก็ตามมันเย็นลง นั่นแหละคือ อากาโรที่นิพพานละ เพราะฉะนั้น คำว่า “นิพพาน” นั้นที่เป็นภาษาชาวบ้านแท้ ๆ มันหมายถึง ของที่ร้อนให้เย็นลงเท่านั้น แต่แล้วเราจะหมายความว่าเย็นเท่านั้นไม่ได้ นั่นมันเป็นเรื่องของวัตถุ ส่วนนิพพานในเรื่องของธรรมะหรือทางศาสนามันหมายถึง เย็นลงแห่งไฟกิเลส ไฟกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ จนเย็นสนิท จึงจะเรียกว่านิพพาน (พุทธทาสภิกขุ, 2536, น. 184)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงภาวะของผู้บรรลุนิพพานอาภิวิจารณาได้ทั้งภาวะทางปัญญา ภาวะทางจิต และภาวะทางความประพฤติหรือการดำเนินชีวิต ว่า

ลักษณะที่เป็นพื้นฐานทางปัญญาของผู้บรรลุนิพพาน คือ บรรลุนิพพานจะมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นหรือเห็นตามความเป็นจริง ในการรับรู้อารมณ์ทางอายตนะด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลางและมีสติ ไม่หวั่นไหวตามความชอบใจ ความไม่ชอบใจ สามารถตามดูรู้เห็นอารมณ์นั้น ๆ ไปตามสภาวะความเป็นจริง มีปัญญารู้เท่าทันสามัญลักษณ์ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้เท่าทันสมมติบัญญัติ ไม่ถูกหลอกให้หลงไปตามรูปลักษณะภายนอกของสิ่งทั้งหลาย รู้เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น เห็นอาการที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยอาศัยกันและกันจึงมีขึ้นก็จะเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ในด้านจิตใจ ผู้บรรลุนิพพานจึงมีจิตใจที่เป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ที่เข้ายวนหรือยั่ว ไม่มีความกลัว ความสะดุ้งสะเทือนหวั่นไหว มีจิตใจหนักแน่นมั่นคงไม่โอนเอนไปตามอารมณ์ที่น่าชอบใจหรือไม่ชอบใจ มีชีวิตอยู่กับปัจจุบันด้วยสติสัมปชัญญะที่สมบูรณ์ และในด้านการดำเนินชีวิต ผู้บรรลุนิพพานจะทำการต่าง ๆ โดยไม่ยึดติด ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่และเพื่อความสุขของสังคมส่วนรวม ไม่ทำงานเพราะเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว เพราะท่านได้ทำประโยชน์ส่วนตัวให้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ผลงานทั้งหมดจึงเป็นไปเพื่อคนอื่นและเพื่อส่วนรวม มีแรงจูงใจในการทำงานที่เกิดจากปัญญาและกรุณา ด้วยความกรุณาที่กว้าง ขวางนี้เองทำให้ผู้บรรลุนิพพานสามารถทำงานสร้างสรรค์สังคมได้อย่างมหาศาล (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546, น. 241-260)

องค์ประกอบของชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนา

หากจะพิจารณาถึงการเกิดขึ้นของศาสนาทุกศาสนา องค์ประกอบทั่วไปของศาสนาที่สำคัญประกอบด้วย 1) ศาสดา คือ ผู้ก่อตั้งศาสนา ผู้คิดค้น หรือริเริ่มแล้วนำสังฆธรรมที่ได้ค้นพบคำสอนไปเผยแผ่แก่บุคคลอื่น 2) ศาสนธรรม คือ หลักคำสอนอันเป็นผลงานของศาสดา และของพระสาวก 3) ศาสนบุคคล คือ นักบวช หรือศาสนิกชนผู้เคารพนับถือ เชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระศาสดา 4) ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมทางศาสนา เป็นวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนาที่เป็นปฏิบัติสืบทอดกันมาหรือเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อทางศาสนา 5) ศาสนสถาน เป็นสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของพระศาสดาและการเกิดขึ้นของศาสนา (เดียน คำดี, 2545, น. 32)

ส่วนขององค์ประกอบชุมชนสังฆะในพระพุทธศาสนาในที่นี้ประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ คือ ศาสนบุคคล หลักพระธรรมวินัย หลักสังฆกรรมอันเป็นระเบียบปฏิบัติในหมู่ชุมชนสังฆะ และบทบาทหน้าที่ของชุมชนสังฆะ

1. ศาสนบุคคล

การที่จะรับบุคคลใดบุคคลหนึ่งเข้ามาเป็นสมาชิกชุมชนสังฆะ หรือการให้อุปสมบทผู้ใดได้จะต้องผ่านการพิจารณาจากสมาชิกในชุมชนเสียก่อน นั่นคือ พิธีการอุปสมบทในช่วงต้นพุทธกาล พระพุทธองค์จะทรงเป็นผู้พิจารณาและให้การอุปสมบทด้วยพระองค์เอง ต่อมาเมื่อพระองค์ได้มอบความเป็นใหญ่ให้แก่หมู่สงฆ์ การพิจารณาคุณสมบัติของกุลบุตรที่เข้ามาบวชเป็นสมาชิกของชุมชนสังฆะ ต้องผ่านขั้นตอนการพิจารณาจากคณะสงฆ์ โดยผู้จะเข้ามาบวชเป็นสมาชิกในพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นต้องประกอบคุณสมบัติ 5 ประการ คือ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546, น. 252)

1. วัตถุสมบัติ ในที่นี้วัตถุหมายถึงตัวผู้อุปสมบทนั่นเอง ประกอบด้วย 1) ต้องเป็นมนุษย์ผู้ชาย 2) มีอายุครบ 20 ปี 3) ไม่เป็นมนุษย์วิบัติ คือถูกตอนเป็นต้น 4) ไม่เป็นคนทำผิดอย่างร้ายแรง เช่น ซ้ำมารดาหรือบิดาเป็นต้น 5) ไม่เคยเป็นคนทำความเสียหายร้ายแรงในพระพุทธศาสนา เช่น ต้องปาราชิก

2. ปริศสมบัติ คือ สมบูรณ์ด้วยบริษัท หมายความว่า ต้องมีภิกษุสงฆ์เข้าองค์ประชุมครบกำหนด ในมัชฌิมชนบท 10 รูปขึ้นไป ในปัจจุณฑชนบท 5 รูปขึ้นไป (ในประเทศไทย 10 รูปขึ้นไป)

3. สีสมาสมบัติ สมบูรณ์โดยสีมา คือ ภิกษุอยู่ในสีมาเดียวกัน ต้องเข้าประชุมหมด หากมีเหตุขัดข้องต้องมอบฉันทะ

4. บุรพกิจ กิจเบื้องต้นในการอุปสมบท คือ ต้องมีผู้รับรอง คือพระอุปัชฌายะ ต้องมีบริวารที่จำเป็น คือ บาตร สังฆาฏิ อุตราวาสค์ อันตราวาสก (รัดประคต อังสะ ผ้ารัดอก) และการซักถามอันตรายกกรรม

5. กรรมวาจาสมบัติ คือ การสวดประกาศในท่ามกลางสงฆ์ โดยออกชื่อผู้อุปสมบท ออกชื่ออุปัชฌาย์ด้วย และสวดให้ถูกต้องชัดเจนตามลำดับด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา

เมื่อมีคุณสมบัติตามถูกต้องตามพุทธานุญาตแล้ว ผู้เข้าเป็นสมาชิกของชุมชนสังฆะต้องผ่านพิธีการอุปสมบท เป็นวิธีการคัดเลือกบุคคลที่เข้ามาอุปสมบทเป็นศาสนาทายาทในพระพุทธศาสนา พิธีการอุปสมบทนั้นมีรูปแบบเป็นสังฆกรรมตามระเบียบปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ ซึ่งวิธีการอุปสมบทที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้มี 3 วิธี คือ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2546, น. 367)

1. เหนือภิกษุอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยพระวาจาว่า “จงเป็นภิกษุมาเถิด” เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบวชให้เอง โดยพระองค์เพียงตรัสว่า “เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด” (วิ.ม. 4/18/25) ด้วยพระพุทธดำรัสเพียงแค่นี้ บุคคลนั้นก็จะ เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างสมบูรณ์แบบ

2. ไตรสรณคมนุปสัมปทา หรือสรณคมนุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยถึงไตรสรณคมน์ คือ ขอถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้พระสาวกทำในยุคนั้นพุทธกาล กล่าวคือเมื่อพระสงฆ์สาวกออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นวงกว้างมากขึ้นเรื่อย เมื่อมีผู้ศรัทธาเลื่อมใสจะอุปสมบท พระสงฆ์สาวกเหล่านั้นต้องเดินทางกลับ เพื่อนำผู้ที่มีความประสงค์จะอุปสมบทเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะได้รับการอุปสมบท ซึ่งเป็นการลำบากมาก พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ให้การอุปสมบทเองได้ โดยทรงอนุญาตให้ภิกษุที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเป็น “พระอุปัชฌาย์” เป็นประธานในการให้การอุปสมบทด้วยวิธีไตรสรณคมน์ (วิ.ม. 4/34/43) การอุปสมบทวิธีนี้ ให้กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและมุ่งอุปสมบท ปลงผมและหนดให้ครองผ้ากาสายะ ให้ห่มอุตุตราสงค์เจวียงบ่าข้างหนึ่ง ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระโหย่ง แล้วผู้ที่บวชกล่าวคำขอถึงพระไตรสรณคมน์ 3 ครั้ง เมื่อกล่าวจบแล้วก็สำเร็จเป็นพระภิกษุโดยสมบูรณ์ ภายหลังจากที่มีวิธีการอุปสมบทแบบญัตติจตุตถกรรมวาจา การอุปสมบทแบบไตรสรณคมน์ก็เปลี่ยนใช้สำหรับบรรพชาสามเณร

3. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำ เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า คณะสงฆ์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น กิจการของพระศาสนาเป็นไปอย่างกว้างขวาง สังคมสงฆ์กลายเป็นสังคมที่มีขนาดใหญ่ สมควรที่จะมอบ หมายภาระหน้าที่ให้คณะสงฆ์ได้ดำเนินการเอง เพื่อเป็นการปูพื้นฐานการปกครองคณะสงฆ์โดยหมู่สงฆ์เอง พระพุทธองค์จึงได้ทรงยกเลิกการบวชด้วยวิธีไตรสรณคมน์ ทรงอนุญาตให้มีการบวชด้วยวิธีญัตติจตุตถกรรมวาจา (วิ.มหา. 4/70/98-99) ได้แก่ วิธีอุปสมบทที่สงฆ์เป็นผู้กระทำ โดยภิกษุประชุมครบองค์กำหนดในเขตชุมชนซึ่งเรียกว่า สีม่า เป็นสังฆกรรมที่ทำด้วยการตั้งญัตติแล้ว ต้องสวดอนุสาวนาคำประกาศขอมติจากสงฆ์ถึง 3 หน เพื่อสงฆ์ในที่ชุมนุมนั้นจะได้พิจารณาอนุญาตให้กุลบุตรผู้มีศรัทธาเข้าหมู่สงฆ์ได้ การอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เป็นพิธีอุปสมบทที่ใช้สืบทอดมาจนทุกวันนี้ เมื่อทรงอนุญาตการบรรพชาอุปสมบทให้เป็นกิจของคณะสงฆ์ และได้มอบหมายความเป็นใหญ่ให้สงฆ์อย่างเต็มที่แล้ว พระองค์ก็ทรงงดการอุปสมบทให้แก่ใคร ๆ แต่ทรงทำหน้าที่สั่งสอนและดูแลภายในองค์กรคณะสงฆ์โดยทั่วไป

เมื่อผ่านพิธีการอุปสมบทเข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนสังฆะแล้วถือว่า เป็น ศาสน-ทายาท ต้องศึกษาและประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อจะได้เป็นศาสนบุคคลที่ดีสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะของศาสนบุคคลมี 2 ประเภท คือ (พระธรรมกิตติวงศ์ ทองดี สุรเตโช, 2548, น. 1277)

1. พระอริยสงฆ์ หมายถึง พระสงฆ์ที่เป็นพระอริยะ ได้บรรลุธรรมผลระดับใดระดับหนึ่งแล้ว มี 4 ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ เป็นหมู่สงฆ์ผู้มีทิวัจฉิและศีลเสมอกันเท่าเทียมกัน โดยมีคุณสมบัติคือ การบรรลุธรรมในขั้นที่สามารถละกิเลสหรือละสังโยชน์เป็นตัวชี้วัด

2. สมมติสงฆ์ หมายถึง พระสงฆ์อีกจำนวนหนึ่งที่ไม่สามารถละกิเลสขั้นใดได้ ต้องพยายามศึกษาประพฤติปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า เป็นสมมติสงฆ์ คือ พระสงฆ์ที่ได้รับรองสถานภาพจากมติอันเป็นเอกฉันท์ของสงฆ์ตั้งแต่ 5 รูปขึ้นไป เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา เพื่อศึกษาประพฤติปฏิบัติธรรมและเพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนาต่อไป

2. พระธรรมวินัย

คำว่า “พระธรรมวินัย” มาจากคำว่า ธรรม + วินัย ในพระพุทธศาสนามีคำเรียกว่า “ธรรมวินัย” พระพุทธศาสนาถือว่า ความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องธรรมดา มีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็เป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดา ธรรมชาติและธรรมดานี้แหละ คือ “ธรรม” (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2538, น. 2-3) ดังพุทธพจน์ที่ได้ทรงตรัสไว้ในธรรมนิยามสูตรว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งคงอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ตถาคตครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้เข้าใจง่าย (อญ.ติก. 20/137/385)

คำสั่งสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนาจะประกอบด้วย ส่วนที่เป็นหลักธรรมะ อันเป็นคำสอนแสดงหลักความจริงและแนะนำความประพฤติปฏิบัติ มีไว้เป็นเครื่องควบคุมใจ และส่วนพระวินัย อันเป็นบทบัญญัติที่ได้กำหนดระเบียบความเป็นอยู่และกำกับความประพฤติ มีไว้เป็นเครื่องควบคุมกายและวาจา ลักษณะของพระธรรมวินัยถือได้ว่าเป็นทั้งข้อประพฤติปฏิบัติ และเป็นข้อห้ามของชุมชน สมาชิกในชุมชนสังฆะต้องถือประพฤติปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกัน

2.1 การบัญญัติพระธรรมวินัย

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ “ธรรม” คือ ความจริงตามธรรมชาตินั้นแล้ว ก็ทรงนำมาประกาศเผยแผ่ เพื่อให้เกิดมีผลที่เป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม โดยทรงนำหลักความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของกฎแห่งเหตุปัจจัยนั้นมาตั้งวางเป็นระบบระเบียบในหมู่มนุษย์ จึงเรียกว่า “วินัย” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สิกขาบท” หรือ “ศีล” ก็ใช้ในความหมายเดียวกัน ในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก (2545, น. 28) อธิบายความหมายของคำว่า “วินัย” ไว้ว่า “พระวินัยอันบัณฑิตผู้รู้สรรพแห่งวินัยทั้งหลาย กล่าวว่า วินัย เพราะมีนัยต่าง ๆ เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะฝึกกายและวาจา” จากข้อความนี้สามารถแยกความหมายของคำว่าวินัย ได้เป็น 3 นัย คือ (วิ.มหา. 1/บทนำ/10)

1. วินัย หมายถึง นัยต่าง ๆ (วิวัช+นย) เพราะมีปาติโมกข์ 2 คือ ภิกขุปาติโมกข์และภิกขุณีปาติโมกข์ มีวิวัชค์ 2 คือ ภิกขุวิวัชค์และภิกขุณีวิวัชค์ และมีอาบัติ 7 กอง เป็นต้น

2. วินัย หมายถึง นัยพิเศษ (วิเสส + นย) เพราะมีพระอนุบัญญัติเพิ่มเติมให้สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้แล้วมีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เหมาะสมแก่การกระทำ ความผิดหรือการล่วงละเมิด

3. วินัย หมายถึง กฎหรือข้อบังคับสำหรับฝึกอบรมกายและวาจา (วินยฺนโต เจว กายวาจัน) เพราะเป็นเครื่องป้องกันการประพฤติกิริยาที่ไม่เหมาะสมทางกายและวาจา

คำว่า วินัย มีคำที่เป็นไวพจน์ที่เขียนต่างกัน แต่มีความหมายเหมือนกัน หรือใกล้เคียงกันอยู่ 3 คำ คือ ศีล พระบัญญัติ สิกขาบท แต่รวมความหมายแล้วก็ใช้ในความหมายเดียวกัน คือ เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการให้การศึกษาและการปกครองสงฆ์

2.2 กำเนิดพระวินัย

ในช่วงต้นของพุทธกาล การปกครองคณะสงฆ์พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติพระวินัยไว้ เมื่อภิกษุเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ก็ถือปฏิบัติตามรูปแบบที่เป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยหลักการที่เป็นทั้งคำสั่งและคำสอนรวมอยู่ด้วยกัน ซึ่งจัดเป็นจาริตศีล เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ มีใจความว่า (ที.ม. 10/90/50-51)

การไม่ทำความชั่วทั้งปวง 1 การบำเพ็ญแต่ความดี 1 การทำจิตของตนให้ผ่องใส 1 นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชันติ คือความอดกลั้น เป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายคนอื่น ไม่ชื่อว่า เป็นบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่น ไม่ชื่อว่า เป็นสมณะ การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น 1 การไม่เบียดเบียนผู้อื่น 1 ความสำรวมในปาติโมกข์ 1

ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร 1 การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด 1 การประกอบความเพียรในอธิจิต 1 นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

2.3 ชนิดของพระวินัย มี 2 อย่าง คือ

พระวินัย หรือ ลีขาทที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการบริหารปกครอง และใช้สำหรับการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น แบ่งออกตามความสำคัญมี 2 ส่วน คือ (วิ.มหา. 1/บทนำ/7)

1. อาทิพรหมจริยศึกษา หมายถึง หลักการศึกษาในฝ่ายบพัตถบัญญัติหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง มีการการสวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า “พระปาติโมกข์”

2. อภิสมจาริกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงาม สำหรับขัดนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้น

2.4 ลักษณะของพระวินัยนั้น มี 2 อย่าง คือ (วิ.มหา. 1/บทนำ/18)

1. พระวินัยนั้น ไม่ได้ทรงวางไว้ล่วงหน้า ค่อยมีมาโดยลำดับตามเหตุเกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่านิทานบ้าง ปกรณ์บ้าง นิทานและปกรณ์ นี้เรียกว่า “มูลแห่งพระบัญญัติ” ซึ่งเป็นข้อที่ทรงตั้งไว้เดิม

2. พระวินัยที่ทรงบัญญัติหรือตั้งไว้แล้ว แม้ไม่เป็นไปโดยสะดวก ก็ไม่ทรงถอนเสียทีเดียว ทรงดัดแปลงตั้งเพิ่มเติมที่หลัง เรียกว่า “อนุบัญญัติ”

โทษที่เกิดเพราะความละเมิดในข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามเรียกว่า “อาบัติ” ซึ่งลักษณะอาการที่ต้องอาบัติ มี 6 ประการ คือ 1) ต้องด้วยไม่ละอาย 2) ต้องด้วยไม่รู้ว่สิ่งนี้เป็นอาบัติ 3) ต้องด้วยสงสัยแล้วขึ้นทำลง 4) ต้องด้วยสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร 5) ต้องด้วยสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควร 6) ต้องด้วยหลงลืมสติ

อาบัตินั้นว่าโดยชื่อ มี 7 อย่าง คือ ปาราชิก, สังฆาทิเสส, ฤทธัจจย, ปาจิตตีย์, ปาฏิเทสนียะ, ทุกกฏและทุพภาสิต เมื่อภิกษุต้องอาบัติแล้ว จะต้องกระทำคืบตามลำดับความหนักเบาของอาบัตินั้น ๆ ซึ่งอาบัติจัดเป็นประเภท 2 คือ

1. ครุกาบัติ อาบัตินัก จัดเป็นอาบัติชั่วหยาบ “ทุรจุลลาบัติ” หรืออาบัติที่เป็นโทษล่ำ จัดเป็น 2 ได้แก่

1.1 ปาราชิก เป็นอาบัติขั้น “สเทกัจฉา” คือ เยียวยาแก้ไขไม่ได้ (จัดเป็น “อันติมวัตถุ” คือ วัตถุมีในที่สุด ซึ่งทำให้ภิกษุผู้ต้อง มีโทษถึงที่สุดคือ ขาดจากภาวะของตน)

1.2 สังขาสีเสส เป็นอาบัติหนักชั้น “สเดกัจฉา” พอเยียวยาแก้ไขได้ให้ กลับเป็นปกติตตภิกษุได้ด้วย “วุฏฐานคามินี” คือพ้นด้วยการอยู่กรรม

2. ลหุกาบัติ อาบัติเบา จัดเป็นอนุฏจุลลาบัติ คือ อาบัติไม่ชั่วหยาบ ได้แก่ อาบัติตั้งแต่ถูกล้างจายลงมา ซึ่งพ้นได้ด้วย “เทสนาคามินี” คือ ด้วยการแสดง กล่าวคือเปิดเผย ความผิดของตนต่อหน้าพระภิกษุ คณะพระภิกษุ หรือหมู่พระภิกษุสงฆ์ก็พ้นได้

2.5 พุทธวิธีในการบัญญัติพระวินัย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ โดยทรง คำนึงถึงเหตุปัจจัยต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบหลัก ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระสารีบุตร เมื่อ พระสารีบุตรได้ทูลขอร้องให้ทรงบัญญัติสิกขาบทและแสดงปาติโมกข์แก่พระสาวก อันจะเป็นเหตุ ให้พระภิกษุ-จรรยดำรงอยู่ได้นาน ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า เวลาและเหตุที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท นั้นจะต้องประกอบไปด้วยปัจจัย 5 ประการ คือ (วิ.มหา. 1/21/13)

1. สังคมสงฆ์ตั้งได้เป็นเวลานานพอสมควร
2. สังคมสงฆ์ขยายตัวใหญ่ขึ้น
3. มีผลประโยชน์เกิดมากขึ้น
4. มีผู้ทรงความรู้มากขึ้น
5. มีผู้ประพฤติดีให้เป็นที่เสื่อมเสีย

จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงวางหลักการในการบัญญัติสิกขาบทนั้น พระองค์ไม่ได้บัญญัติไว้ล่วงหน้าเหมือนกับกฎหมายโดยทั่วไป แต่ทรงคำนึงถึงกาลเวลาและความ เหมาะสมของเหตุการณ์เป็นหลัก และพุทธวิธีในการบัญญัติสิกขาบทแต่ละครั้งมีขั้นตอน ดังนี้ คือ (วิ.มหา. 1/บทนำ/8)

1. เมื่อเกิดเรื่องมีวาทะขึ้นภายในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ประชุม สงฆ์
2. พระองค์ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ทูลรับ
3. ขี้โทษแห่งการประพฤติดีเช่นนั้น และแสดงอานิสงส์แห่งการสำรวม
4. ทรงตั้งพระบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไป ทรงกำหนดโทษ สำหรับผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิด เรียกว่า ปรับอาบัติ

เมื่อชุมชนสงฆ์ได้มีบัญญัติพระธรรมวินัยขึ้นมาแล้ว พระพุทธองค์ทรงให้ คณะสงฆ์ยึดถือเอาพระธรรมวินัยเป็นหลักใหญ่ในการบริหารปกครองคณะสงฆ์ ให้พระธรรมวินัย เป็นสิ่งขบิตรปกครองสังคมสงฆ์แทนพระองค์ ดังปัจฉิมโอวาทในมหาปริณิพพานสูตร ที่ได้ตรัสแก่ คณะสงฆ์อันมีพระอานนท์เถระเป็นต้น ความว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติ

แล้ว แก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” (ที.ม. 10/216/164) พระวินัยที่บัญญัติขึ้นทั้งหมดนี้ สุนัย บุญสร้าง (2537, น. 179) กล่าวว่า เปรียบเสมือนเป็นระบบประมวลกฎหมายของสงฆ์ ที่ตราขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายในการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของสังคมสงฆ์ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทางจิตวิญญาณของสมาชิกในสังคมสงฆ์ให้คลี่คลายไปสู่ทิศทางที่มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นในธรรม ตลอดจนเพื่อให้สังคมสงฆ์ตั้งมั่นในแบบแผนแห่งการประพฤติที่ดีงาม อันจะทำให้พุทธศาสนามีอายุยืนยาวสืบไป ในขณะที่ภทพร สิริกาญจน (2532, น. 4-5) กล่าวว่า พระวินัยเกิดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายหลัก 4 ประการ 1) เพื่อให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย 2) เพื่อให้พระสงฆ์บรรลุจุดมุ่งหมายของการปฏิบัติธรรมและมีความสุขในการปฏิบัติธรรม และการอยู่ร่วมกันของหมู่สงฆ์ 3) เพื่อให้พระสงฆ์วางตนให้เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านเลื่อมใสและศรัทธาในพระศาสนา และ 4) เพื่อให้พระสงฆ์สามารถรักษาพระธรรมให้ดำรงอยู่ได้นาน

2.6 หลักการตัดสินธรรมวินัย หรือลักษณะตัดสินธรรมวินัย

เมื่อมีความสงสัยในการวินิจฉัยหลักพระวินัยบัญญัติเกิดขึ้นในชุมชน พุทธองค์ได้ประทานหลักการตัดสินธรรมวินัย หรือลักษณะตัดสินธรรมวินัยไว้ ดังนี้ (อญ.อุฎฐก. 23/54/339)

ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด, เป็นไปเพื่อประกอบไว้ ไม่เป็นไปเพื่อพราก เป็นไปเพื่อการสะสม ไม่เป็นไปเพื่อการไม่สะสม, เป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย, เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ, เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด, เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร, เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ธรรมเหล่านี้พึงเห็นว่า นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นไม่ใช่วินัย นั่นไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา

ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนด, เป็นไปเพื่อความพราก ไม่เป็นไปเพื่อประกอบไว้, เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ไม่เป็นไปเพื่อการสะสม, เป็นไปเพื่อมักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อผู้มักมาก, เป็นไปเพื่อสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อไม่สันโดษ, เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ, เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก

ธรรมเหล่านี้พึงเห็นว่า นั่นเป็นธรรม นั่นเป็นวินัย นั่นเป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

คำสั่งสอนในพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าเองทรงแบ่งไว้เป็น 2 ส่วน เรียกว่า ธรรมะส่วนหนึ่ง และวินัยส่วนหนึ่ง ธรรมะ คือ หลักคำสอนว่าด้วยความจริงของสิ่งทั้งหลาย พร้อมทั้งข้อประพฤติปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำตรัสแสดงไว้โดยสอดคล้องกับความจริงนั้น ส่วนวินัย คือ ประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ในการเป็นอยู่หรือกฎระเบียบต่าง ๆ ของสงฆ์ที่จะดำรงไว้ซึ่งภาวะอันเกื้อหนุนให้สงฆ์ประพฤติปฏิบัติตามธรรมะนั้นได้อย่างให้ได้ผลดี และรักษาพระศาสนาไว้ได้ ด้วยเหตุนี้จึงเรียกพระพุทธศาสนา ด้วยคำสั้น ๆ ว่า “ธรรมวินัย”

3. ระเบียบปฏิบัติในชุมชนสงฆ์

ระเบียบปฏิบัติของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา เรียกว่า “สังฆกรรม” เป็นกิจที่คณะสงฆ์พึงกระทำ หมายถึง กิจกรรมทางพระวินัยที่ภิกษุจำนวน 4 รูปขึ้นไป ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สงฆ์จะพึงร่วมกันทำ ในระเบียบปฏิบัติของสังฆกรรมเป็นสังฆสามัคคี สงฆ์จะต้องทำโดยพร้อมเพรียงกัน รูปแบบของสังฆกรรมจำแนกตามลักษณะของประชุมสงฆ์มี 4 คือ

1. อปโลกนกรรม คือ การกล่าวในที่ประชุมสงฆ์เพื่อแจ้งให้สงฆ์ทราบ หรือเพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องที่สงฆ์กำลังพิจารณา เรื่องที่แจ้งเป็นเรื่องทั่วไปไม่สำคัญนัก และไม่ใช่เรื่องที่สงฆ์จะต้องพิจารณาตัดสิน เช่น แจ้งการลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ

2. ญัตติกรรม เป็นการประกาศให้สงฆ์ทราบเช่นเดียวกับอปโลกนกรรม แต่มีข้อกำหนดว่า พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่ประกาศให้สงฆ์ทราบต้องญัตติกรรม ต้องเป็นผู้ฉลาด มีความสามารถทำหน้าที่ในการดำเนินการประชุมได้ มีการตั้งญัตติ แต่ไม่ต้องสอบสวนสวนานา เช่น อุโบสถและปวารณา

3. ญัตติหุติกรรม เป็นการประชุมที่ต้องขอมติสงฆ์ โดยญัตติหุติกรรมต้องมีการสวนญัตติเป็นที่สองหรือกรรมวาจาครบสอง เพื่อกะทำสังฆกรรมบางอย่างที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่รับผิดชอบกิจการของสงฆ์ การสมมติสีมา การสังคายนา และการมอบให้ผ้ากฐิน เป็นต้น

4. ญัตติจตุตถกรรม เป็นสังฆกรรมที่ต้องขอมติสงฆ์ โดยต้องมีการทำด้วยตั้งญัตติแล้วสวนสวนานา 3 ครั้ง เพื่อสงฆ์ในที่ชุมนุมนั้นจะได้มีเวลาพิจารณาหลายเที่ยวว่าจะอนุมัติหรือไม่ ส่วนมากจะใช้ในเรื่องที่มีความสำคัญมาก ๆ เช่น อุปสมบท ให้ปริวาส ให้มานัต

รูปแบบสังฆกรรม หากจำแนกตามองค์กำหนดแห่งสงฆ์ ก็จะแบ่งออกตามจำนวนของพระสงฆ์จะประกอบสังฆกรรมแต่ละชนิด คือ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2538, น. 4-5)

1. สงฆ์จตุรวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 4 รูปสามารถประกอบสังฆกรรมให้ทุกชนิด ยกเว้นการให้อุปสมบท ปวารณาและอัฏฐาน

2. สงฆ์ปัญจวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 5 รูปขึ้นไป สามารถประกอบสังฆกรรมได้คือ ปวารณาให้การอุปสมบทในชนบทได้ และประกอบสังฆกรรมอย่างอื่นได้ ยกเว้นการให้อัฏฐานและการให้อุปสมบทในมณฑลประเทศ

3. สงฆ์ทศวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 10 รูป สามารถให้การอุปสมบทในมณฑลประเทศได้ และประกอบสังฆกรรมอย่างอื่นได้ ยกเว้นการให้อัฏฐาน

4. สงฆ์เสติวรรค คือ พระภิกษุจำนวน 20 รูป สามารถประกอบสังฆกรรมได้ทุกอย่าง กล่าวคือทั้งอุปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรมและญัตติจตุตถกรรม

รูปแบบของสังฆกรรมในชุมชนสังฆะ เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความสามัคคีกัน เป็นกิจกรรมส่วนรวมซึ่งเป็นทั้งเครื่องมือส่งเสริมความสามัคคี และเป็นเครื่องมือให้รองดองกันเหมือนเดิมในกรณีที่แตกต่างกัน นั่นคือ อุโบสถกรรม (การทำอุโบสถ) กล่าว คือ การที่พระสงฆ์ทั้งหมดที่อยู่ภายในวัดมาประชุมร่วมกันเพื่อฟังพระปาติโมกข์ อุโบสถกรรมนี้เกิดขึ้นเป็นประจำในวัน 14 ค่ำหรือวัน 15 ค่ำ หรือทุกกึ่งเดือนนั่นเอง การทำอุโบสถมีขั้นตอนที่สำคัญ 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นแรกเป็นการเตรียมการก่อนที่จะมีการประชุมสงฆ์ ขั้นนี้เรียกว่า “บุพการณ” เช่น การปิดกวาดทำความสะอาดโรงอุโบสถ จัดที่นั่งและจัดน้ำฉันน้ำใช้ไว้ หากทำอุโบสถในเวลา กลางคืนก็ต้องจัดการดูแลเรื่องแสงสว่างด้วย

ขั้นที่สองเรียกว่า “บุพกิจ” เป็นเรื่องของการบอกฉันทะ (การยินยอมให้ที่ประชุมทำสังฆกรรมได้ในเมื่อตนมิได้อยู่ร่วมด้วย) และปาริสุทธิ (การมอบความบริสุทธิ์ให้แก่ภิกษุรูปหนึ่งนำไปแจ้งแก่สงฆ์ว่าตนมีความบริสุทธิ์ทางพระวินัย ไม่ได้มีอาบัติติดค้าง) บอกฤดูแล บอกรับจำนวนพระที่เข้าร่วมประชุม และแจ้งการให้อิโฆวาทภิกษุณี การบอกปาริสุทธิใช้ในกรณีที่พระอาพาธไม่สามารถไปร่วมทำอุโบสถได้ ถ้าเป็นการประชุมทำสังฆกรรมอย่างอื่นนอกจากอุโบสถให้บอกฉันทะ ทั้งนี้ การบอกปาริสุทธิและฉันทะนั้น เป็นการแจ้งให้สงฆ์รับทราบ ว่าไม่สามารถเข้าร่วมประชุมได้เพราะไม่สบาย สงฆ์จะได้ประชุมกันอย่างพร้อมเพรียงโดยที่สมาชิกทุกท่านรับทราบว่าได้ทำอะไร การบอกจำนวนพระสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุมก็เป็นการตรวจสอบดูว่าในชุมชนนั้น ๆ ยังมีพระอยู่มากน้อยเพียงใด ทำให้เป็นประโยชน์ต่อการวางแผนทำงานร่วมกัน

ขั้นตอนที่สาม เป็นการฟังพระปาติโมกข์ ก่อนฟังได้มีการแสดงอาบัติซึ่งเป็นการเปิดเผยความผิดให้พระรูปอื่นทราบ เป็นวิธีการทำให้พ้นโทษทางพระวินัยในอาบัติบางระดับ ถือ

ว่าเป็นการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนสงฆ์เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในระดับจิตใจ ทั้งยังมีจุดประสงค์เพื่อให้มีความตั้งใจประพฤติปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

ระเบียบปฏิบัติในชุมชนสงฆ์ เป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องประพฤติปฏิบัติด้วยความเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ แต่ทุกคนให้ความเคารพกันตามลำดับพรรษา เมื่อมองในแง่ความเป็นจริงตามธรรมชาติ ทุกคนมีความเสมอภาคในแง่ที่ว่าต่างก็เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเสมอภาคประการสำคัญในทางพุทธศาสนาที่ทุกคนมีก็คือ ความเสมอภาคในการที่จะพัฒนาตนไปสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งมีความหมายกว้างและลึกซึ้งกว่าความเสมอภาคทางประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนาก็นำถึงความเสมอภาคในทางกฎหมายหรือทางระเบียบวินัยด้วย ในการรับสมาชิกเข้ามาบวชในพุทธศาสนา ไม่มีการจำกัดว่าเป็นชนชั้นวรรณะใด คนทุกชนชั้นวรรณะเมื่อบวชเข้ามาเป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือว่ามีความเสมอภาคเท่าเทียมกันโดยศีล หรือหลักการประพฤติปฏิบัติตามระเบียบของชุมชนสงฆ์

4. บทบาทหน้าที่ของสมาชิกในชุมชนสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

พระสงฆ์เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัยและเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท 4 เป็นกำลังสำคัญในการสืบอายุของพุทธศาสนาดังแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พุทธศาสนาจะเจริญหรือเสื่อมก็ขึ้นอยู่กับ การประพฤติปฏิบัติและการดูแลรักษาพระธรรมวินัยของพุทธบริษัททั้ง 4 โดยเฉพาะสงฆ์บริษัทที่ พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้เป็นผู้แทนของศาสนา พระสงฆ์จึงเป็นประมุขผู้แทนแห่งพระอรหันต์ สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้มอบหมายให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรมต่าง ๆ เช่น การอุปสมบท เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของสมาชิกในชุมชนสงฆ์นั้น พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต, 2532, น. 194-287) ได้กล่าวถึงว่า พระสงฆ์ต้องปฏิบัติตามหลักการอันมีอยู่ในคำสอนพระพุทธเจ้า คือในฝ่ายตนเองก็มีหน้าที่ในการศึกษาและปฏิบัติ คือ การศึกษาเพื่อให้ตนปฏิบัติได้ถูกต้องพร้อมทั้งสามารถแนะนำแก่ผู้อื่นต่อไปได้ด้วย การปฏิบัติ คือ ประพฤติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของตนเองและของสถาบันสงฆ์ นอกจากนี้ พระสงฆ์ควรตระหนักในหน้าที่ของตนอยู่ 2 ประการ คือ

1. หน้าที่และความผูกพันโดยหลักธรรมเดิมตามพระธรรมวินัย ชีวิตทางสังคมของพระสงฆ์นี้ อาจแยกได้เป็น 2 ด้าน คือ 1) ด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกัน เห็นได้ชัดเจนจากบทบัญญัติต่าง ๆ ในวินัยของสงฆ์ มีการอยู่ร่วมกัน การกำหนดเขตสีมาอุโบสถ การปวารณา การกรรณการฐิน พุทธบัญญัติที่ให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่าง ๆ เรียกว่า สังฆกรรม และ 2) ด้านความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ซึ่งพระสงฆ์ถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่อยู่กับคฤหัสถ์ ด้วยการอาศัยปัจจัย 4 ในการเลี้ยงชีพ จึงเป็นข้อที่พระสงฆ์ต้องผูกพันอยู่กับสังคมของคฤหัสถ์

2. หน้าที่และความผูกพันทางสังคม อันเกิดจากองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย 4 2) สภาวะและเหตุการณ์ในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม 3) โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์

ดังนั้น พระสงฆ์ควรตระหนักอยู่เสมอในการปฏิบัติหน้าที่ตามพระธรรมวินัยและต่อสังคม โดยดำเนินการตามหลักการเดิม 3 อย่าง กล่าวคือ

1. ด้านการศึกษา โดยเฉพาะการให้การศึกษาสำหรับประชาชน เช่น

1.1 พระสงฆ์มีหน้าที่ในการให้การศึกษาอยู่แล้ว อย่างน้อยเมื่อไม่พูดถึงวิชาการอย่างอื่น ก็ต้องทำการสอน ทำการอบรมในด้านศีลธรรม และศีลธรรมอยู่เป็นประจำ

1.2 พระสงฆ์มีเวลาทำงานเต็มที่ เพราะนอกจากการบำเพ็ญปฏิบัติสมณธรรมต่าง ๆ โดยหน้าที่ของพระสงฆ์ในทางประโยชน์ส่วนตนแล้ว พระสงฆ์ก็มีหน้าที่ช่วยเหลือผู้ทุกข์ทางสังคมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า จะต้องอนุเคราะห์ประชาชนด้วยการให้ธรรมทานด้วย เวลาที่เหลือจากการปฏิบัติสมณกิจ ก็เป็นเวลาว่างที่จะใช้ประโยชน์ได้เต็มที่ ปราศจากกังวล เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระสงฆ์ทำงานในเรื่องที่จะช่วยเหลือประชาชนได้มากขึ้นด้วย

1.3 พระสงฆ์มีความจำเป็นจะต้องประพฤติปฏิบัติให้ดีกว่าชาวบ้านอยู่แล้ว การให้การศึกษาอบรมนั้นไม่ใช่ให้แต่ความรู้อย่างเดียว ก็ต้องให้มีความประพฤติดีงามด้วย เพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป

2. ด้านเผยแผ่ เป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ที่จัดทำกันมากที่สุด

3. ด้านการสงเคราะห์ งานส่วนที่พระสงฆ์จะทำได้โดยตรงก็คือ การสงเคราะห์ทางจิตใจเป็นหลัก ส่วนการสงเคราะห์ทางวัตถุ ก็มีได้โดยอ้อมด้วยการแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำหรือนำสิ่งหรือบริการที่ได้รับจากผู้อื่นมาเฉลี่ยแบ่งปันให้เป็นประโยชน์กว้างขวางออกไป

บทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ คือ บทบาทในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นบทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของสมาชิกในชุมชนสังคม และถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติหน้าที่ตามพุทธประสงค์ที่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้เป็นศาสนทายาท ดังพระดำรัสที่ประทานแก่หมู่สงฆ์ก่อนออกไปประกาศพระพุทธศาสนา ดังบาลีว่า

จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺธชเริตาย พุทฺธชเริตาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺสสุตํ มา เอเกน เทว อคฺมิตฺตํ เทเสถ ภิกขเว ธมฺมํ อาทิกุลฺยาณํ มชฺฌเมกกุลฺยาณํ ปริโยสานกุลฺยาณํ สาทตฺถํ สพฺพญฺชนํ เกวล-
ปริปฺปณฺณํ ปริสุทฺธํ พุทฺธมจฺจริยํ ปกาเสถ สนฺติ สตฺตวา อปฺปรชฺชกฺขชาติกา
อสุสฺวนตา ธมฺมสุสฺส ปรีหายนฺติ ภวิสฺสุสนฺติ ธมฺมสุสฺส อญฺญาตาโร อหฺมปิ

ภิกษุเว เยน อรุเวลาเสนานิคม เตนุประสงค์มิตฺตานิ ธมฺมเทศนาย (วิ.มหา. 4/32/35)

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย อย่าได้ไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ อันบริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีในตาน้อย ย่อมเลื่อม เพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เรา จักไปยังตำบลอรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม (วิ.มหา. 4/32/40)

จากพุทธพจน์ดังกล่าวพระสุภา อุทโท ได้สรุปถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาไว้ 3 ประเด็น คือ (2541, น. 13)

1. เพื่อการให้ความรู้และพัฒนาจิตใจแก่ชุมชน คือ ในสมัยพุทธกาลพระสงฆ์มีบทบาทในเรื่องนี้มาก ต้องเข้าถึงชุมชนเพื่อเผยแผ่หลักคำสอนให้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรม แล้วนำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาจิตใจให้หลุดพ้นจากทุกข์ ดังปรากฏในวินัยปิฎก มหาวรรค ความว่า “พระอัสสชิ ได้แสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชกชื่อสารีบุตรที่เลื่อมใจศรัทธาในจริยาวัตรของตน ถึงเหตุเกิดแห่งธรรมและการดับแห่งธรรม จนอุปติสสปริพาชกให้สำเร็จพระโสดาบัน” (วิ.มหา. 4/60/72) ในสังยุตตนิกาย ชันธวรรค สรุปความว่า “พระสารีบุตรได้อธิบายถึงการฉ้นข้าวที่ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยแก่ปริพาชกชื่อ สุจิฆิชี จนเข้าใจและหายสงสัยแล้วเลื่อมใสในพุทธศาสนา (ส.ช. 17/341/347-348) และในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาก์ สรุปได้ว่า “พระสารีบุตรไปเยี่ยมอาการป่วยของท่านอนาคฤหบดีถึงนิเวศน์ พร้อมกับแสดงธรรมแก่ท่านคฤหบดีไม่ให้ยึดมั่นในธรรมารมย์และวิญญานที่อาศัยธรรมารมย์ทั้งปวง เมื่อท่านอนาคฤหบดีทำกาลกิริยาแล้วไปเกิดในชั้นดุสิตภพ” (ม.อ. 14/383-387/433-441) เหล่านี้เป็นบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา

2. เพื่อให้การสงเคราะห์แก่ชุมชน คือ การทำหน้าที่สงเคราะห์แก่คนในชุมชนก็เป็นงานหลักของพระสงฆ์เช่นเดียวกัน เพราะพระสงฆ์ได้ฝากการเลี้ยงชีวิตไว้กับประชาชน ดังที่ปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น ในสมัยพุทธกาลพระสงฆ์ได้ช่วยเหลือพราหมณ์เฒ่าคนหนึ่งชื่อราธะให้ได้บวชในพุทธศาสนา ความสรุปว่า “พระสารีบุตร ช่วยราธพราหมณ์ซึ่งเป็นพราหมณ์แก่และยากจน ด้วยระลึกความดีที่พราหมณ์เฒ่าผู้นี้ได้ถวายข้าวสุกทัพพีหนึ่งให้ได้อบวชในพุทธศาสนา พร้อมทั้งรับเป็นอาจารย์อบรมสั่งสอนจนพราหมณ์เฒ่าผู้นี้ได้บรรลุพระอรหันต์” (วิ.มหา. 4/69/67) และในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ความว่า “ภิกษุของคูลิมาล ได้ตั้งสัจ

วาทว่า ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่เธอ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ทารกในครรภ์ของเธอเถิด” (ม.ม. 13/351/429)

3. การช่วยเหลือประชาชนให้พ้นจากทุกข์ เพราะเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ตาม พุทธบัญญัติที่จะต้องชี้แนะแก่ประชาชน เพื่อให้เห็นภัยแห่งความทุกข์และเห็นทางแห่งความสุข พระสงฆ์จึงมีบทบาทหน้าที่อย่างกว้างขวาง ดังนั้น พระสงฆ์จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาจิตใจ ของประชาชน ด้วยวิธีการอบรมสั่งสอนชี้แนะความถูกต้องเพื่อให้พ้นทุกข์ บทบาทและหน้าที่ เหล่านี้พระสงฆ์พึงกระทำเพราะเป็นการดำเนินรอยตามบทบาทของพระพุทธเจ้า

ภทพร สิริกาญจน (2536, น. 2) กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ว่า เนื่องจากพระสงฆ์ โดยส่วนใหญ่มิได้แยกตัวออกไปอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างจากชุมชน พระสงฆ์จึงต้องรับรู้สิ่งที่เกิดขึ้น ในชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่ และมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน บทบาทดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในเรื่องการสั่งสอนศาสนธรรมและการปฏิบัติธรรม เท่านั้น แต่ยังรวมถึงการช่วยเหลือประชาชนทั้งทางวัตถุและการแก้ปัญหาพัฒนาชีวิตอีกด้วยและ การเป็นผู้นำของชุมชน พระสงฆ์ยังคงทำหน้าที่พัฒนาศีลธรรมของประชาชนอย่างต่อเนื่องจนถึง ปัจจุบัน พระสงฆ์หลายรูปได้รับการยอมรับนับถือ และยกย่องจากคนทั่วไปว่ามีคุณูปการกลม่อม เกลาผู้คนให้รู้จักบาปบุญคุณโทษและเป็นคนดีของสังคม เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) เป็นต้น

การที่พระสงฆ์นักพัฒนาส่วนใหญ่มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและด้าน จิตใจ จึงทำให้พระสงฆ์จำเป็นต้องคลุกคลีกับชาวบ้านทำให้รับรู้ถึงสุขทุกข์ของชาวบ้าน ดังนั้น การพัฒนาชุมชน จึงเป็นกระบวนการแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน ดังพุทธ คำรัสต่อพระสงฆ์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลาย ด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานะเภสัชบริวาร ชื่อว่า เป็นผู้มือุปการะ มากแก่เธอทั้งหลาย ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและทั้งพยัญชนะ จงประกาศ พรหมจรรย์ บริสุทธื์ บริบูรณ์ครบถ้วน แก่พรหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้น ชื่อว่า เธอทั้งหลายก็อุปการะมากแก่พรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ต่างอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ประพาศพรหมจรรย์ เพื่อต้องการสละโอชะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการ ดังกล่าวนี (ขุ.อิติ. 25/107/468)

สุภาพรณ ฌ บางช้าง และคณะ (2527, น. 86) ได้กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ไทยในฐานะผู้นำสังคมและชุมชนว่า พระสงฆ์อาจมีบทบาทเป็น 2 ทาง คือ

1. บทบาทหลักหรือบทบาทโดยตรงของพระภิกษุสงฆ์ คือ การเป็นผู้นำชุมชนในทางด้านจิตใจ เสริมศีลธรรม สติปัญญาที่ถูกต้อง บทบาทนี้เป็นบทบาทสำคัญยิ่งเป็นรากฐานของความเจริญความสุขของสังคมอย่างแท้จริง

2. บทบาทรอง ในบางกรณีอาจมีบทบาทอื่นที่พระสงฆ์อาจจำเป็นและควรเข้าไปเกี่ยวข้อง เช่น อาจแนะนำให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้นให้เห็นช่องทางของการพัฒนาด้านวัตถุที่เหมาะสม อาจเป็นผู้ประสานการรวมตัวของชาวบ้านในการพัฒนาวัตถุ อาจให้วัดเป็นสถานที่รวมกลุ่ม เป็นต้น

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเป็นชุมชน

ความหมายของ “ชุมชน”

คำว่า “ชุมชน” ไม่ใช่คำที่ใช้เรียกหน่วยทางสังคมที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในสังคมไทย จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในส่วนที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย พงศาวดาร กฎหมายตราสามดวง รวมถึงวรรณกรรมร้อยแก้ว ร้อยกรอง ที่ประดิษฐ์ขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325) ไม่พบการใช้คำว่า “ชุมชน” ในความหมายของหน่วยสังคมเชิงพื้นที่ แต่มักพบการใช้คำว่า บ้าน ถิ่น ถาน บาง กว้าง และตำบล ในการระบุหน่วยทางสังคมในระดับที่มีความหมายเป็นชุมชนเชิงพื้นที่ในปัจจุบัน คำว่า “ชุมชน” ในภาษาไทยปัจจุบัน เป็นศัพท์บัญญัติจากคำในภาษาอังกฤษ Community ซึ่งสันนิษฐานว่า เริ่มใช้กันแพร่หลายในประเทศ โดยนักวิชาการและข้าราชการไทยไปศึกษาทางด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา การพัฒนาท้องถิ่น การพัฒนาชนบท และการพัฒนาชุมชนในประเทศตะวันตกโดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ได้รับทุนยูเอสเอไปศึกษาวิชาดังกล่าว ตามโครงการความช่วยเหลือระหว่างประเทศ ณ ประเทศสหรัฐอเมริกา และมีนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์จากต่างประเทศเข้ามาทำวิจัยในประเทศไทย นอกจากนี้ คำว่า “ชุมชน” ได้ถูกใช้อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ.2505 โดยมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหน่วยราชการที่มีการแยกส่วนพัฒนาการท้องถิ่นออกจากกรมมหาดไทย แล้วจัดตั้งเป็น กรมการพัฒนาชุมชน สังกัดกระทรวงมหาดไทย โดยที่คำว่า “ชุมชน” ถูกใช้ให้มีความหมายซ้อนทับกับคำว่า บ้าน หรือ หมู่บ้าน ที่เป็นหน่วยปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาตั้งแต่ดั้งเดิม (สายนต์ ไพรัชญศิริ, 2547, น. 92-93)

ปาริชาติ วลัยเสถียร (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2547, น. 93-94) กล่าวถึงที่มาของคำว่าชุมชน ในสังคมไทยว่า การนำคำว่า ชุมชน ใช้ในสังคมไทย เป็นอิทธิพลทางความคิดการพัฒนาประเทศตะวันตกที่ดำเนินงานกับประเทศอาณานิคม และพบว่า ความผูกพัน ความจงรักภักดีและความเป็นประชาธิปไตยสามารถเกิดขึ้นได้ในหน่วยทางสังคมขนาดเล็ก ที่เรียกว่า ชุมชน ซึ่งต่อมาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง มีความพยายามเผยแพร่แนวคิดการพัฒนาชุมชนโดยผ่านการแทรกแซงนโยบายการพัฒนาประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทย และการตีความหมายคำว่า ชุมชน ยังคงหมายถึง พื้นที่ในการปกครองและการควบคุมของรัฐ การดำเนินงานกับชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐและระบบทุน และไม่ได้วิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจและผลประโยชน์ภายในชุมชน ทำให้ชุมชนอ่อนแอและมีปัญหามากขึ้น จนกระทั่งเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา องค์การพัฒนาเอกชน (NGOs) ดำเนินงานพัฒนาชนบทที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ของทุกฝ่าย มีการตีความหมายของชุมชนในอีกแนวทางหนึ่ง กล่าวคือ มองชุมชนว่ามีนัยของพลังสร้างสรรค์และทุนทางสังคมอยู่ด้วย

จากการให้นิยามความหมายของคำว่า “ชุมชน” นั้น ชุมชนเป็นคำที่มีการนำไปใช้กันอย่างกว้างขวาง และใช้ในลักษณะแตกต่างกันออกไป จึงไม่อาจกล่าวได้ว่า “ชุมชน” เป็นคำที่ไม่มีความหมายแน่นอนตายตัวเพียงประการเดียว อย่างไรก็ตาม คำว่า “ชุมชน” อาจจะสรุปความหมายหรือคำจำกัดความในหลายกรณีและหลายความหมาย ดังนี้

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 37-38) ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชน โดยการเปรียบเทียบกับคำว่า “สังฆะ” คือ ชุมชนแห่งกัลยาณมิตร คือ การที่บุคคลมาอยู่ด้วยกันเริ่มตั้งแต่ผู้นำ (พระศาสดา) เป็นกัลยาณมิตร คือผู้ที่ช่วยเหลือเกื้อหนุนผู้อื่นในการพัฒนาชีวิตได้ดี ให้เป็นชีวิตที่เจริญงอกงามและผู้ที่มาอยู่ด้วย (พระภิกษุ) ก็มาช่วยกัน เอื้ออาทรต่อกัน ให้แต่ละบุคคลพัฒนาตนเองให้เข้าถึงชีวิตที่ดีงามขึ้น เมื่อแต่ละบุคคลได้รับประโยชน์จากสังฆะหรือชุมชน แต่ละบุคคลนั้นก็ต้องเป็นประกอบหรือส่วนร่วมที่ดีเพื่อช่วยเหลือเพื่อเกื้อกูลต่อสังฆะหรือชุมชนด้วยกัน

กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 38) กล่าวถึงชุมชนว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติจนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้าน และผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกเป็นคนในชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม และการถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

ชยันต์ วรรณะภูติ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 38) กล่าวถึง ชุมชนในความหมายว่า หมายถึงการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่ออาศัย ทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุผลที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขึ้น มีองค์กร หรือ สถาบันชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ ชุมชน หมายถึง สังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนา หรือสังคมหมู่บ้านที่สมาชิกของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ และได้ตีความหมายของคำว่า “ชุมชน” ในระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน” ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพราะคำว่า “หมู่บ้าน” มีความหมายให้เข้าใจถึงการกระจุกตัวของบ้านหลาย ๆ บ้าน หรือหลายครัวเรือนในพื้นที่แห่งหนึ่งหรือในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง และเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็ก ที่สมาชิกของสังคมพัฒนาขึ้นตามธรรมชาติ และต่อมาภายหลังทางราชการกำหนดให้เป็น “หมู่บ้าน” ในความหมายของทางราชการ

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546, น. 39) กล่าวถึงชุมชนโดยสรุปว่า ประกอบไปด้วยระบบความสัมพันธ์ของคน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ อาชีพ ระบบการเมือง ระบบการปกครอง โครงสร้างอำนาจ รวมถึงระบบนิเวศวิทยาสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ซึ่งระบบเหล่านี้มีความสัมพันธ์ต่อกันและระหว่างกัน หรืออีกอย่างว่ามีความเชื่อมโยงกันชนิดที่ไม่สามารถแยกจากกันได้

ลักษณะความเป็นชุมชน

คำว่า ชุมชน ในสังคมไทยตามทัศนะของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (อ้างถึงใน สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2547, น. 95-96) เห็นว่าเกิดขึ้นจากแวดวงนักวิชาการและการปกครองที่มีเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาเปลี่ยนแปลงและขยายผลออกไปในชนบท ความคิดและภาพของชุมชนจึงจะสะท้อนแนวคิดทางทฤษฎีที่สอดคล้องกับเป้าหมายของนักพัฒนาและนักปกครองมากกว่าการบ่งชี้ถึงลักษณะที่เป็นจริงของชุมชน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2545, น. 148-149) ได้กล่าวถึง ความเป็นชุมชนไว้ว่า แท้ที่จริงแล้วความเป็นชุมชนก็ดี ความเป็นท้องถิ่นก็ดี คำต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่เป็นลักษณะหนึ่งของการแสดงความเป็นตัวตน หลายคนอาจไม่เข้าใจว่า “สิทธิชุมชน” หรือความเป็นชุมชน แท้ที่จริงแล้วมิใช่เป็นเรื่องของคนที่อยู่หมู่บ้านเดียวกันถึงจะแสดงสิ่งเหล่านี้ได้เท่านั้น แต่ความเป็นชุมชน คือ การแสดงออกถึงความเป็นมนุษย์ ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งประกอบไปด้วย 2 ประการ ประการแรกมนุษย์จะแสดงความเป็นมนุษย์ได้ก็ต่อเมื่อเรารู้ว่า เรามีความ

คล้ายคลึงกับคนอื่นอย่างไร ประการที่สองความรู้สึกที่ตระหนักถึงความสำคัญของคุณค่าบางอย่างที่เห็นร่วมกัน ดังนั้น ความเป็นชุมชนจึงไม่ได้ยึดติดเฉพาะทางพื้นที่เท่านั้น

ประเวศ วะสี (2540, น. 64) กล่าวว่า ความเป็นชุมชน หมายถึง คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และมีการจัดการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่มีร่วมกันนั้น การที่คนหลายคนมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาทรต่อกันและมีความร่วมมือกัน ย่อมเป็นความงามความสร้างสรรค์และก่อให้เกิดความสุขเป็นล้นพ้น เมื่อเกิดความเป็นชุมชนขึ้นสมาชิกจะมีความสุขประดุจบรรลุนิยามได้

จิม ไ้ฟฟ์ (Jim Ife อ้างถึงใน สายันต์ ไพเราะญจิตร, 2547, น. 96-97) อธิบายว่า ชุมชน เป็นองค์กรหรือหน่วยทางสังคม (social organization) ที่มีคุณลักษณะและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน 5 ประการ ได้แก่

1. มีขนาดไม่เกินความสามารถของมนุษย์ (human scale) คือ มีขนาดตั้งแต่พอประมาณจนถึงใหญ่ มีโครงสร้างเหนียวแน่นที่ศูนย์กลาง เป็นระบบปฏิสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ในหน่วย ซึ่งขนาดของหน่วยหรือ ชุมชนมักมีขอบเขตอยู่ในระดับที่สมาชิกคนหนึ่งสามารถทำความรู้จักมักคุ้นกับคนอื่น ๆ ได้เท่าที่ต้องการ และก็เป็นขนาดที่ทุกคนในนั้นสามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมได้โดยไม่มีอุปสรรค ชุมชนต้องมีโครงสร้างไม่ใหญ่โตเกินกว่าที่คนที่เป็นสมาชิกจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีอำนาจควบคุมความเป็นไปในชุมชน ซึ่งในความเป็นจริงเราไม่สามารถระบุตัวเลขเฉพาะเจาะจงลงไปได้ว่าจะต้องมีจำนวนคนเท่าไร บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียงกลุ่มคนจำนวนไม่กี่คนไปจนถึงเป็นพันเป็นหมื่นหรือจำนวนมากในระดับประเทศก็ได้

2. ความเป็นตัวตนและความเป็นเจ้าของ (Identity and belonging) ในความเป็นชุมชนโดยทั่วไป มักมีสาระเกี่ยวกับความรู้สึกเป็นเจ้าของแฝงอยู่ หรือไม่ก็มีความยอมรับและเห็นคุณค่าร่วมกันภายในกลุ่ม อันเป็นที่มาของคำว่า เป็นสมาชิกของชุมชน มีความหมายครอบคลุมคำว่า ความเป็นเจ้าของ การยอมรับจากคนอื่น ๆ ความจงรักภักดีและการยอมรับในความมุ่งหมายต่าง ๆ ของกลุ่มด้วยความเต็ม ซึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น แยกไม่ได้จากความรู้สึกในเรื่องความมีตัวตน (identity) ความเป็นชุมชนมักจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นตัวตนในปัจจุบันบุคคลที่สร้างความรู้สึกว่าเขาเป็นอยู่ใครที่ไหนซึ่งมีความสำคัญมากในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากสถาบันชุมชนที่เคยถือต่อการแสดงตัวตนของคนในอดีตได้คลายความสำคัญลงไปมาก ไม่ว่าจะเป็นตระกูล เผ่า หมู่บ้าน โบสถ์หรือวัด ที่เคยสร้างความรู้สึกร่วมกัน ในขณะที่ทุกวันนี้สถานที่ทำงาน โรงงาน สถาบันการศึกษา ลักษณะอาชีพ กำลังมีความสำคัญมากขึ้น ในฐานะแหล่งกำหนดสถานภาพและบทบาทของบุคคลอย่างเป็นทางการ

3. มีพันธะหน้าที่ (obligations) สมาชิกของชุมชนต้องมีพันธกิจหรือภาระหน้าที่ที่ชัดเจนที่ต้องกระทำให้กับชุมชนที่สังกัด โดยเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างของชุมชนเพื่อสร้างและดำรงชีวิตของชุมชน

4. มีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบสังคมนิยม (gemeinschaft) ชุมชนต้องมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของหมู่สมาชิก สมาชิกนั้นสามารถมีสัมพันธภาพต่อกันได้ในหลาย ๆ บทบาทในสภาพที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ไม่มีเงื่อนไขที่ส่อไปในทางขีดจำกัดเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพวก ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลในการที่จะแสดงความสามารถในเรื่องต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากและเป็นคุณแก่ชุมชนโดยตรง

5. มีวัฒนธรรม (culture) ชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของระบบคุณค่า การสร้างสรรค์และการแสดงออกวิถีวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่ต่างก็มีคุณลักษณะเฉพาะตัวที่แนบแน่นกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นกลไกเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรมเพื่อใช้เองมากกว่า เป็นเพียงผู้บริโภควัฒนธรรมที่หยิบยืมมาจากชุมชนอื่น และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดความแตกต่างหลากหลายระหว่างชุมชนต่าง ๆ และเกิดภาวะการณ์มีส่วนร่วมกว้างขวางมากขึ้น

จิม ไชฟ์ แบ่งชุมชนออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ประกอบด้วย 1) ชุมชนเชิงพื้นที่ (geographical community) และ 2) ชุมชนเชิงหน้าที่ (functional community) ซึ่งชุมชนทั้งสองประเภทต่างก็มีคุณสมบัติทั้ง 5 ประการดังกล่าวครบถ้วน แต่คุณลักษณะดังกล่าวเกี่ยวข้องกับมิติทางด้านประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดส่วนตนที่ไม่อาจจะวัดหรือคำนวณได้ลงตัวแน่นอนด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์กายภาพ ดังนั้น ผู้ที่จะรู้สึกถึงความเป็นชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงใดก็คือ คนที่เป็นสมาชิกของชุมชนนั่นเอง

ดังนั้น การทำความเข้าใจในแนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชน พอที่จะเห็นทิศทางของการพิจารณาชุมชนในปัจจุบันว่า พื้นที่ไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดสำคัญความเป็นชุมชน ชุมชนยังมีอะไรที่หลากหลาย และที่สำคัญไม่สามารถละเลยได้ คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนที่เชื่อมเข้าด้วยกัน รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ระหว่างคนต่อคน คนต่อกลุ่ม คนต่อองค์กร ชุมชน เครือข่าย หรือสิ่งใดก็ตามที่เราให้ความสำคัญ เป็นลักษณะของสายใยที่เกี่ยวโยงผูกมัดพันเข้าไว้ซึ่งสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน

สนธยา พลศรี (2545, น. 22) ได้สรุปความหมายของชุมชนจากแนวความคิดนักวิชาการไว้ว่า ชุมชนมีความหมายต่างกัน โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 3 แนวทาง คือ

1. ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคม มีความผูกพันกันและมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความหมายโดยรูปศัพท์และอาจหมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ครอบครัว เผ่าชนต่าง ๆ ด้วย

2. ชุมชน หมายถึง พื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคน เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น

3. ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัด และรวมกันในระยะเวลายาวนานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันขึ้น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล พรรคการเมือง กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

และได้สรุปความหมายของชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรกัน ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

จากความหมายของชุมชนข้างต้น สนธยา พลศรี (2545, น. 23) ได้สรุปว่า ชุมชนมีลักษณะที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

1. เป็นการร่วมกันของกลุ่มคน (Group of People) ในรูปของกลุ่มสังคม กล่าวคือ สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันทางสังคม (Social Group) หรือมีปฏิริยาโต้ตอบต่อกันทางสังคม (Social Interaction) เอื้ออาทรต่อกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

2. สมาชิกของชุมชนมีลักษณะทางประชากรศาสตร์ เช่น โครงสร้างของประชากรประกอบด้วย เพศ อายุ อัตราการเกิด อัตราการตาย การอพยพโยกย้ายถิ่น เป็นต้น

3. มีอาณาบริเวณ (Area) สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือเป็นที่ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของสมาชิกและกลุ่มสังคม ส่วนขนาดของชุมชนอาจมีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ โดยขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกในกลุ่มสังคมและขนาดของอาณาเขตบริเวณเป็นสำคัญ เช่น เผ่าชน ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล ไปจนถึงประเทศและโลก

4. มีลักษณะเป็นการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เช่น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน

5. สมาชิกมีความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) คือ มีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์

แบบพบปะกันโดยตรง ซึ่งจะนำไปสู่การใช้ชีวิตในด้านต่าง ๆ ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ หรือแบบตัวใครตัวมัน

6. สมาชิกมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำเนินชีวิตร่วมกัน
7. สมาชิกได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน
8. สมาชิกมีระบบการติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อทำให้มีความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ร่วมกันและทำให้ลักษณะในข้อ 1-7 ดำรงอยู่ร่วมกันได้

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน มีปรัชญาถือว่า คนเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีความสามารถมีพลังซ่อนเร้นแฝงอยู่ อันได้แก่ กำลังคิด แรงงาน ฝีมือ ทักษะ ซึ่งมีพลังงานเหล่านี้ ถ้าได้รับการขุดค้นและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ก็จะสามารถสร้างสรรค์ความสำเร็จทั้งปวงให้แก่ชุมชนได้ ดังนั้น วัตถุประสงค์สำคัญของการพัฒนาชุมชนการพัฒนาคน และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมการพัฒนาคนให้มีทั้งคุณภาพและคุณธรรม ในทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เป็นเป้าหมายหรือจุดหมายปลายทางสูงสุดของการพัฒนาชุมชน การที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพนั้น มีพื้นฐานมาจากการพัฒนาทางด้านวัตถุหรือรูปธรรม ส่วนการพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนั้น มีพื้นฐานมากจากการพัฒนาจิตใจหรือนามธรรมให้แก่ประชาชนในชุมชน การพัฒนาจึงมุ่งกระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่มได้รู้จักใช้ความสามารถของตนเองช่วยตนเอง (Self Help) เข้ามามีส่วนร่วม (Participation) ในการสร้างสรรค์ความเจริญในท้องถิ่น โดยอาศัยความต้องการที่แท้จริง (Felf Needs) หรือความคิดริเริ่ม (Initiative) ของประชาชนในชุมชนนั่นเอง เป็นหลักการในการดำเนินงานเพื่อให้เราสามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ตัดสินใจด้วยตนเองและทำงานร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจะสำเร็จได้ จึงไม่ใช่ขึ้นอยู่กับผลสำเร็จทางวัตถุเท่านั้น หากแต่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ทักษะ ความรู้ และความสามารถของประชาชนเป็นหลัก (วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2535, น. 179-180)

จากปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การพัฒนาชุมชนมีแนวความคิดที่สำคัญอันเป็นกลยุทธ์ของการพัฒนาชุมชน 4 ประการ (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2534, น. 1-2)

1. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Community Development as Process) แนวความคิดนี้ มองว่าการพัฒนาชุมชนจะต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกันจะขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้ และในขณะเดียวกันต้องเปิดโอกาสให้คนเข้ามามีส่วนร่วมมากที่ สุด

แนวความคิดในลักษณะนี้ เป็นการมองการดำเนินการพัฒนาชุมชนในรูปของความต่อเนื่อง และการแก้ไขปัญหาหรือหาวิธีการดำเนินงานใหม่ ๆ ที่สนับสนุนกิจกรรมที่เริ่มมาแล้วอย่างไม่ขาดระยะ เพราะโดยความเป็นจริง กิจกรรมบางอย่างเมื่อดำเนินการไปแล้วจะเกิดความเฉื่อยหากไม่รีบแก้ไขให้กลับคืนสู่สภาวะเดิมโดยเร็ว อาจส่งผลให้กิจกรรมที่ดำเนินมาตั้งแต่แรกเกิดหยุดชะงักลงได้

2. การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Community Development as Method) หลักสำคัญของการดำเนินตามวิธีนี้ คือ การสร้างความหวังหรือภาพพจน์ในการดำเนินงานแก่ประชาชน เพื่อเป็นการสร้างความสนใจและการเข้ามาให้ความร่วมมือในการดำเนินงานของประชาชน โดยนัย แนวความคิดนี้ การพัฒนาชุมชน นอกจากจะต้องทำเป็นกระบวนการแล้ว จะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานให้ชัดเจน และยิ่งไปกว่านั้นต้องกำหนดมรรควิธีเพื่อให้การดำเนินงานสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ด้วย

3. การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Community Development as a Program) การดำเนินงานจะต้องยึดหลักวิธีการเนื้อหาสาระและแผนงาน หมายความว่า การดำเนินการพัฒนานั้น จะต้องไม่ละทิ้งกระบวนการความร่วมมือของประชาชนและความต่อเนื่องของกิจกรรมแล้วจะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์พร้อมกับวิธีการทำงานให้ชัดเจน สอดคล้องกับนโยบายของรัฐ ความต้องการของประชาชนในชุมชน ความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และขีดความสามารถของประชาชนในชุมชน จะทำให้ทุกคนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมตามความสามารถและความถนัดของตนเอง ที่ต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การมีแผนงาน 2) ความเชื่อมั่นของประชาชนในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา 3) การสนับสนุนส่งเสริม กระตุ้นทางวิชาการ 4) การประสานงานระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องด้วย

4. การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการ (Community Development as a Movement) แนวความคิดในกลยุทธ์ของการพัฒนาชุมชนในรูปแบบนี้ เป็นการนำเอาวิธีการการพัฒนาชุมชนเข้าไปใช้ในกิจกรรมบางอย่างภายใต้สถานการณ์ที่ประชาชนเกิดความเฉื่อยชาหรือไม่มีความตระหนักในปัญหาของชุมชน โดยวิธีการนี้อาจจะเลยกระบวนการบางอย่างของการพัฒนาบ้างในระยะเริ่มแรก แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานจะต้องกำหนดเป็นโครงการขึ้น พร้อมกับกำหนดวิธีการปฏิบัติและขอบเขตปริมาณงาน และที่สำคัญที่จะต้องกระตุ้นให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนและเกิดความรู้สึกที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา

กรมการพัฒนาชุมชน (<http://www.cdd.go.th/kmcd>) ได้สรุปปรัชญางานพัฒนาชุมชนด้วยความเชื่อที่ว่า มนุษย์ทุกคนมีเกียรติและศักดิ์ศรีในความเป็นคน มนุษย์ทุกคนมีความสามารถหรือมีศักยภาพ และความสามารถของมนุษย์สามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาส จาก

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนดังกล่าว จึงได้เสนอความคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน และหลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. แนวความคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน การศึกษาแนวความคิดพื้นฐานของงานพัฒนาชุมชน เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้พัฒนากรสามารถทำงานกับประชาชนได้อย่างถูกต้อง และทำให้งานมีประสิทธิภาพ แนวคิดพื้นฐาน ในการพัฒนาชุมชนในระดับการปฏิบัติมี ดังนี้

1.1 การมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation) เป็นหัวใจของงานพัฒนาชุมชน โดยยึดหลักของการมีส่วนร่วมที่ว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ วางแผนงาน การปฏิบัติการและร่วมบำรุงรักษา

1.2 การช่วยเหลือตนเอง (Aided Self-Help) เป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยึดเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่ง คือ ต้องพัฒนาให้ประชาชนพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยให้การช่วยเหลือสนับสนุน ในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชนตามโอกาสและหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม

1.3 ความคิดริเริ่มของประชาชน (Initiative) ในการทำงานกับประชาชน ต้องยึดหลักการที่ว่า ความคิดริเริ่มต้องมาจากประชาชน ซึ่งต้องใช้วิถีแห่งประชาธิปไตยและหาโอกาสกระตุ้นให้การศึกษา ให้ประชาชนเกิดความคิดและแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน ตำบล

1.4 ความต้องการของชุมชน (Felt-Needs) การพัฒนาชุมชนต้องให้ประชาชนและองค์กรประชาชนคิดและตัดสินใจบนพื้นฐานความต้องการของชุมชนเอง เพื่อให้เกิดความคิดที่วางแผนเป็นของประชาชนและจะช่วยกันดูแลรักษาต่อไป

1.5 การศึกษาภาคชีวิต (Life-Long Education) งานพัฒนาชุมชนถือเป็นกระบวนการให้การศึกษาภาคชีวิตแก่ประชาชน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคน การให้การศึกษาต้องให้การศึกษาย่างต่อเนื่องกันไป ครอบคลุมทั้งบุคคลยังดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน

2. หลักการดำเนินงานพัฒนาชุมชน จากปรัชญาและแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนได้นำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

2.1 ยึดหลักความมีศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชนและเปิดโอกาสให้ประชาชนใช้ศักยภาพที่มีอยู่ให้มากที่สุด นักพัฒนาต้องเชื่อมั่นว่า ประชาชนนั้นมีศักยภาพที่จะใช้ความรู้ความสามารถที่จะปรับปรุงพัฒนาตนเองได้ จึงต้องให้โอกาสประชาชนในการคิดวางแผนเพื่อแก้ปัญหาชุมชนด้วยตัวของเขาเอง นักพัฒนาควรเป็นผู้กระตุ้นแนะนำส่งเสริม

2.2 ยึดหลักการพึ่งตนเองของประชาชน นักพัฒนาต้องยึดมั่นเป็นหลักที่สำคัญว่าต้องสนับสนุนให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ โดยการสร้างพลังชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนส่วนรัฐบาลจะช่วยเหลือสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง และช่วยเหลือในส่วนที่เกินขีดความสามารถของประชาชน

2.3 ยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน ร่วมคิด ตัดสินใจ วางแผน ปฏิบัติตามแผน และติดตามประเมินผลในกิจกรรมหรือโครงการใด ๆ ที่จะทำในชุมชน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการดำเนินงาน อันเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกในเรื่องความเป็นเจ้าของโครงการหรือกิจกรรม

2.4 ยึดหลักประชาธิปไตย ในการทำงานพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มด้วยการพูดคุย ประชุมปรึกษาหารือร่วมกัน คิดร่วมกัน ตัดสินใจและทำร่วมกัน รวมถึงรับผิดชอบร่วมกันภายใต้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามวิถีทางแห่งประชาธิปไตย

กระบวนการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน

ความหมายของ “การเรียนรู้”

อีลิจิโอ บี. บาซากา (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 254) ได้สรุปว่า การศึกษาที่เหมาะสมกับยุคโลกาภิวัตน์ในศตวรรษที่ 21 คือ ต้องเป็นการศึกษาตลอดชีวิต เพราะการศึกษาตลอดชีวิตมีความหมายคลุมไปถึงการเรียนรู้ วิธีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในที่ทำงาน และมีความหมายรวมไปถึงการก่อรูปร่างบุคลิกภาพ อีกทั้งยังเปิดให้มีการเรียนรู้ในเวลาใดก็ได้ตลอดชีวิต โดยการเรียนรู้ในการศึกษาตลอดชีวิต มีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ

1. การเรียนรู้เพื่อรู้ เป็นการเน้นการเรียนรู้ ความรู้ทั่ว ๆ ไปอย่างกว้าง ๆ ผสมกับการเรียนวิชาจำนวนหนึ่งอย่างลึกซึ้ง (หมายถึงการเรียนรู้วิธีการเรียนรู้เพื่อให้ได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาตลอดชีวิตด้วย)

2. การเรียนรู้เพื่อทำ หมายถึง การฝึกหัดอาชีพหรือการทำงาน จำเป็นต้องพัฒนาความสามารถในการเผชิญหน้ากับสถานการณ์ที่หลากหลายที่มักไม่ได้คาดคิดว่าจะเกิดขึ้นและความสามารถในการทำงานเป็นทีม

3. การเรียนรู้เพื่อเป็น ทุกคนจำเป็นต้องมีอิสระเพิ่มขึ้น มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง และมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกระทำของตน

4. การเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน ต้องเข้าใจผู้อื่น เข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณีและจิตใจของผู้อื่น

ทศนา แคมมณี และคณะ (อ้างถึงใน สิริลักษณ์ ยัมประสาทร, 2548, น. 4) ได้ให้ความหมายคำว่า “การรู้” (peception) ว่า หมายถึง สภาวะของการรับรู้จากการสัมผัสและสัมผัสต่าง ๆ รวมถึงรู้วิธีการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ส่วนคำว่า “การเรียนรู้” (learning) หมายถึง การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิดและพฤติกรรมอันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรเป็นการปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้น “การเรียนรู้” ในที่นี้จะมีขอบเขตครอบคลุมความหมาย 2 ประการ คือ การเรียนรู้ในความหมายของ “กระบวนการเรียนรู้” (learning process) ซึ่งหมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และการเรียนรู้ในความหมายของ “ผลการเรียนรู้” (learning outcome) ซึ่งได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในสาระต่าง ๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่าง ๆ รวมทั้งความรู้สึกหรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้

อนัตต์ ลัคหนัทย์ (<http://comdev.ricr.ac.th/elearning.htm>) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษยชาติ เป็นสภาวะที่มนุษย์ส่วนใหญ่ไม่สามารถที่จะปฏิเสธกระบวนการเรียนรู้ได้ การศึกษาถึงเรื่องที่ว่าด้วยการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งองค์ประกอบต่าง ๆ ของการเรียนรู้และความพยายามทำความเข้าใจในสิ่งที่ป็นองค์ความรู้ทั้งหมด จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นและเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามของมนุษยชาติ ในการต่อสู้เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ การเรียนรู้ เป็นสิ่งที่กว้างขวางลึกซึ้งและทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นเนื่องจากมนุษย์ มีสมองอันทรงประสิทธิภาพ มนุษย์รู้จักค้นหาความจริง (Fact) เพื่อแสวงหาในสิ่งที่เรียกกันว่า ความรู้ผ่าน “วิธีการเรียนรู้หรือ Learning” ซึ่งมนุษย์สามารถจะจัดระบบรวมทั้งสร้างอารยธรรม ความเจริญก้าวหน้าให้แก่เผ่าพันธุ์รุ่นต่อไป ด้วยการสั่งสมองค์ความรู้ทุกสาขา

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน แดวิท แมทิวส์ (อ้างถึงใน สิริลักษณ์ ยัมประสาทร, 2548, น. 8-9) ให้ความหมายไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้จากและผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น เช่น อะไรคือสิ่งที่มีคุณค่าต่อเราในฐานะที่เรียนเป็นชุมชน อะไรคือ ผลประโยชน์ร่วมของเราในฐานะที่เป็นชุมชนเรามีเป้าหมายตรงกันหรือไม่ และอะไรคือสิ่งที่เราคิด เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น กระบวนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะทำให้เราเรียนรู้และเป็นการเปิดให้ประชาชนกำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน ในทัศนะของแมทิวส์ การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของ “การพัฒนาชุมชน” ในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็น “เจ้าของ” ของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชน (sense of community) จึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เขาเรียกว่า การเรียนรู้ของชุมชนแยกไม่ขาดจากการสร้างสำนักสาธารณะ

พรพีไล เลิศวิชา (อ้างถึงใน ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 174) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้ การบวนการเรียนรู้ คือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียว และเป็นกลไกสำหรับการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน (อ้างถึงใน ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 174) กล่าวว่า ในระดับชุมชน กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการแก้ปัญหาและสอดคล้องกับแผนการผลิตของชุมชน จึงเป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดพลวัตของการเรียนรู้ เมื่อได้มีการพูดคุยและเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกนำกลับไปลงมือปฏิบัติแล้ว กลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน เพื่อหาหนทางต่อไปอีก กระบวนการที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ นี้ เท่ากับเป็นการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม และผลพวงจากการเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ยังช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตอันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้

อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2549, น. 1) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ คือ กลไกสำคัญที่สุด ซึ่งมนุษย์ใช้ในการปรับตัว เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่าง ๆ การปรับตัวโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้จึงมิได้จำกัดอยู่เพียงด้านกายภาพตามสัญชาตญาณทางธรรมชาติ คือ การกินอยู่ สืบเผ่าพันธุ์ และเอาตัวรอดจากภัยคุกคามต่าง ๆ เท่านั้น หากครอบคลุมถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับความรู้สึนึกคิด จิตใจ อุดมคติ ฯลฯ ของสังคมระดับต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยสติปัญญา ความสามารถและจินตนาการที่มีอยู่ตามธรรมชาติ กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นทั้งกลไกการถ่ายทอดหรือผลิตซ้ำเพื่อรักษาสืบเดิมเอาไว้ เช่นเดียวกับที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์เพื่อปรับตัวกับสิ่งเดิม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งอยู่ตลอดเวลาด้วย ดังนั้น บริบทหรือสิ่งแวดล้อมระดับต่าง ๆ รอบตัวปัจเจกบุคคล จึงมีอิทธิพลโดยตรงทั้งในด้านการผลิตซ้ำสิ่งเดิมและการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ของสังคมขึ้นอยู่ที่คุณลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และระดับปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการเรียนรู้

แนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

เริ่มต้นจากวงจรการเรียนรู้ โดยการรวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียนและร่วมรับผลจากการกระทำ ถ้าวางจรแห่งการเรียนรู้ของชุมชนใดหมุนเร็วหรือมีพลวัตสูง แสดงว่า ชุมชนนั้นมีพลังการเรียนรู้สูง รายละเอียดมี ดังนี้ (<http://village.haii.or.th/vtl/content/view/15/71/>)

1. รวมคน ถึงแม้ว่าการจัดการเรียนรู้ในชุมชนต้องยึดหลักว่า ทุกคนในชุมชนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน แต่ในทางปฏิบัติ การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลและทรงพลัง ต้องเริ่มต้นจากการรวมคนในชุมชนเป็นองค์กรชุมชน เพื่อเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง ความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว ชุมชนและสังคม ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ภาษา เทคโนโลยี การจัดการ การประกอบอาชีพ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ฯลฯ

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวมพลังใจ เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิกขององค์กรมีความสนใจและมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคีและความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนที่มีสมาชิกหลากหลายทั้งเพศ วัย และอาชีพ และพบปะกันอย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้มแข็ง

การรวมคนเป็นกลุ่มและการเชื่อมต่อองค์กรเป็นเครือข่าย สามารถกระทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยม ได้แก่ การจัดเวที อาจเรียกว่า เวทีชาวบ้านหรือเวทีประชาคม เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมาเป็นเครื่องมือในการรวมคนและการสืบค้นผู้นำ เช่น การเลี้ยงชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาสิ่งแวดล้อม การรักษาสุขภาพ พิธีกรรมและประเพณี ดนตรีพื้นเมือง ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ใช้คนเป็นทั้งปัจจัยและเป้าหมายของการเรียนรู้ ดังนั้น การรวมคนจึงเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด การรวมคนด้วยความคิดจะสามารถรวมพลังใจของผู้นำจิตวิญญาณได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มีความรู้ มีพลังและเป็นการรวมตัวที่มีความยั่งยืน ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อไป ไปประสบความสำเร็จ

2. ร่วมคิด มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม พลังความคิดให้รู้แจ่มแจ้ง โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิดสร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการทัศน์ สร้างวิสัยทัศน์ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3. ร่วมทำ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวมพลังการจัดการตามแผนงานที่กำหนด โดยใช้หลักสหกรณ์ การฝึกฝนจากการทดลองทำและการปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง ประกอบกับการใช้หลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยีและระบบการบริหารจัดการที่ดีมาสร้างความเชื่อมโยงกัน ซึ่งการจัดแบ่งบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของภาคีการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด

4. ร่วมสรุปบทเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพลังภูมิปัญญา โดยเริ่มต้นจากการประเมินตนเองและประเมินผลงานผ่านเวทีกลุ่มและเครือข่าย ทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะองค์ความรู้และประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ขององค์กร จากนั้น เผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่องค์กรชุมชนอื่น ๆ

5. ร่วมรับผลจากการกระทำ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างพลังปิติ โดยการยกย่องชื่นชมและให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับในมิติที่แตกต่างกัน เช่น สมาชิกองค์กรชุมชนได้รับผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้วิถีคิดและการทำงานเป็นทีม ส่วนครูได้เรียนรู้ศักยภาพของท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นและการปฏิบัติการเรียนการสอนในโรงเรียน

กระบวนการกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน

ความหมายของ “กลุ่ม”

คำว่า “กลุ่ม” (Group) นั้นมีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย ทั้งที่มีความแตกต่างกันและสอดคล้องกัน ขึ้นอยู่กับสาขาวิชานั้นๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานในรูปแบบกลุ่มโดยทั่วไปแล้ว ความหมายของกลุ่ม คือ การที่บุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมารวมกัน ดำเนินงานร่วมกัน เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง

สำหรับกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนนั้นได้มีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย พัฒน์ บุญรัตนพันธ์ (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 382-383) ได้ให้คำจำกัดความและอธิบายถึงกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนว่า กลุ่ม คือ บุคคลรวมกันตั้งแต่สองขึ้นไป โดยมีแบบแผนของการปฏิบัติต่อกันในทางจิตวิทยาและเป็นที่ยอมรับกันในสมาชิกของกลุ่มเอง และรวมทั้งกลุ่มอื่นๆ ด้วย ทั้งนี้ ก็เนื่องจากกลุ่มมีแบบอย่างพฤติกรรมร่วมโดยเฉพาะ และได้อธิบายกลุ่มในความหมายของการพัฒนาชุมชนเพิ่มเติมว่า หมายถึง มวลชนที่คิดได้รวมกันได้ ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมารวมกันเพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง จนสามารถเกิดพลังและเพิ่มขีดความสามารถของกลุ่มให้สูงมากขึ้น ด้วยมุ่งบรรลุถึงวัตถุประสงค์และมีความปรารถนาาร่วมกันในเรื่องที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชนให้หมดสิ้นไป โดยคำนึงถึงขีดความสามารถของตนเป็นหลัก

จิตติ มงคลชัยอรัญญา (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543, น. 384) ได้ให้ความหมายของกลุ่มไว้ว่า เป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (หรือหลายสิ่ง) เพื่อให้ได้รับประโยชน์ตามที่ตนต้องการ

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า กลุ่มในงานพัฒนาชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันของบุคคลที่มีความต้องการหรือจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน มาดำเนินงานร่วมกันเป็นการสร้างให้เกิดพลังและอำนาจแก่กลุ่ม เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ และขยายการดำเนินงานต่อไป

จากความหมายของกลุ่มในงานพัฒนาชุมชนนี้ สามารถพิจารณาถึงองค์ประกอบของกลุ่ม ได้ดังนี้

1. การรวมตัวกันของบุคคล โดยไม่ได้จำกัดถึงเรื่องจำนวน เชื้อชาติ ศาสนา เพศ มารวมตัวกันเพื่อปรึกษาหารือ ดำเนินงานในการสนองตอบความต้องการของตนเอง รวมทั้งการรวมกันเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

2. มีความสนใจร่วมกันในการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ย่อมเกิดมาจากความสนใจร่วมกันของสมาชิก เช่น สมาชิกในกลุ่มมีความต้องการเหมือนกัน มีปัญหาคล้ายคลึงกัน ซึ่งความสนใจร่วมกันดังกล่าวเป็นปัจจัยดึงดูดให้คนหันมารวมกลุ่ม ปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไข จนกระทั่งกลุ่มได้กำหนดความสนใจร่วมกันของสมาชิกไว้เป็นวัตถุประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายของกลุ่ม ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานของกลุ่มมุ่งไปสู่การบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้

3. การมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเนื่องจากกลุ่มจะดำเนินต่อไปได้ สมาชิกในกลุ่มจะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกัน มีปฏิริยาโต้ตอบ มีการติดต่อสื่อสารกัน โดยเฉพาะการสร้างความรู้สึกร่วมกันภายในกลุ่ม ก็ย่อมจำทำให้กลุ่มมีการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพได้

กระบวนการเกิดกลุ่มในงานพัฒนาชุมชน

กระบวนการกลุ่ม เป็นกระบวนการที่รวมเอาประสบการณ์ของบุคคลหลาย ๆ ฝ่ายที่ มาพบประสังสรรค์กันด้วยความรู้สึกพึงพอใจในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งกระบวนการกลุ่มนี้จะช่วยให้แต่ละคนได้มีโอกาสเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ข้อคิดเห็นระหว่างกัน เป็นการสร้างแรงจูงใจให้แกกัน เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน จนช่วยให้ค้นพบแนวทางหรือวิธีการแก้ไขปัญหาที่น่าพอใจร่วมกัน

กระบวนการกลุ่ม จะเกิดขึ้นได้เนื่องจากการที่สมาชิกภายในกลุ่มมีความตระหนักที่จะร่วมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกัน สิ่งที่สำคัญที่สุดในการรวมกลุ่ม คือ การที่สมาชิกเกิดจิตสำนึก ร่วมกัน (Conscientization) ว่าการทำงานเป็นกลุ่มสามารถจะแก้ไขปัญหาของตนได้ ซึ่งการที่สมาชิกในกลุ่ม จะเกิดจิตสำนึกร่วมกันได้อาจเกิดได้จากการพูดคุยกัน (เห็นว่าต่างคนก็มีปัญหา เดียวกัน) จึงอยากร่วมมือกัน เมื่อเกิดการจัดตั้งเป็นกลุ่มแล้ว กลุ่มจะมีกระบวนการเพื่อเป็นพลัง ให้กลุ่มสามารถขับเคลื่อนและดำรงอยู่เพื่อแก้ไขปัญหาของสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยกระบวนการกลุ่มสามารถ แบ่งเป็นขั้นตอนได้ ดังนี้

1. ขั้นการสร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนเกิดความเข้าใจกัน และกัน มีความรู้สึกที่ดีต่อกัน เกิดความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วนั้นสมาชิกภายในกลุ่มจะรู้จักกันดี มีความสนิทสนมกันอยู่แล้ว อาจอยู่ในพื้นฐานของความเป็นเครือญาติ ดังนั้น การที่สมาชิกในกลุ่มมาทำความเข้าใจร่วมกันถึงกลุ่มของตน อาจมีการร่วมกันวางแผนกลุ่ม กำหนดขั้นตอนกฎเกณฑ์ที่สมาชิกจะปฏิบัติร่วมกัน รวมทั้งมากำหนดกฎระเบียบต่าง ๆ ของกลุ่มร่วมกัน โดยการสร้างความสัมพันธ์นี้ จะทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความไว้วางใจต่อกัน มากยิ่งขึ้น และยังพัฒนาให้สมาชิกเกิดความกล้าที่จะแสดงออกให้การดำเนินงานต่อไป เช่น การกล้าที่จะแสดงความคิดเห็นของตน เป็นต้น

2. ขั้นการพัฒนากลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นที่ไม่สามารถแยกออกจากกระบวนการทำงานกลุ่มได้ เป็นการที่สมาชิกตัดสินใจร่วมกันที่จะต้องการเพิ่มความรู้หรือข้อมูลทางด้านใดด้านหนึ่งที่สมาชิกเล็งเห็นว่ามีประโยชน์ต่อกลุ่มของตน โดยสมาชิกอาจจะมีการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิดเห็นและประสบการณ์ระหว่างกัน นอกจากนี้ การที่ไปพูดคุยกับคนอื่น ๆ ในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้มีความรู้ในชุมชนนั้น ๆ หรือกลุ่มอื่น ๆ เพื่อที่จะนำข้อมูลที่ได้เหล่านั้นมาวิเคราะห์ และสามารถนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิก เพื่อนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดความเหมาะสมกับกลุ่มได้ ซึ่งขั้นการพัฒนาแลกเปลี่ยนกลุ่มนี้ จะต้องอยู่บนพื้นฐานของการสื่อสารที่ดีระหว่างสมาชิกภายในกลุ่ม อาศัยการสื่อสารแบบสองทาง (two way communication) เนื่องจากการสื่อสารดังกล่าวย่อมจะกระตุ้นให้สมาชิกได้แสดงความคิดเห็น โดยผ่านการคิดวิเคราะห์ ถือเป็นการช่วยให้สมาชิกได้ฝึกคิดวิเคราะห์ได้

ขั้นการพัฒนากลุ่มแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้ ย่อมจะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางร่วมกันในหมู่สมาชิกได้ อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนนี้ไม่สามารถสิ้นสุดได้ แต่ยังคงแฝงอยู่ในทุก ๆ ขั้นตอนของกระบวนการดำเนินงานกลุ่ม เช่น ในขั้นของการบริหารจัดการกลุ่ม ซึ่งขั้นดังกล่าวกลุ่มอาจจะเกิดความต้องการที่จะเพิ่มความรู้ ข้อมูลในเรื่องของการบริหารจัดการ การแบ่งสรรผลประโยชน์ หรือในขั้นทำกิจกรรม กลุ่มอาจเกิดความต้องการเรียนรู้ทางด้านเทคโนโลยี การตลาด การทำบัญชี เป็นต้น โดยกลุ่มจะเกิดการประสานงานกับบุคคลภายนอก นักวิชาการ/วิชาชีพต่าง ๆ มากขึ้น อีกทั้งความรู้ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนี้ สมาชิกสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตได้เช่นกัน

3. ขั้นการบริหาร-จัดการกลุ่ม การดำเนินการของกลุ่มจะดำรงอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ปัจจัยที่มีความสำคัญปัจจัยหนึ่งก็คือ กระบวนการบริหารจัดการกลุ่ม ซึ่งการบริหารจัดการที่ดี ควรจะเป็นการตกลงกันระหว่างสมาชิก เช่น การกำหนดกฎระเบียบของกลุ่ม การ

กำหนดถึงการแบ่งสรรผลประโยชน์ของกลุ่ม การจัดบันทึกการประชุม การจัดทำบัญชีของกลุ่ม เป็นต้น โดยการบริหารจัดการกลุ่มนี้ จะต้องอยู่บนพื้นฐานของความโปร่งใส ซื่อสัตย์สุจริต สมาชิกอื่น ๆ สามารถตรวจสอบได้ นอกจากนี้ ขั้นตอนการบริหารจัดการกลุ่มยังถือเป็นการทำให้สมาชิกภายในกลุ่มเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตนเองมากยิ่งขึ้น ซึ่งในกลุ่มยังได้เกิดการเรียนรู้ทางด้านการบริหารจัดการตนเอง และข้อมูล/ความรู้ที่ได้มาในขั้นต้นยังได้มีการปรับใช้จริง ถือเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดของกระบวนการกลุ่ม โดยการบริหารจัดการกลุ่มที่มีประสิทธิภาพนั้น จะทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและกลุ่มมากยิ่งขึ้น กลุ่มจะสามารถขยายผลได้ง่ายมากยิ่งขึ้น รวมทั้งกลุ่มยังสามารถแสวงหาแนวทาง/ประสานงาน และระดมทรัพยากรจากหน่วยงานภายนอกได้ง่ายมากขึ้น และยังส่งผลให้กลุ่มดำเนินงานได้บรรลุเป้าหมายได้ในที่สุด

4. ทำกิจกรรมร่วม ขั้นนี้เป็นขั้นที่สมาชิกทุกคนมาร่วมกันแสวงหาแนวทางในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ทั้งการร่วมกันตัดสินใจว่า ควรจะดำเนินกิจกรรมใด การกำหนดวัตถุประสงค์ของกิจกรรม การกำหนดผู้ดำเนินการระยะเวลาในการดำเนินงาน รวมทั้งวิธีการดำเนินการ ซึ่งในการดำเนินกิจกรรมนี้จะเป็นการทำเอาความรู้ ข้อมูล ความสามารถและประสบการณ์ของสมาชิกทุกคนในกลุ่มทั้งทางด้านเทคโนโลยี การตลาด การจัดทำบัญชี การประชาสัมพันธ์ ทั้งนี้ ยังรวมถึงการระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม เพื่อให้กิจกรรมนั้นสำเร็จได้

ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนั้น สมาชิกจะได้เกิดกระบวนการเรียนรู้พร้อม ๆ กันไปด้วย แต่สิ่งที่สำคัญ คือ กิจกรรมที่กลุ่มได้ดำเนินการนั้น สมาชิกทุกคนจะต้องเป็นผู้ตัดสินใจและเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์รวม ทั้งยังเป็นกิจกรรมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้

5. ขั้นแสวงหาความร่วมมือ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นที่เมื่อกลุ่มได้ดำเนินการมาระยะหนึ่งแล้ว สมาชิกเห็นพ้องต้องกันว่าเราไม่สามารถจะดำเนินงานต่าง ๆ ได้ทั้งหมด โดยกลุ่มอาจจะมีข้อจำกัดบางประการ เช่น เทคโนโลยี ความรู้ ตลอดจนงบประมาณ กลุ่มจึงต้องแสวงหาแนวทางร่วมกันเพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ โดยอาศัยการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ภายนอกชุมชน

โดยวิธีการแสวงหาความร่วมมือนี้ กลุ่มอาจจะดำเนินการติดต่อหน่วยงานเหล่านั้นเอง หรืออาจจะดำเนินการโดยผ่านองค์กรอื่น ๆ ซึ่งในการแสวงหาความร่วมมือ จะไม่ทำให้กลุ่มเกิดความรู้สึกว่าตนเองต้องพึ่งพาผู้อื่น หรือรู้สึกว่าตนเองไม่มีศักยภาพเพียงพอ แต่เป็นการที่กลุ่มสามารถตัดสินใจได้เองว่าจะต้องให้หน่วยงานใดมาให้การสนับสนุน เพื่อให้การดำเนินงานของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพราบรื่นและสามารถบรรลุเป้าหมายที่กลุ่มได้กำหนดไว้ได้

6. ขั้นการสร้างเครือข่าย เมื่อกลุ่มมีการขยายผลการดำเนินงาน มีจำนวนสมาชิกเพิ่มหรือกลุ่มสามารถดำเนินงานจนบรรลุเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้แล้ว กลุ่มจึงมีการขยายความร่วมมือไปยังกลุ่มอื่น ๆ สร้างการดำเนินงานในรูปแบบของเครือข่ายทำให้กลุ่มสามารถแก้ไขปัญหาในภาพกว้างได้มากขึ้น รวมทั้งยังเป็นการเข้าไปแก้ไขปัญหาสังคม ยังส่งผลให้ชุมชนของตนเองเกิดความเข้มแข็งขึ้น ตัวอย่างเช่น การสร้างเครือข่ายภายในชุมชน โดยมีทั้งกลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ มาประสานการดำเนินงานร่วมกัน เกิดเป็นกลุ่มเครือข่ายหมู่บ้านเพื่อร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น มาร่วมกันสร้างสวัสดิการชุมชน เป็นต้น การร่วมกันในแบบเครือข่ายนี้มิใช่จำกัดอยู่เพียงแค่ในชุมชนของตนเองเท่านั้น แต่ยังสามารถขยายไปยังชุมชนอื่น ๆ ได้อีกด้วย นอกจากนี้ การทำงานในรูปแบบเครือข่าย (network) ยังทำให้กลุ่มเกิดพลังอำนาจมากยิ่งขึ้นและเป็นการสร้างพลังชุมชนได้

จากขั้นตอนการดำเนินงานกลุ่มข้างต้น อธิบายถึงกระบวนการกลุ่มได้ คือ เมื่อคนเกิดปัญหาหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นร่วมกันได้ มีการพบปะพูดคุย ประชุมปรึกษาหารือกัน ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและผลกระทบที่มีต่อท้องถิ่น / ชุมชน และมีความต้องการที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาจึงเกิดการรวมกลุ่มขึ้น สมาชิกมีการสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ซึ่งจะยิ่งทำให้สมาชิกในกลุ่มเกิดจิตสำนึกร่วมกันมากขึ้นตามไปด้วย นอกจากนี้ กลุ่มได้เกิดการเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ทางวิชาการ เทคโนโลยีต่าง ๆ มีการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของกลุ่ม ก่อให้เกิดกระบวนการตัดสินใจร่วมกันที่จะกำหนดกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม สมาชิกได้มีส่วนในการดำเนินการบริหารจัดการร่วมกัน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ในระหว่างดำเนินกิจกรรมนี้เองสมาชิกได้รับการเรียนรู้พร้อม ๆ กันไปด้วย กลุ่มจะดำเนินมาถึงขั้นตอนของการขยายผล คือ มีการขยายจำนวนสมาชิก การกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มเพิ่มขึ้น เกิดกิจกรรมใหม่ขึ้น เป็นต้น และเมื่อขยายผลแล้วกลุ่มอาจเข้าไปทำงานร่วมกับกลุ่มอื่น ๆ เกิดการประสานประโยชน์กับกลุ่มอื่น จนกลายเป็นการสร้างเครือข่ายในการทำงานที่จะทำให้เกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

กระบวนการมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชน

ความหมายของ “การมีส่วนร่วม”

อดิน รพีพัฒน์ (2527, น. 20) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และจัดลำดับของปัญหา การวิเคราะห์หาสาเหตุที่มาของ

ปัญหาและเลือกวิธีการวางแผนในการแก้ไขปัญหา การดำเนินการตามแผนสุดท้าย คือ การประเมินผลเพื่อวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและปัจจัยที่มีส่วนทำให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนา

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, น. 198-199) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ 1) การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา 2) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีหลักเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินการพัฒนาด้วย

อาจสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนและมีเป้าหมายสุดท้าย คือ ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้น ในการพัฒนาจึงมุ่งเน้นส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการคิดวิเคราะห์ปัญหาหาสาเหตุและตัดสินใจเลือกแนวทางในการแก้ไขและพัฒนาด้วยตนเอง การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่เข้ามาแสดงความคิดเห็นในการกำหนดรูปแบบการพัฒนาชุมชนเอง

ลักษณะของกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมการคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ การปฏิบัติและการรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ Cohen and Uphoff (อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543, น. 200) ได้แบ่งลักษณะรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 4 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) โดยอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น และการตัดสินใจในช่วงกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินงาน

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ที่เป็นทั้งในรูปของการมีส่วนร่วมโดยมีการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร หรือเข้ามาส่วนร่วมในการบริหารและการร่วมมือ รวมถึงการเข้าร่วมในการลงแรงร่วมใจ

3. การมีส่วนรับผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งอาจเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม หรือโดยส่วนรวมตัวอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างควบคู่กันไป

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ในรูปแบบทั้งนี้เน้นเป็นการควบคุม ตรวจสอบในการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, น. 205) ได้สรุปกระบวนการมีส่วนร่วมว่า โดยทั่วไป กระบวนการมีส่วนร่วม มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน ร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จำเป็นต้องใช้

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม

5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

กระบวนการสร้างเสริมพลังชุมชน

การเสริมสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เป็นระบบคุณค่าและเป็นกระบวนการขับเคลื่อนทางสังคมที่ส่งเสริมให้บุคคลและชุมชน ได้นำศักยภาพของตนเอง และภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme : UNDP) ในรายงานการพัฒนาค้นของประเทศไทย ปี 2546 สรุปว่า ความมุ่งหมายเชิงยุทธศาสตร์ของการเสริมสร้างพลังชุมชน มี 3 ประการ คือ (สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2546, น. 33-34)

1. การเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นการสร้างรากฐานเพื่อให้เกิดภาวะพึ่งตนเองขึ้นมาใหม่ เป็นขั้นตอนที่สำคัญในลำดับแรกซึ่ง มิได้หมายความว่าชุมชนจะต้องถอนตัวออกจากระบบสังคมโดยรวม หรือจะต้องทำเองใช้เองทั้งหมด หากแต่ลดการพึ่งพิงพึ่งพาทั้งความรู้ความคิด เงินทุน เทคโนโลยีที่เป็นกลไกลดรอนพลังอำนาจของชุมชนลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นการรื้อฟื้นความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตนเองจนเกิดการเรียนรู้ สามารถนำความรู้มาใช้ และสามารถประยุกต์ความรู้ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม

2. การเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อต่อรองและร่วมมือกับรัฐ ชุมชนใช้การเจรจาต่อรองกับรัฐและกลุ่มอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการยอมรับ ให้ได้มาซึ่งทรัพยากรและได้รับความร่วมมือ การเจรจาต่อรองจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อชุมชนสร้างทุนทางสังคมภายในชุมชนของตนเองได้เพื่อใช้ในการต่อรอง หรือการขยายเครือข่ายความร่วมมือออกไปสู่ชุมชนใกล้เคียงอื่น ๆ ให้เป็นพันธมิตรในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

3. การเสริมสร้างพลังชุมชนและเครือข่ายเพื่อต่อรองและพิทักษ์สิทธิชุมชน แรงกดดันทางสังคมจากภายนอกชุมชน เป็นอุปสรรคที่คอยจำกัดขีดความสามารถในการดำรงวิถีการทำมาหากินและการใช้ชีวิตอย่างอิสระของชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงต้องเรียนรู้วิธีการเรียกร้องสิทธิต่างๆ เพื่อก้าวข้ามอุปสรรคดังกล่าว นอกจากนี้ชุมชนยังต้องเรียนรู้ว่าจำเป็นต้องได้รับการหนุนช่วยจากพันธมิตร เพื่อเพิ่มน้ำหนักจากเสียงชุมชนให้สามารถ “ขยายพื้นที่ทางสังคม” ให้ได้รับการยอมรับออกไปในวงกว้าง รวมทั้งพยายามเปลี่ยนแปลงตนเองให้พ้นจากสภาวะไร้อำนาจ อันเนื่องมาจากการเป็นชนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มด้อยโอกาสในสังคม ชุมชนอาศัยพึ่งพาประโยชน์จากประชาสังคมที่กำลังเติบโตใหญ่ขึ้นในประเทศไทยโดยเชื่อมโยงเข้ากับองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการที่เข้าใจปัญหาตลอดจนสื่อมวลชนที่มีคุณภาพ ทั้งนี้ชุมชนจะต้องเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ และมีความคิด

สร้างสรรค์ในการประยุกต์ใช้และนำเสนอองค์ความรู้และวัฒนธรรมของชุมชนต่อสังคมภายนอก เพื่อสร้างความเข้าใจและให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง ซึ่งจะช่วยทำให้ชุมชนสามารถประกาศให้สาธารณชนได้รับรู้ถึงสิทธิของตนในการดำรงชีวิตตามแบบแผนที่ชุมชนต้องการและสิทธิในการพัฒนา

กรมอนามัย (http://advisor.anamai.moph.go.th/tamra_comm.html) ได้เสนอการเสริมสร้างพลังชุมชนไว้ว่า การสร้างพลังชุมชน เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน ไม่เพียงก่อให้เกิดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเท่านั้น ยังต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่องในการร่วมคิด ร่วมทำและพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ก่อให้เกิดพลังการจัดการและเกิดองค์การชุมชนขึ้นด้วยความสมัครใจ และมีการจัดการที่ดี มีการประสานงานทั้งภายในชุมชนและเครือข่ายภายนอกชุมชน ทั้งนี้เพื่อการพัฒนาชุมชนที่ต่อเนื่องและยั่งยืนต่อไป อนึ่ง หัวใจของการสร้างพลังชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยชุมชน อันจะก่อให้เกิดผลการเรียนรู้ 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ เจตคติ และเกิดทักษะในการพัฒนาชุมชน และเกิดโครงสร้างใหม่ในสังคม หรือชุมชน เพื่อการจัดการชุมชน เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ และมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

จากการศึกษาของ นภาพรณี หะวานนท์ (อ้างถึงใน สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2546, น. 64-66) ได้เสนอผลการศึกษาลักษณะของชุมชนที่มีศักยภาพในการพัฒนาพลังอำนาจชุมชน ดังต่อไปนี้

1. ชุมชนพึ่งตนเอง (ชุมชนเกษตรผสมผสาน)
2. ชุมชนเกษตรเชิงเดี่ยวซึ่งมีฐานการผลิตที่เข้มแข็ง อำนาจการต่อรองสูง และมีข้อได้เปรียบด้านการตลาด
3. ชุมชนที่มีแหล่งรายได้จากการประกอบอาชีพที่แตกต่างหลากหลาย
4. ชุมชนพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสามารถอนุรักษ์ฐานทรัพยากรไว้ได้
5. ชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ในการจัดกิจกรรมออมทรัพย์และจัดการเงินทุนตลอดจนลดการพึ่งพิงธนาคารนอกชุมชนและเงินกู้ยืมระบบ
6. ชุมชนที่สามารถปลูกฝังสำนึกพลเมือง ทำให้สมาชิกของชุมชนดำรงชีพอย่างสันติสุขและเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน
7. ชุมชนยากจนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของตนเองโดยอาศัยความช่วยเหลือจากภายนอก เช่น มีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาต่าง ๆ
8. ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการขยายอุตสาหกรรม แต่สามารถปรับตัวเพื่อแสวงหาประโยชน์จากเศรษฐกิจระบบเกษตรอุตสาหกรรมได้

9. ชุมชนที่มีความเข้มแข็งทางการเมือง สมาชิกของชุมชนกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในกิจการของท้องถิ่น และสามารถถนอมวงศ์เรียวร้องไห้ของค์การบริหารส่วนท้องถิ่นสนใจความต้องการของชุมชนได้

ผลจากการวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นชัดว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมี 2 ส่วน คือ ส่วนแรก ชุมชนต้องรักษาหรือฟื้นฟูองค์ความรู้ของชุมชนเอง รวมทั้งมีความเชื่อมั่นในคุณค่าของความรู้ที่ชุมชนสะสมมา อย่างไรก็ตาม ความรู้ดั้งเดิมที่ชุมชนมีอยู่อาจไม่เพียงพอที่จะรับมือกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และต่อเนืองของโลกภายนอก ส่วนที่สอง ชุมชนต้องพัฒนาศักยภาพในการซึมซับและรับความรู้ใหม่จากภายนอกมาใช้ให้เหมาะสม ชุมชนหลายแห่งสร้างระบบความรู้ของตนเองโดยบูรณาการความรู้เก่าเข้ากับความรู้ใหม่เพราะต้องการมีชีวิตรอดและเจริญรุ่งเรือง ชุมชนบางแห่งหาทางออกที่ดีสำหรับการใช้ชีวิตอย่างประสบผลสำเร็จภายใต้ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ในขณะที่เดียวกันก็ยังสามารถใช้วิถีท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ตลอดจนรักษานับธรรมเนียมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สร้างความเข้มแข็งและคุณค่าแก่ชุมชน ชุมชนเหล่านี้เป็นชุมชนที่สามารถอยู่รอดและสะสมทุนทางสังคมของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ได้แก่ การแก้ไขปัญหา การตัดสินใจ การพัฒนาทักษะของคน และการพัฒนาศักยภาพในการวางแผนและนำแผนไปปฏิบัติ

อาจสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่พยายามที่จะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทัศนคติและพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมกันในการเรียนรู้ เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการรวมกลุ่มเพื่อเสริมสร้างพลังในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความรักความผูกพันต่อชุมชนของตน ดังนั้น เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการมุ่งไปยังประชาชน โดยผ่านกระบวนการให้การศึกษาเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการรวมกลุ่มเป็นประการสำคัญ

แนวคิดการพัฒนาสังคมแนวพุทธ

การพัฒนาสังคมตามแนวคิดในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธศาสนาจะเน้นที่ตัวบุคคลก่อน โดยมองว่ามนุษย์มีศักยภาพที่สามารถฝึกได้ และจำเป็นต้องฝึก เมื่อฝึกได้แล้วจึงจะได้ชื่อว่าประเสริฐกว่าสัตว์อื่น เนื่องจากมนุษย์มีองค์ประกอบที่เป็นรูปและนาม กล่าวคือ มีร่างกายและจิตใจ มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งอื่นที่แสดงออกเป็นพฤติกรรม การพัฒนามนุษย์จึงต้องคำนึงถึง

พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เรียกว่า พัฒนาด้วยกระบวนการหลักไตรสิกขา กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 111-112) ได้กล่าวว่า การพัฒนาที่ถ่อมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง จัดว่าเป็นการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเน้นความสำคัญของมนุษย์มากกว่าวัตถุ โดยแสดงออกและรับรู้ได้จากการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การดำรงชีวิตเป็นอยู่ ครอบครัว และการตาย ล้วนให้ความสำคัญกับมนุษย์ทั้งสิ้น เริ่มต้นที่มนุษย์จากนั้นก็ให้ความสำคัญความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนมากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุ

ลักษณะเช่นนี้ อภิชาติ พันธเสน (2539, น. 91-92) ได้กล่าวว่า เป็นแนวทางการพัฒนาที่เน้นตัวมนุษย์เป็นศูนย์กลางหรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนาตามแนวมนุษยนิยม เป้าหมายสำคัญ คือให้ผลการพัฒนานั้นตกแก่มนุษย์ในแง่ของปัจเจกชนโดยตรง และให้มนุษย์ในฐานะปัจเจกชนมีชีวิตที่มีความสุขมากขึ้น โดยไม่ต้องพึ่งพาการบริโภคและเสพวัตถุเพิ่มขึ้น หากแต่ให้พบกับความอิสระภาพ สามารถปลดปล่อยตนเองและสามารถฟื้นฟูศักยภาพของตนให้มากที่สุด ปราศจากการครอบงำโดยระบบเศรษฐกิจการเมือง รวมทั้งวิทยาการที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นมาเอง และได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางการพัฒนาก็ด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่าหากมนุษย์ได้บรรลุความเป็นอรหันต์หรือเข้าใกล้สภาวะดังกล่าวได้มากเท่าใด ก็จะช่วยเหลือผู้อื่นตลอดจนสัตว์โลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ได้มากยิ่งขึ้น (2544, น. 40)

แนวคิดพุทธศาสนาเกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้เสนอแนวคิดพื้นฐานและทัศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์ สรุปได้ดังนี้ (พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตฺโต, 2544, น. 157-159, 163-169)

1. แนวคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับมนุษย์มี 4 ประการ คือ

1.1 พระพุทธศาสนามองว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมดาในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยที่เป็นองค์รวม และมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาตินั้น

1.2 ชีวิตและการกระทำของมนุษย์เป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย และมีผลส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์นั้น โดยกระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอกก็มีผลกระทบต่อด้านมนุษย์ด้วย คือ ทั้งในมุกุฏิกิริยาและปฏิกิริยา

1.3 มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก กล่าวคือ เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ หลักนี้ถือว่าเป็นความคิดรากฐานที่สำคัญที่สุด เป็นแกนสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จริยธรรมจึงเป็นระบบที่มีความประสานกลมกลืน หลักการนี้

ถือว่า ความประเสริฐของมนุษย์อยู่ที่การฝึกฝนพัฒนา ถ้าไม่พัฒนาแล้วมนุษย์ไม่ประเสริฐ และมนุษย์นั้นเมื่อพัฒนาแล้วสามารถเข้าถึงอิสรภาพและความสุขได้จริง

1.4 มนุษย์ที่พัฒนาแล้วมีความสามารถ ทำให้ความแตกต่างกลายเป็นความประสานกลมกลืน ทำให้เกิดความสมบูรณ์และดุลยภาพ เมื่อมนุษย์ยังไม่พัฒนา มักจะทำให้ความแตกต่างเป็นขัดแย้งหรือเกิดความสับสน แล้วความแตกต่างก็กลายเป็นความขัดแย้ง ศักยภาพของการพัฒนามนุษย์อย่างนี้จะต้องมาประยุกต์เข้ากับการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งหมด

2. หลักการที่เป็นทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อมนุษย์ แสดงออก 5 ประการ ดังนี้

2.1 ศักยภาพ มนุษย์สามารถพัฒนาตนในระบบเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ให้ประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายประสานกลมกลืนกันได้ นี่เป็นศักยภาพของมนุษย์คือ ความสามารถพัฒนาตนเองได้ให้สามารถอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้ดีขึ้น และสามารถจัดความสัมพันธ์ได้ดียิ่งขึ้น ด้วยศักยภาพนี้แสดงออกเป็นอัตราสัมพัทธ์ที่ว่า ยิ่งมนุษย์พัฒนาเท่าใด เขาก็ยิ่งมีความสามารถที่จะประสานกลมกลืนมากเท่านั้น หลักการนี้เป็นแนวความคิดแบบที่เรียกได้ว่ามีพลังขับเคลื่อน คือ เป็นความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับเปลี่ยนก้าวหน้าดียิ่งขึ้นไปได้เรื่อย ๆ ตามความสัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้น ศักยภาพในการพัฒนาตนของมนุษย์ก็จะทำให้สามารถจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้กลมกลืนกันได้เกิดประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย คือ มนุษย์กับธรรมชาติ อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ศักยภาพ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในมนุษย์อาจแสดงออกมาหรือไม่ได้แสดงออก แล้วแต่เงื่อนไขแวดล้อมหรือองค์ประกอบภายนอก จัดได้ว่าคุณค่าของมนุษย์ที่แท้จริงอยู่ที่ ศักยภาพอันหลากหลายที่เกิดจากองค์รวมแห่งกายและจิต

2.2 อิสรภาพ คือ ภาวะที่มีความสามารถอยู่ดีมีสุขด้วยตนเองโดยขึ้นกับธรรมชาติแวดล้อมน้อยลงตามลำดับ ฟังฟังสิ่งภายนอกน้อยลง ดำรงอยู่ดีได้ด้วยตนเอง ใช้หลักของการพึ่งตนเองเป็นสำคัญ มิได้หมายความว่าแยกตัวอยู่ต่างหากโดยไม่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม หากแต่มีความสัมพันธ์กลมกลืนกับธรรมชาติตามหลักระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

2.3 ความสุข วิธีการฝึกของพุทธศาสนาจะเห็นได้เป็นขั้นตอนในแนวทางแบบนี้ คือ ให้ชีวิตและความสุขของมนุษย์ขึ้นต่อสิ่งภายนอกน้อยลง และทำให้มนุษย์มีความสุขสูงขึ้นเป็นลำดับไป การฝึกตนตอนแรกจะอาศัยวัตถุอันน้อยลง ๆ เช่น เคยกินทั้งวัน อยากกินอะไร เมื่อไร ก็กินเมื่อนั้น ต่อมาสมาทานศีล 8 วิกาลโภชนา (เว้นการบริโภคในเวลาวิกาล) ไม่กินหลังเที่ยง เป็นการฝึกตนไม่ให้ชีวิตและความสุขขึ้นต่อการกินมากเกินไป เริ่มฝึกตนเองให้เป็นอิสระจากวัตถุ ให้ชีวิตขึ้นต่อวัตถุอันน้อยลงและพัฒนาจิตใจมากขึ้น ถ้าเป็นความสุขในระดับต้นก็เป็นสามีสสุข ต้องพึ่งอาศัยามิส จนถึงนิรามิสสุข คือ ความสุขที่ไม่ต้องขึ้นต่อามิส การพัฒนามนุษย์เป็นหลัก

การที่สำคัญ โดยมีความสุขอิสระเป็นตัวตัดสินในขั้นสุดท้ายของการพัฒนา และการมีอิสรภาพของมนุษย์ เพราะฉะนั้น การพัฒนามนุษย์จึงเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่า มนุษย์สามารถมีความสุขที่เป็นอิสระได้

2.4 ภาวะของมนุษย์ พุทธศาสนามองมนุษย์สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันหมด ความแตกต่างกันของมนุษย์มีลักษณะเป็นทั้งแนวตั้งและแนวนอน แนวตั้ง คือ อยู่ในระดับการพัฒนาไม่เท่ากัน แนวนอน คือ มีความถนัดอัธยาศัยไม่เหมือนกัน ในความแตกต่างแนวนอนโดยทั่วไป พุทธศาสนาจะยอมรับตามที่เขาเป็น แต่สำหรับความแตกต่างในแนวตั้ง จะยอมรับเพียงในแง่ที่จะรู้ เข้าใจตามที่เขาเป็น แต่ไม่ยอมปล่อยให้เขาเป็นอยู่อย่างนั้น คือ ไม่ยอมรับแบบหยุดนิ่งแต่ให้ก้าวหน้าต่อไป เพราะถือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้ จะต้องมีการฝึกฝนพัฒนาเป็นแกนอยู่ในท่ามกลางสภาพของความแตกต่างนั้น และการพัฒนานี้เองที่เป็นตัวโยนให้ความแตกต่างเป็นเพียงความหลากหลายในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้สามารถประสานให้ความแตกต่างที่จะเป็นความขัดแย้งก็กลายเป็นความเกื้อกูลกลมกลืนและเติมเต็มแก่กัน

2.5 ความสัมพันธ์หรือฐานะเชิงปฏิบัติการ มนุษย์มีฐานะเป็นผู้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมจะต้องใช้สติปัญญาความสามารถที่ตนพัฒนาขึ้นมาได้ด้วยศักยภาพที่ตนมีอยู่เป็นพิเศษนั้น มาใช้เป็นเครื่องดำรงรักษาส่งเสริมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมให้เกิดกุศลส่งผลดีขึ้น ใช้ศักยภาพที่ตนมีในฐานะเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้นั้น มาใช้แก้ไขปรับปรุงให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับธรรมชาติแวดล้อมเป็นไปด้วยดีโดยเกื้อกูลทั้งแก่ตนและแก่ธรรมชาติแวดล้อม คือ แก่ระบบความสัมพันธ์ในธรรมชาติทั้งหมด

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2541, น. 603-604) กล่าวถึงการพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ว่า เป้าหมายของการพัฒนา คือ การปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจ อันเกิดจากความอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้ และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม นอกจากนั้น ท่านยังได้เสนอว่าการพัฒนามนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาให้สมบูรณ์ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่

1. การพัฒนาด้านร่างกาย (physical development) ต้องมีการพัฒนาร่างกายให้เข้มแข็ง มีสุขภาพดี ปราศจากโรค ต้องพัฒนาให้มีความสัมพันธ์ภาพกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพสัมพันธ์กับธรรมชาติไม่เอาเปรียบธรรมชาติ

2. การพัฒนาด้านศีล (moral development) เกี่ยวข้องกับสังคมเป็นการพัฒนาศีลขั้นต้น ก็คือ ไม่ก่อการเบียดเบียน ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น แก่สังคม นี่เป็นขั้นง่ายที่สุด เป็นฝ่ายลบ ในทางบวกก็คือ ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่นแก่สังคม การมีระเบียบวินัย ซึ่งองค์ประกอบของศีลนั้น มรรคมีองค์ 8 ได้แก่ ความเห็นชอบ การเจรจาชอบ การทำงานชอบ

เป็นต้น ฉะนั้น การพัฒนาศีล จึงเป็นการพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยดีอย่างเกื้อกูลเป็นประโยชน์และมีอาชีพที่ถูกต้องโดยการประกอบสัมมาชีพ

3. การพัฒนาด้านจิต (emotional development) หรืออารมณ์ต้องมีการฝึกอบรมเสริมสร้างจิตใจหรืออารมณ์ให้พร้อมด้วยคุณสมบัติ 3 ด้านด้วยกัน คือ

3.1 ด้านคุณภาพจิต ได้แก่ การสร้างเสริมจิตใจให้ตั้งงาม เป็นจิตใจที่สูง ประณีต ให้มีความรัก ความเมตตา ความเป็นมิตร มีสัมมาคารวะ เป็นต้น

3.2 ด้านสมรรถภาพจิต หรือความสามารถของจิต เช่น ความมีสติ มีขันติ มีสมาธิและจิตใจที่แน่วแน่ หนักแน่นเข้มแข็งและมั่นคงทางจิตใจ เป็นต้น

3.3 ด้านสุภาพจิต คือ การมีจิตที่มีสุภาพดี มีจิตใจที่เป็นสุข สดชื่น ร่าเริง เบิกบาน ปลอดโปร่ง มีปัสสัทธิ มีความอ่อนคลาย ไม่ขัดข้องขุนมัว

4. การพัฒนาปัญญา (intellectual development) คือ ความรู้ความเข้าใจในศิลปและศาสตร์ต่าง ๆ อย่างไม่มีอคติ มีความรู้ความเข้าใจในโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารคือโลกและชีวิต ซึ่งความรู้ความเข้าใจมีหลายชั้นโดยแบ่งเป็นชั้น ๆ ดังนี้

ปัญญาชั้นที่ 1 ปัญญาที่เป็นความรู้ ความเข้าใจในศิลปวิทยาการ ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพ

ปัญญาชั้นที่ 2 มีการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ปัญญาชั้นที่ 3 การคิดการวินิจฉัย ซึ่งหมายถึงการคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญา จะต้องเป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส

ปัญญาชั้นที่ 4 ปัญญาที่รู้จักการเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้ทางเลื่อมทางเจริญและเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีแก้ไขปัญหาและสร้างสรรค์ความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาตน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญดีงามยิ่งขึ้นไป

ปัญญาชั้นที่ 5 ปัญญาที่รู้เท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือ โลกและชีวิต เข้าถึงความจริงแท้ ถึงขั้นที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ ปัญญาขั้นสุดท้ายนี้ส่งผลถึงภาวะที่เรียกว่า วิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอิสระภาพอย่างแท้จริง คือจิตใจไม่ถูกความยึดมั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำ วางใจต่อสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง

พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ (อ้างถึงใน ภัทรพร สิริกาญจน, 2532, น. 58) ได้เสนอแนวความคิดเรื่อง “ธัมมิกสังคม” เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมที่เกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์เป็นพื้นฐาน สมาชิกของสังคมทุกคนต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ถูกต้อง เพื่อส่วนรวม โดยอาศัยพุทธธรรมเป็นแนวทางเพื่อขจัดความเห็นแก่ตัว เช่น พ่อค้าก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนในการค้าขายอย่างสุจริต ไม่เอาเปรียบลูกค้าและไม่หลอกหลวงลูกค้า ผู้ปกครองก็ปกครองตามหน้าที่

ของตนโดยให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนและไม่เอาเปรียบลูกค้าและไม่หลอกลวงลูกค้า ผู้ปกครองก็ปกครองตามหน้าที่ของตนโดยให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนและไม่เอาเปรียบประชาชน เป็นต้น นอกจากนี้ อุบาสกักรัฏฐจน อินทระกัณเฑ (2532, น. 105) ผู้ที่ได้รับคำสอนและแนวปฏิบัติจากหลวงพ่อกุญชรทาส ได้อธิบายธัมมิกสังคัมเพิ่มเติมว่า ธัมมิกสังคัมนิยัม คือระบอบที่ถือเอาประโยชน์ของสังคัมเป็นหลักอันประกอบด้วยธรรม เป็นระบอบที่ใครไม่สามารถล่วงล้ำเข้าไปในสิทธิของผู้อื่น ไม่กอบโกยอะไรของใครได้ เป็นไปตามธรรมชาติที่ทุกคนรู้จักเอาแต่พอดีโดยธรรม และธัมมิกสังคัมนิยัมมีหลักว่า ให้ใช้ส่วนเกินให้เป็นประโยชน์แก่สังคัมให้ทุกคนเจียดประโยชน์ของตน เพื่อประโยชน์แก่สังคัมไม่กอบโกยและไม่ห่วงกับส่วนเกิน ใครมีกำลังผลิตส่วนเกินได้ส่วนเกินที่เหลือจากที่ต้องกินต้องใช้แล้วนั้น ต้องยกให้เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สังคัม

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2537, น. 21) กล่าวว่า เมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางความคิดและความอัปยศของการพัฒนาตนตามแบบจำลองของตะวันตก ผลักดันให้หลายกลุ่มหันไปหาปรัชญาตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธปรัชญาในบางประเทศ เช่น สรรโวทัยที่ศรีลังกา ได้มีการนำเอาแนวคิดบางอย่างของพุทธปรัชญามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคัมที่ต้องเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหลายมิติ คือ

1. การพัฒนาต้องอาศัยวัฒนธรรมพื้นฐานของตนเอง “สรรโวทัย” ของศรีลังกาเน้นหลักการพึ่งตนเอง โดยนำเอาพุทธปรัชญามาปรับปรุงใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนในชนบท

2. การพัฒนาโดยการปฏิวัติวัฒนธรรม หมายถึง การปฏิเสธรูปแบบวัฒนธรรมแบบทุนนิยม เช่น การบูชาวัตถุ การลุ่มหลงในความเจริญเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมรวมทั้งวัฒนธรรมแห่งการบริโภคทั่วไป เป็นต้น วัฒนธรรมแบบนี้ทำให้มนุษย์หลงลืมความหมายของชีวิตอย่างสิ้นเชิง

3. ความหลากหลายของภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมพื้นบ้านจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

4. สิ่งที่เราได้จากความหมายใหม่ของการพัฒนาแบบพุทธ คือ “จริยธรรมในการพัฒนา” จริยธรรมเป็นเรื่องที่จะบอกเราว่า อะไรเป็นสิ่งที่ดีงาม อะไรเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย นอกจากนี้ จริยธรรมยังบอกเราอีกด้วยว่า อะไรควรทำ และเราควรทำอย่างไร เพื่อที่จะให้สังคัมและชีวิตของมนุษย์อยู่ในสภาพที่ดีงาม

ประเวศ วะสี (2540, น. 22) เสนอการนำวัฒนธรรมทางศาสนามาเป็นองค์ประกอบในการพัฒนาสร้างเป็น “ชุมชนธรรมนิยัม” โดยเฉพาะพระพุทธศาสนากับการพัฒนาว่า การพัฒนาที่สมบูรณ์ต้องพัฒนาทั้งด้านร่างกายและจิตใจควบคู่กันไป มีคุณธรรมและจริยธรรมที่แน่นอนหนา โดยเชื่อว่าหากปราศจากฐานคุณธรรมและจริยธรรมแล้ว ก็ไม่อาจพัฒนาเพื่อประชาชน

จริง ๆ ได้ เพราะมนุษย์จะพัฒนาแบบส่งเสริมตัวเอง การเห็นแก่ตัวมีกิเลสตัณหาซึ่งบดบังปัญญา และความดี ศาสนาพุทธที่บริสุทธิ์จะส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม เพราะมีคำสอนประเภทศีล สมาธิและปัญญา ศีล คือกินน้อยใช้น้อย หรือการลดวัตถุนิยมลง สมาธิ คือจิตใจที่สงบถ้าจิตสงบแล้วมนุษย์ก็เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมให้ดีขึ้นได้ ส่วนปัญญา คือความรู้ การเรียนรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่ง ดังนั้น การพัฒนาที่มีองค์ประกอบของศาสนา คือ การพัฒนาจิตใจ จึงเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ เพราะพระพุทธศาสนาเป็นฐานวัฒนธรรมชุมชน

สรุปแนวคิดการพัฒนาสังคมแนวพุทธ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาจะเน้นที่การพัฒนามนุษย์เป็นสำคัญ เป็นการพัฒนาให้เป็นผู้มีศักยภาพ อิสระภาพและมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การพัฒนามนุษย์มิใช่เป็นการฝึกมนุษย์ให้สามารถในการแสวงหาความสุข แต่เชื่อว่าความสุขเป็นผลจากการกำจัดความทุกข์ มนุษย์เหนือสัตว์อื่นตรงที่สามารถฝึกได้และต้องฝึกฝนเพื่อพัฒนา ในการพัฒนามนุษย์มุ่งทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ พัฒนาจิตใจ ปัญญาและพฤติกรรมอย่างสัมพันธ์กัน โดยที่พฤติกรรมจะมีฐานมาจากสภาพจิตและสติปัญญา เมื่อมนุษย์ได้รับการพัฒนาในระดับบุคคลแล้วจะมีคุณค่าต่อชุมชน สังคม ดังนั้น การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาจึงเป็นการพัฒนาจากภายในสู่ภายนอก

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภัทรพร สิริกาญจน (2535, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ กรณีศึกษาแนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน” ระหว่างปี 2531-2535 เพื่อศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติว่า มีความจำเป็นและมีประโยชน์ต่อสังคมไทยมากน้อยเพียงใด ตลอดจนพิจารณาว่า งานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์สอดคล้องหรือขัดแย้งกับพุทธบัญญัติเพียงใด ผลการวิจัยพบว่า

ตามพุทธบัญญัติหรือพระวินัย พระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติธรรมเผยแผ่พุทธธรรมและช่วยเหลือมวลวาสทั่วไป ให้พ้นทุกข์ตามความเหมาะสมและความสามารถ ในปัจจุบันสภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดกว่าเดิม และเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัวและปัญหาความยากจน เป็นต้น รัฐและคณะสงฆ์เห็นว่าบทบาทหน้าที่หลักของพระสงฆ์ คือ การปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์และการเทศนาสั่งสอนประชาชน

พระมหาปัญญา สุขสงค์ (2543, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษากรณีพระพิศาลธรรมพาที (พระพยอม กัลยาโณ) พบว่ามี 3 ด้าน คือ

1. ด้านให้การสนับสนุน คือ การสนับสนุนด้านเงินทุนและวัสดุอุปกรณ์ โดยผ่านการศึกษา ผ่านการสาธารณสุขและองค์กรของรัฐและเอกชนด้านอื่น ๆ เพื่อให้องค์กรเหล่านั้นสามารถทำงานด้านการพัฒนาสังคมได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น คือ ประหยัดเวลา ประหยัดงบประมาณ จึงกล่าวได้ว่าท่านได้ดำเนินบทบาทในการให้การสนับสนุน (supporter) มากกว่าการพัฒนาสังคม

2. ด้านการให้แง่คิดและการเตือนสติ การพูดคุย การสนทนา การแสดงธรรมต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนดำเนินชีวิต ดำรงชีวิตที่ประกอบด้วยธรรม ทำให้ประชาชนได้ตระหนักถึงความเป็นจริงของชีวิต ความเป็นจริงของปัจจัยแวดล้อมตามที่เป็นจริง จึงเป็นการดำเนินบทบาทการในการให้ความคิดหรือการเตือนสติทางสังคม (social reminder) อันเป็นบทบาทสำคัญอันหนึ่งของพระสงฆ์

3. ด้านสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้านการให้ความรู้ ความคิดแก่ประชาชน คือ เมื่อได้รับการเตือนสติแล้วทำให้มีความคิด ถ้าความคิดเป็นประเด็นหลักที่สำคัญ เพราะคนเราถ้าความคิดถูกต้องแล้ว ย่อมนำไปสู่แนวทางที่ดีตามมาด้วย ฉะนั้น พระพิศาลธรรมพาทีจึงส่งเสริมให้บุตรหลานได้รับการศึกษา การแสดงธรรมตามโอกาสต่าง ๆ หรือการสนทนากับประชาชนทั้งที่เป็น

ทางการและไม่เป็นทางการ ล้วนเป็นการให้ความรู้ ความคิด (educational thought) แก่ประชาชนในสังคม

พระมหาสุภา อุโท (2541, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้า” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทหน้าที่พระสงฆ์ควรทำในการพัฒนาสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยใน 2 ทศวรรษหน้า ผลการศึกษาพบว่า

บทบาทพระสงฆ์ไทยใน 2 ทศวรรษหน้าควรมีบทบาท 3 ด้านด้วยกัน คือ บทบาทต่อตนเอง ได้แก่ การศึกษาพระธรรมวินัยให้แตกฉาน บทบาทต่อองค์กรสงฆ์ ได้แก่ การจัดวัดให้สงบ สะอาดและมีที่ปฏิบัติธรรม จัดกิจกรรมต่าง ๆ ในวัดให้หลากหลายขึ้น ตั้งวิทยาลัยพัฒนาพระสงฆ์การศึกษาทั่วประเทศและปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้ทันสมัยมากยิ่งขึ้น และบทบาทต่อสังคม ได้แก่ การเรียนรู้วิชาการทางโลกและสภาพสังคม สอนศีลธรรมแก่ประชาชนทุกระดับ ให้คำปรึกษาปัญหาชีวิตแก่ประชาชน ให้การศึกษาแก่คนในชุมชน สงเคราะห์คนในชุมชน ประสานงานกับกลุ่มต่าง ๆ ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ส่วนบทบาทที่เหมาะสมกับพระสงฆ์ต่อสังคมไทยใน 2 ทศวรรษหน้า พบว่า พระสงฆ์ควรเรียนรู้และวิจัยสังคม โดยการแสวงหาความรู้ในวิชาการทางโลก สร้างความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและชุมชน ปลูกจิตสำนึกและสอนศีลธรรมแก่ประชาชนทุกระดับ ให้คำปรึกษา ให้การศึกษาในวิชาการตามความต้องการของคนในชุมชน อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สงเคราะห์คนด้อยโอกาสในชุมชน ประสานงานกับคนระดับต่าง ๆ ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านและส่งเสริมการแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกลุ่ม

พระสมนึก อนันตวงศ์ (2542, บทคัดย่อ) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “สถาบันสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทยในอนาคต ตามทฤษฎีของพระผู้นำทางด้านวิชาการ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทฤษฎีของพระผู้นำทางด้านวิชาการ ในมุมมองที่เกี่ยวกับการพัฒนาสถาบันสงฆ์และการประยุกต์พุทธธรรม เพื่อให้เกิดการเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคมไทยในสังคม

ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาสถาบันสงฆ์และการประยุกต์ใช้พุทธธรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคมไทยนั้น พระผู้นำทางวิชาการทุกท่านเห็นตรงกันว่า ในปัจจุบันนี้สถาบันสงฆ์ได้เกื้อกูลต่อสังคมไทยอยู่แล้ว แต่สำหรับอนาคตนั้นยังจะต้องมีการปรับปรุงสถาบันสงฆ์ในประเด็นต่าง ๆ อีกมาก โดยเฉพาะเรื่องการศึกษาของสงฆ์และการพัฒนาศาสนาสำหรับพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่ใช้ปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบัน มีความเห็นที่หลากหลายกันออกไป แต่ส่วนใหญ่มองว่าไม่เป็นปัญหาสำหรับการพัฒนา แต่ต้องปรับปรุงส่วนขององค์กรต่าง ๆ ของสถาบันองค์กรศาสนศึกษา องค์กรการเผยแผ่ องค์กรปกครอง องค์กรสาธารณูปการ และ

องค์การสาธารณสงเคราะห์ ในระดับประเด็นอยู่ที่สมณศักดิ์ พระผู้นำส่วนมากกว่าครึ่งที่มองว่า ปัจจุบันเป็นปัญหาเนื่องจากขาดระบบการกลั่นกรองตรวจสอบที่ดี

คณินนิตย์ จันทบุต (2532, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “สถานบทบาท พระพุทธศาสนาในประเทศไทย” ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตสถาบันพระพุทธศาสนามีคุณค่า และบทบาทต่อสังคมเป็นอย่างมาก แต่ต่อมาสถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาเริ่มทรุดต่ำลงในยุคการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ ซึ่งมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเต็มรูปแบบ ความเสื่อมโทรมของสถาบันสงฆ์ได้ก่อให้เกิดความคิดที่จะปฏิรูปศาสนาโดยปรากฏสำนักใหม่ ๆ ขึ้นมา ซึ่งมีรูปแบบและการบริหารที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับผู้นำในแต่ละสำนัก

พระมหาจรัญโรจน์ ปาโส (2545, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้ หลักธรรมกับกิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรม” โดยมีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาการทำ กิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรมในชนบททางภาคอีสาน รวมทั้งที่เป็นเครือข่ายของ ทางกลุ่มเสขิยธรรม 2) เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมกับกิจกรรมในชุมชนของพระสงฆ์ กลุ่มเสขิยธรรม ได้ทราบหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์กับกิจกรรม ต่าง ๆ ที่พระสงฆ์กลุ่มเสขิยธรรมนำมาใช้อย่างผสมกลมกลืน ได้เรียนรู้จากกิจกรรมที่พระสงฆ์ได้ ทำการปลุกจิตสำนึกของชุมชนเพื่อเป้าหมายนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด บทบาทพระ นักพัฒนาพบ ว่า พระสงฆ์ควรเรียนรู้ตลอดเวลาและสร้างความเข้าใจในวิชาทางโลกจากสภาพ การเปลี่ยนแปลงของสังคมและชุมชน

พระมหาวิมลัญญา ทูยไธสงค์ (2544, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาท พระสงฆ์ในการส่งเสริมองค์การชุมชน เพื่อสร้างทุนชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณี : กลุ่มสัจจะสะสม ทรัพย์ จังหวัดตราด” ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เกิดจากพระสงฆ์ที่รับรู้ปัญหา ชุมชนจึงมีการประยุกต์หลักธรรมและปรับเปลี่ยนวิธีการสอน เพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนได้อย่าง เป็นรูปธรรม โดยการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้วยการส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ เพื่อสร้างทุนชุมชนและส่งเสริมให้เกิดการไว้วางใจและซื่อสัตย์ต่อกัน โดยการประยุกต์ หลักธรรมฆราวาสธรรม พระสงฆ์มีบทบาทส่งเสริมองค์การชุมชนด้วยการเป็นผู้ปลุกจิตสำนึก ผู้ให้ การเรียนรู้ผู้ส่งเสริมคุณ ธรรมและผู้ให้คำปรึกษา โดยอาศัยบทบาทดังกล่าวในการส่งเสริม กิจกรรมกลุ่มใน 3 ขั้นตอน คือ ขั้นแนะนำเตรียมการ ขั้นก่อตั้งกลุ่ม ขั้นดำเนินกิจกรรม

กรอบแนวคิดในการศึกษา

